

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА ССХVIII

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 5

ВЛАДИМИР Р. ЂУРИЋ

ПАНЧЕВАЧКИ РИТ

— АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА —

УРЕДНИК

дописни члан д-р Вој. С. Радовановић, управник Етнографског института САН

БЕОГРАД

1953

С Р П С К А А К А Д Е М И ЈА Н А У К А

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА ССХVIII

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 5

ВЛАДИМИР Р. ЂУРИЋ

ПАНЧЕВАЧКИ РИТ

— АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА —

УРЕДНИК

дописни члан д-р Вој. С. Радовановић, управник Етнографског института САН

Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 14 III 1953,
одобрено иа V скупу Одељења друштвених наука САН 20 VI 1953

Б Е О Г Р А Д

1953

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIES

T. CCXVIII

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

N° 5

PANČEVAČKI RIT

— Recherches de géographie humaine —

par

VLADIMIR R. DJURIĆ

RÉDACTEUR:

Dr Vojislav S. Radovanović, Membre correspondant de l'Académie, Directeur
de l'Institut d'Ethnographie

Présenté à la Séance du Conseil scientifique de l'Institut d'Ethnographie de l'Académie
le 14 III 1953, ainsi qu'à la V séance de la Section des Sciences
sociales de l'Académie, le 20 VI 1953

Beograd, 1953

„Livre scientifique“

Maison d'édition de la République Populaire de Serbie

Научна Ријница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Штампарија и књиговезница Српске академије наука Београд, Космајска бр. 28, телефон 24-701

САДРЖАЈ — TABLE DES MATIÈRES

	Страна—Pages
Увод	1
I. ПРЕДЕО	2
Име	2
Положај, границе и величина	2
Административна подела	3
II. ПРИРОДНИ УСЛОВИ	4
Састав земљишта	4
Алувијална пескуша, 4. — Лесоидна иловача, 4. — Лес, 4.	
Облици земљишта и њихов постанак	7
Греде, 9. — Речне аде, 9. — Хумке, 9. — Улога микрорељфа, 10.	
Воде	11
Површинске воде, 11. — Подземне воде, 15.	
Поднебље	19
Температура, 19. — Падавине, 20. — Влажност ваздуха, облачност и магле, 22. — Испарање, 22. — Ветрови, 22.	
Типови тла	23
Лаки чернозем, 23. — Ритска црница, 24. — Содна слатина, 24. — Пескуше, 24. — Алувијум, 25.	
Биогеографске одлике	25
Природна и културна вегетација, 25.	
III. БОРБА ЧОВЕКА ЗА ПРИВОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ КУЛТУРИ	28
Прилагођавање постојећим природним условима	28
Неповољни природни услови и борба против њих	28
Индивидуална, локална борба, 28. — Покушаји аустро-угарских власти, 29. — Колективни напори, 30.	
IV. РАЗВИТАК ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ	32
V. ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ	38
Привредни живот пре подизања национализације	38
Сточарство, 38. — Лов, 39. — Риболов, 39. — Домаћа плетарска радиност, 40. — Ратарство, 41. — Занатство, 41.	
Привредни живот после измене физичкогеографских прилика	41
а) Привредни развитак за време старе Југославије	41
б) Карактер привреде у социјалистичкој Југославији	43
Средства за производњу	43
Величина, карактер и производна снага поседа	44
1) Социјалистички сектор	44
а) Градска пољопривредна добра	44

6) Економије	48
в) Огледна добра	49
г) Сељачке радне задруге (СРЗ)	49
2) Приватни сектор	49
<i>Структурата атара</i>	50
<i>Проблеми раштарства</i>	51
Обрада земље, 51. — Наводњавање, 53.	
<i>Сточарство</i>	55
<i>Пчеларство</i>	59
<i>Риболов, лов и скривачка привреда</i>	59
<i>Занатство</i>	60
Развитак саобраћаја	60
Тенденција привредног развитка	64
VI ПРОЦЕС НАСЕЉАВАЊА	66
Трагови ранијих насеља	66
Први период подизања данашњих насеља (од краја XVIII века)	68
Други период подизања данашњих насеља (од подизања одбранбеног насила против поплаве 1929—1934)	70
VII. КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА	74
Досељавање	74
Време досељавања, 74. — Имиграционе струје и кретања, узроци, порекло и јачина, 74. — Етничка композиција, 77. — Начин досељавања, 77. — Последице, 78.	
Исељавање	79
VIII. ОДРАЗ ПРОМЕЊЕНИХ УСЛОВА НА КЛАСНИ И ПРОФЕСИОНАЛНИ САСТАВ, ИЗГРАДЊУ ЗАЈЕДНИЧКИХ ЦРТА И РАЗВОЈ ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ СТАНОВНИКА	81
IX. ПОЛОЖАЈ И ТИП НАСЕЉА	84
Положај насеља	84
Тип насеља	86
1) Збијени, панонски тип	86
2) Разбијени тип	87
3) Разрађени, социјалистички тип	88
X. КУЋА И ПРИВРЕДНЕ ЗГРАДЕ	93
Кућа	93
Привредне зграде	96
XI. ДАЉИ ЗАДАЦИ	98
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	99
RÉSUMÉ	
Vladimir R. Đurić: <i>Pančevački Rit (Terrain marecageux de Pančevo)</i> — <i>Une région près de Beograd adaptée à la culture (Recherches de géographie humaine)</i>	101
(Traduit par Milivoje V. Isailović)	
Situation et caractéristiques principales de la région, 101. — Conditions naturelles et la lutte de l'homme contre les eaux, 102. — Evolution de la propriété foncière, 104. — Vie économique dans les conditions d'autrefois et d'aujourd'hui, 104. — Formation des habitats, 105. — Situation et type des habitats, 106. — Maisons et bâtiments économiques, 107. — Mouvement de la population et ses conséquences, 107. — Devoirs futurs, 108.	
РЕГИСТАР	109
6 табли фотографија у прилогу	
2 табле карата у прилогу	
3 табле планова станбених, помоћних и привредних зграда (у 4 дела) у прилогу	

УВОД

Панчевачки Рит* је предео у коме људска делатност има нечег особитог и где целокупни живот и стање носе печат другачијих елемената културе од оних какви владају у осталом делу Баната и Панонске равнице уопште. То отуда што је он корачао сопственим путем, најпре као ритска мочвара на периферији Аустро-Угарске Монархије, а затим као део територије нашег главног града — Београда. Надокнадивши све оно што је у прошлости изгубио, под дејством великог замаха људског рада у потчињавању природе, он је данас изменио свој географски лик. Необичном брзином Панчевачки Рит смело стаје испред својих суседа, али не више као предмет полуудивље експлоатације, већ као нова оаза културе — нови привредни фактор, који из подређеног прелази у водећи положај, захваљујући бржем корачању и одмицању од своје околине. И поред брзих и значајних промена, он је до данас измакао пажњи географских испитивача.

Борба за савлађивање анекумене била је дуга и тешка. У различитим друштвеним условима природна средина мењала је свој лик у оном опсегу који је резултирао из друштвене снаге и степена људске мисли. Печат стихије ранијих друштвених односа и новији социјалистички елементи културе срели су се једни до других сликајући два ступња људских достигнућа. Започето у бившој, капиталистичкој Југославији, мењање географског лика Рита наступило је у правом смислу тек данас, у напорима за изградњу социјализма. За свега неколико година овај је предео приведен култури преображајем социјалистичке заједнице. Као симбол старог, понегде су се још упорно одржале баруштине, шуме, жбуње, густе честари са фазанима, зечевима, препелицама, јаребицама, дивљим пловкама и гускама, лисицама, па чак и срнама. Мењање хидрографских и осталих физичко-географских прилика омогућило је увођење биљних култура и домаћих животиња. Нова социјалистичка насеља постала су жариште борбе за савлађивање последњих остатака дивље природе. Јачањем из године у годину, она добијају изглед великих пољопривредних добара и служиће као угледни пример социјалистичке творевине.

* Испитивања у Панчевачком Риту сам извршио у току 1951—1952 год., помогнут од Етнографског института САН, у чијој сам екипи учествовао.

I. ПРЕДЕО

ИМЕ

Под Панчевачким Ритом подразумева се раније мочваран, инундациони предео западно и северозападно од Панчева, укљештен између Дунава и доњег тока Тамиша. Ритско земљиште припадало је у току прошлости банатским и сремским насељима из ближе и даље околине и као својина поједињих општина добијало своје локалне називе (Глогоњски, Јабучки, Чењћански Рит итд.). С обзиром да је већина ових насеља гравитирала ка Панчеву, како у привредном тако и у административном погледу, за овај предео се одомаћио назив „Панчевачки Ритови“ и најзад „Панчевачки Рит“.

ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА

Панчевачки Рит има изванредно важан географски положај, јер се налази у непосредном суседству Београда, у југозападном куту Баната, на $44^{\circ} 60'$ — $45^{\circ} 06'$ северне географске ширине и $20^{\circ} 18'$ — $20^{\circ} 39'$ источне географске дужине. Данас он има значајан и привредно-политички положај, јер чини најужу гравитациону сферу главног града. У условима ранијих историских прилика, његов привредни положај био је неповољан јер је претстављао периферију Аустро-Угарске Монархије, али је зато имао важну стратегиску улогу. Као анекумена, до наших дана задржао је војно-политички значај. Рит је био база преко које је непријатељ у неколико махова освајао Београд. Али Рит је био и сабирни центар банатских партизана. Из њега су партизани прелазили у Срем, ослањајући се на ланац прихватилишта образованог од Сурдука, преко Белегиша до Старих Бановаца.

Природну целину овог предела ограничавају: Дунав, према сремској заравни и београдској коси, Тамиш и његова отока Караши према банатској равни. Његова територија има издужени облик правца СЗ-ЈИ; највећа дужина (оса СЗ-ЈИ) износи 30 км, а највећа ширина (оса чуварница 6 — чуварница 11 и 12) износи 18 км. У северном делу, који има облик језичастог наставка, ширина је само 3 — 4 км. Надморска висина варира од 71—80 м, а величина предела износи 36.575 ха.

АДМИНИСТРАТИВНА ПОДЕЛА

Непосредно по измени природних услова 1934 године општине Овча и Борча ушле су у састав Београда. 1949 године Рит је припојен Београду као посебан рејон. Расформирањем рејонских одбора и установљењем општинских народних одбора 1952 године, на територији Рита установљена су четири општинска народна одбора: Борча, Овча, Крњача и Падинска Скела. Иако по своме положају сачињава део Војводине, Панчевачки Рит, који се административно и привредно везао за Београд, припада ужој Србији.

II. ПРИРОДНИ УСЛОВИ

САСТАВ ЗЕМЉИШТА

Рит је покривен већим делом алувијалним наносима Дунава и Тамиша, а мањим делом лесом (4; 61). Главни материјал за образовање земљишта у Панчевачком Риту је наносни материјал Дунава. Састав алувијалног материјала показују нам сондажне бушотине (2; —) на ск. 1.

Из њих се види да се речни седименти сastoјe од разних врста пескова који се смењују нарочито у приобалском делу, што је последица надирања и повлачења воде за време некадашњих плављења (2; —).

Према подацима Водне заједнице из Панчева, утврђено је да је данашње земљиште састављено од алувијалне пескуше, лесоидне иловаче и леса (види ск. 2).

1) Алувијална пескуша је распострањена у северозападном и југозападном делу Рита и одликује се јачом пропустљивошћу за воду (2; —). Младе алувијалне наслаге формирале су тле које је лако за обраду и даје висок принос.

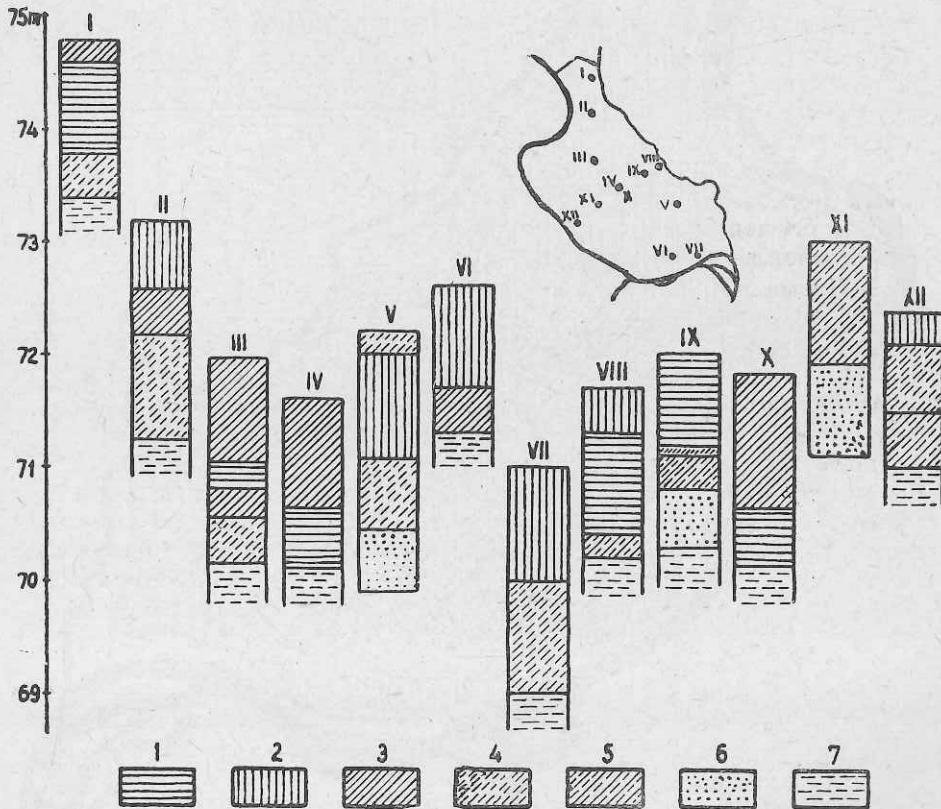
2) Лесоидна иловача се простире у непрекидном комплексу, нарочито у источном делу Рита према Тамишу. У централном делу заузима малу површину која се према западу пружа у облику проширених језичака. Дебљина јој је од неколико см у западном делу Рита до 150 см у источном и централном делу Рита. Одликује се слабом пропустљивошћу за воду, што проузрокује забаривање, формирање ритских прница и засољавање (2; —). Ово је земљиште тешко за обраду, изискује доста труда од стране човека ради поправљања структуре и повећања приноса.

3) Лес се налази на вишим положајима, у атару села Борче и Овче. Моћност му је незнатна 2—2,5 м. Може се уврстити у песковите иловаче јер садржи до 30% песка, до 62% прашине и 8% глине. Механички састав наноса речног порекла мало се разликује од механичког састава еолског наноса леса. Воду слободно пропушта (2; —). Као оцедито тле одиграо је крупну улогу у животу човека. Ту су се формирала прва насеља и зачела борба за првојење Рита култури.

Присуство само младих, квартарних наслага у подручју Рита резултат је рецентног ерозивног и акумулативног рада Ду-

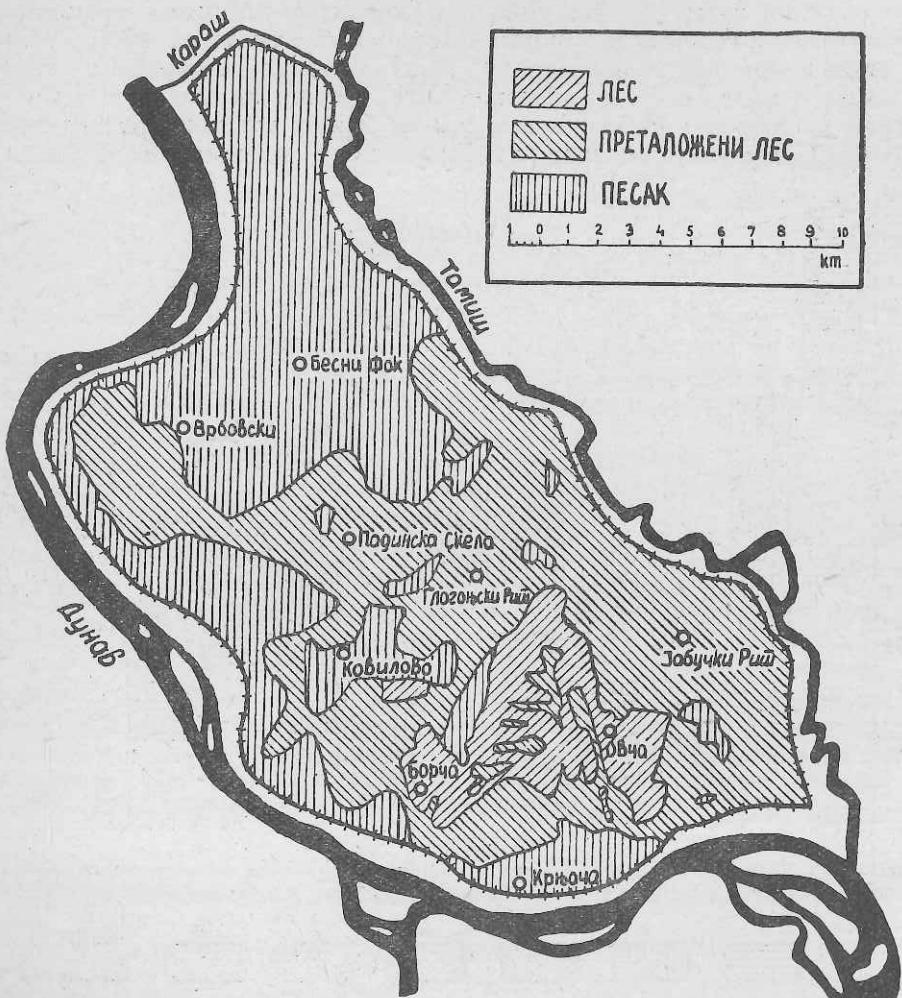
нава и Тамиша и знатне улоге еолског фактора у навејавању леса. Дилувијалне и алувијалне серије покриле су на тај начин старије седименте. На основу сондажних бушења вршених ради доласка до добре воде, утврђени су у Риту овакви дубински профили:

Слој песка и шљунка са карактеристичним фосилима *Corbicula fluminalis* и *Vivipara diluviana* идентичан је оним у Мачишу, припада по Ласкареву миндел-ришкој интерглацијалној епоси. Налази се на приближно истој дубини од око 30 м и праћен је добром али замућеном водом. Испод тог хоризонта лежи старији дилувијални шљунак. Према томе, лес треба да је млађи

Ск. 1 — Састав алувијалног материјала у Панчевачком Риту. I (профил бр. 12), II (профил бр. 30), III (профил бр. 72), IV (профил 134), V (профил 212), VI (профил 350), VII (профил 353) приказују састав алувијалног материјала у правцу север-југ; VIII (профил бр. 172), IX (профил 175), X (профил 134), XI (профил 120) и XII (профил 109) дају преглед у правцу исток-запад. Локализација појединачних бушотина види се из скице Рита. 1 = глинуша; 2 = иловача; 3 = тежа иловача; 4 = песковита иловача; 5 = глинени песак; 6 = песак; 7 = водоносни слој

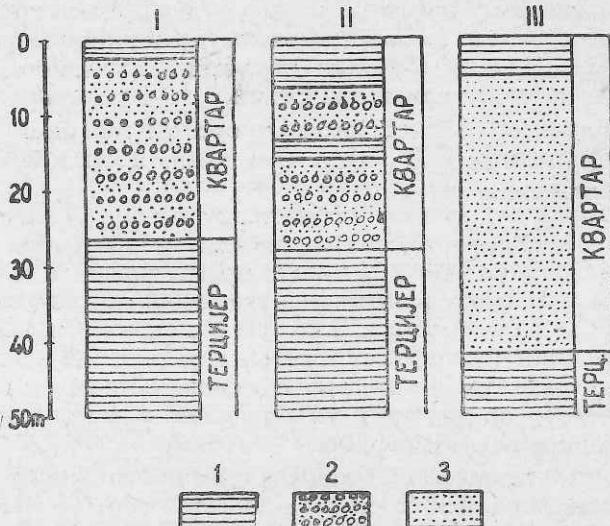
и да припада млађем плеистоцену (9; 30). Из наведених профилса види да је терцијерна језерска глина на све већој дубини идући од Дунава ка унутрашњости Рита. Логично би било претпоставити да је језерско дно по унутрашњости Рита на још већој дубини (2; —).

Ск. 2 — Геолошки састав земљишта у Панчевачком Риту.

Проблем пијаће воде наметнуо је човеку још крупније радове. Дубља бушења извршена су у селу Овчи. Од 40-ог па све до 90-ог метра дубине бушен је слој терцијерне глине. На дубини око 90 м нађени су чврсти лапори и кречњаци доњосарматске старости. Испод њих, на дубини око 91 м избила је под јаким

притиском слана артеска вода. Приликом бушења код Панчевачког моста ниво доњосарматских лапора и кречњака лежао је на надморској висини од 70—80 м, што сведочи да је спуштање ових слојева у Овчи износило око 100 м. Ако би се узео

Ск. 3 — Профили неких дубоких бунара. I = бунар на левој обали Дунава, више Панчевачког моста; II = бунар 1 км од Дунава близу села Борче; III = бунар северозападно од Овче. 1 = глина; 2 = песак са шљунком; 3 = песак. Идући од Дунава ка унутрашњости Рита терцијерна глина је на све већој дубини.

положај доњосарматских слојева на београдској коси, где су ови слојеви на још већој надморској висини, онда би размер скока био још већи. Ово несумњиво сведочи о ступњевитом раседању земљишта (8; 12).

ОБЛИЦИ ЗЕМЉИШТА И ЊИХОВ ПОСТАНАК

Панчевачки Рит је низија слабог нагиба од северозапада према југоистоку, испресецана бившим рукавцима, микродепрецијама, појединим узвишењима у облику греда, понегде и хумки, тако малих висинских разлика (71—80 м) да се на терену једва примећују. Ипак, у односу на микрорељеф, у Риту се могу издвојити три целине (2; —). Оне су различитих физичких услова за живот човека и културу:

1) Површина са најмањом надморском висином (70—71 м) у југозападном, јужном и југоисточном делу Рита. Морфолошки то је алувијална раван покривена барама, мочварама и ритском црницом. Али ова надморска висина среће се и у осталим де-

ловима Рита, на месту бивших рукаваца, мртвих токова и еродиране површине. Плитка издан и забарена земљишта отежавају сваку делатност човека и намећу му посебне захтеве.

2) Површина са највећом надморском висином (79—80 м) налази се углавном у центру Рита. То су комплекси греда и купа. На таквом тлу човек се најпре учврстио и користио га у привредне сврхе. Док су најниже површине влажне и мочварне, све највише често су изложене сушки.

3) Површина са средњом надморском висином (72—78 м) најраспрострањенија је у Риту. Она чини прелаз између једне и друге (2; —).

Доминирајућу улогу у образовању низије — ниске алувијалне равни и облика земљишта имали су пре свега тектонски покрети и водени режими. У новије време, човек је исушивањем ове области регулисао водени режим саобразно својим потребама, изменео је вегетациону слику овога подручја и тиме је умањио дејство ових фактора формирања облика земљишта. Данашњи изглед резултат је дејства свих ових чинилаца који су у зависности један од других и чија је улога у формирању облика земљишта законито дејствовала.

Тектонски процеси су ипак поставили основне црте. Упоређење профила дубинских слојева указало нам је на раседање. На основу досадашњих резултата, прихватљиво је мишљење да је ово раседање наступило после горњег миоцене (33; —). Ово је могло да се утврди на тај начин што су горњомиоценни слојеви констатовани на београдској страни изнад нивоа Рита. Као остатак некадашњих сарматских наслага које су испуњавале Панонски басен, ови слојеви леже у Панчевачком Риту на дубини већој од 40 м и покривени су млађим седиментима, дилувијалним лесом и алувијалним наносним слојем. Дуж Дунава утврђене су две раседне линије. Њихов је правац СЗ—ЈИ и З—И. Ове раседне линије означене су сумпорним термама у Сланкамену и Вишњици (29; 241).

Из поменутих бушотина у Овчи ова се прошлост може најбоље пратити:

1) До дубине од 40 м укрштају се слојеви глине, песка и шљунка квартарне старости. Еолски и флувијални нанос повисили су ниво Рита, само у плеистоцену и холоцену за пуних 40 м. Према прорачунима по проф. М. Миланковићу, сваки сто година дебљина нанесеног слоја износила је просечно 0,67 см.

2) Од 40 м до 90 м ређају се терцијерне глине као нека врста геолошке подлоге.

3) На дубини од 90 м и 91 м пробијен је слој чврстих лапора и доњосарматских церитских кречњака (8; 11—12).

Облици микрорељефа створени су млађом ерозијом и акумулацијом. Ерозијом водених токова дошло је до стварања меандра и померања њиховог корита. Подривајући стрми отсек

сремске лесне заравни на подручју Сурдука, Белегиша, Бановаца и Земуна, Дунав непрекидно помера корито. Ово померање нарочито пада у очи у подручју Белегиша. Дунав је померао своје корито непосредно од Бесног Фока, преко подручја Велики Пруд, Кљоштара и Почарез ка сремској заравни. Из једне мађарске скице из 1811 године* види се да главна водена маса Дунава прави дубок лук у Риту, пролазећи поред Бесног Фока, а не поред Белегиша као данас. Због ниског земљишта, у Риту се ток Дунава и Тамиша разливао, стварајући многобројне отоке. Ерозија ових рукаваца најбоље се запажа у западном делу Рита, где су ритске црнице погребене или потпуно еродиране, те им је и плодност знатно смањена. Промене које се пред нашим очима одигравају служе као пример како се природна географска средина физичкогеографским процесом непрекидно мења. Последице тих промена играју у животу човека крупну улогу. Али на сектору Дунава од Земуна до Панчева јавља се обрнута појава — померање корита Дунава ка Риту. Ово померање се врши врло споро и долази отуда што се са београдске косе слива више мањих водених токова који износе материјал при свом ушћу и таложе га.

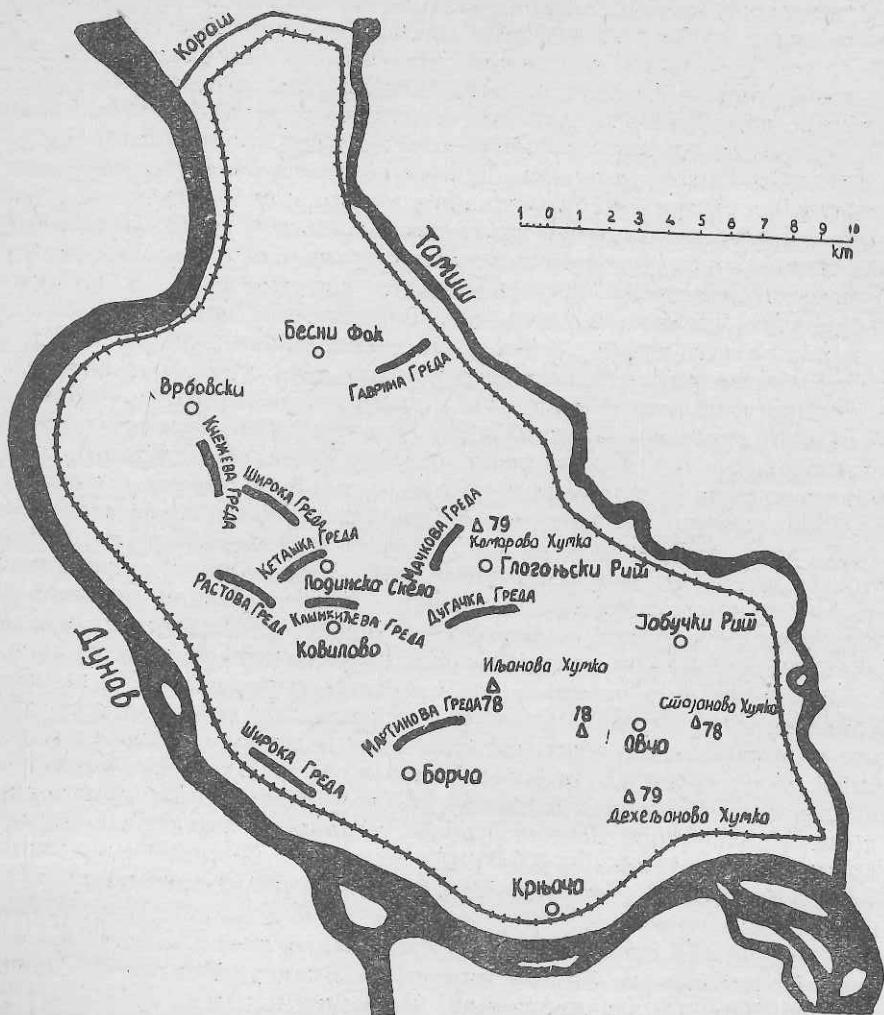
Поред облика флувијалне ерозије од особитог су значаја и облици створени акумулацијом. Главни акумулативни облици микрорељефа су греде и речна острва. Греде су издужени природни насипи за који метар виши од околног терена и издижу се изнад дебelog наносног слоја. Правац пружања им је углавном онако како и Дунав тече, али их има и наспрамних на његов ток. Најмање их има у источном делу Рита. Оне су спречавале да се изливена вода врати натраг у корито. Главни фактор у њиховом формирању је без сумње Дунав. Излазећи из својих корита, многобројни рукавци су остављали грубљи материјал уз своја корита и образовали та издужена узвишења. На таквим узвишењима задржавала се и прашина коју је ветар доносио, јер је вода није односила као у нижим деловима. Отуда се може рећи да су греде алувијалног порекла и да се еолска прашина накалемила на њих, дајући им изглед издужених пешчаних дина. Називе носе по власницима земљишта по којима се оне протежу (Кашикићева, Кеташка, Кнежева, Гаврина) или према њиховом облику (Дугачка, Широка итд.). Најпознатије од њих приказане су на ск. 4.

Речне аде створене су акумулативним радом и често су изложене поплавама. Најважније су у Дунаву: Бељарица, Ратно Острво, Кожара, Овчанска Ада, Форконтумац итд.

Хумке су мала узвишења, најчешће купастог облика, вештачки подигнуте вероватно од брдских народа досељених овде као гробне могиле и као утврђења испред непријатељских напада или пак као заштита рибарима поред река. И поред по-

*Скица Немачкобанатске војне границе из 1811 године: Borovsky Samu-Torontál Vármegye, Budapest 1811; стр. 434.

плава многе хумке су се очувале. Има их и природних, створених еолском акумулацијом. Површина им је најчешће песковитог састава и њихови називи упућују на власнике којима припадају (Стојанова, Дехељанова, Маторакова итд.). Надморска висина им се креће од 75—79 м.

Ск. 4 — Важније греде и хумке у алувијалном зони мљишту Панчевачког Рита као истакнутије форме микрорељефа.

Улога микрорељефа била је врло значајна. У депресијама, услед повећаног влажења, створене су ритске црнице, а засолавање најбоље изражено. По узвишијенијим местима, вода се краће

задржавала а таложио се седимент крупније фације. Сем тога, на узвишеним mestима формирана су најстарија насеља и путеви; хумке и греде биле су уточиште за време поплава; трагови меандра и греда одређивали су трасу парцелације земљишта. На овако равном земљишту, свако и најмање узвишење имало је знатан стратегиски значај у доба ратних операција. Речне аде одиграле су, поред стратегиске, важну саобраћајну улогу. На ранијем техничком ступњу, прелаз преко широке реке као што је Дунав био је опасан и аде су имале улогу посредника. Окука Дунава у близини Панчева била је дуго времена место прелаза реке, баш зато што се ту простиру неколико речних острва, међу којима и познати Форконтумац.

Данас је улога микрорељефа смањена.

ВОДЕ

Уплив Дунава и Тамиша у развитку специфичних хидро-графских прилика је прворазредан. Рит је доскора био дунавско-тамишки водоплавни предео. Водена стихија ових река диктирала је овде све док је човек није обуздао. Са плављених површина воде се само делимично враћала према реци. Већи део остајао је под њом јер је површински слојеви глине тешко пропуштају. Али у одржавању барустина после подизања насила много значајнија улога припада подземним водама. И данас на појединим нижим mestима постоје баре за чије се исушење улаже доста труда. То су: Рева Бара јужно од Овче, Велико Блато југоисточно од Борче, Широка Бара северно од Ковачичког Рита. Њихово пространство је врло колебљиво, зависно од многих фактора, а нарочито од нивоа издани и количине атмосферског талога. Изненађујући делује Велико Блато, које је за време лета и јесени готово све суво и преобраћено у паšњак — нову оазу сточара.

Дунав својом знатном ширином природно дели Рит од Срема и београдске области. Тамиш је знатно ужи. Он је некада био притока Тисе, померао је своје ушће на југ и постао притока Дунава. Ушће му је било код данашње отоке Караш (12; 55). Доносећи доста воде из горњег тока, често се понаша као подивљала река. Због свог малог пада и плитког корита веома се много разливао. Засипајући своје ушће и изливањем из корита, он се новим путевима усмерио ка Дунаву на неколико места: као Ка-раш и Дунавац, северозападно од Опова; као Визељ јужно од Борче; као Сибница југоисточно од Овче; и као Тамиш код Панчева (главно ушће). Визељ (мађарски — водоток) улива се у Дунав на два места: као Дунавац, северно од Београда и као Каловита јужно од Овче. Визељ и Каловиту повезује Себеш. У северном делу Рита су дунавски рукавци Бесни Фок, Стари Дунавац

и прокопани *Главни Канал*. Постојање потпуно еродираних ритских црница на местима Берчук, Уздинско, Оповачки Рит, као и погребених ритских црница поред насипа, доводи на закључак да су дунавске отоке, у своје време, протицале преко Рита у правцу север—југ (2; —). Сви ови водени токови имали су сличен режим који је у уској вези са режимом Дунава и Тамиша. Нарочито је понашање Тамиша имало свог одраза на ове речице. Оне су надолазиле брзо, често су беснеле као Тамиш и својом несталношћу угрожавале подручје. И њихови називи упућују на то: Бесни Фок, Себеш („шебеш“ — мађарски „брз“). Данас је њихов режим сасвим супротан. Ове речице претворене су у канале са устајalom водом. Количина воде у њима повећава се после обилних киша, али за њих је од пресудног значаја подземна вода која их храни и одржава. Вода не порасте толико после кише колико надолажењем подземне воде после неколико дана. Корита ових речица, укључујући ту и реку Тамиш, морала су се продубљавати и прочишћавати.

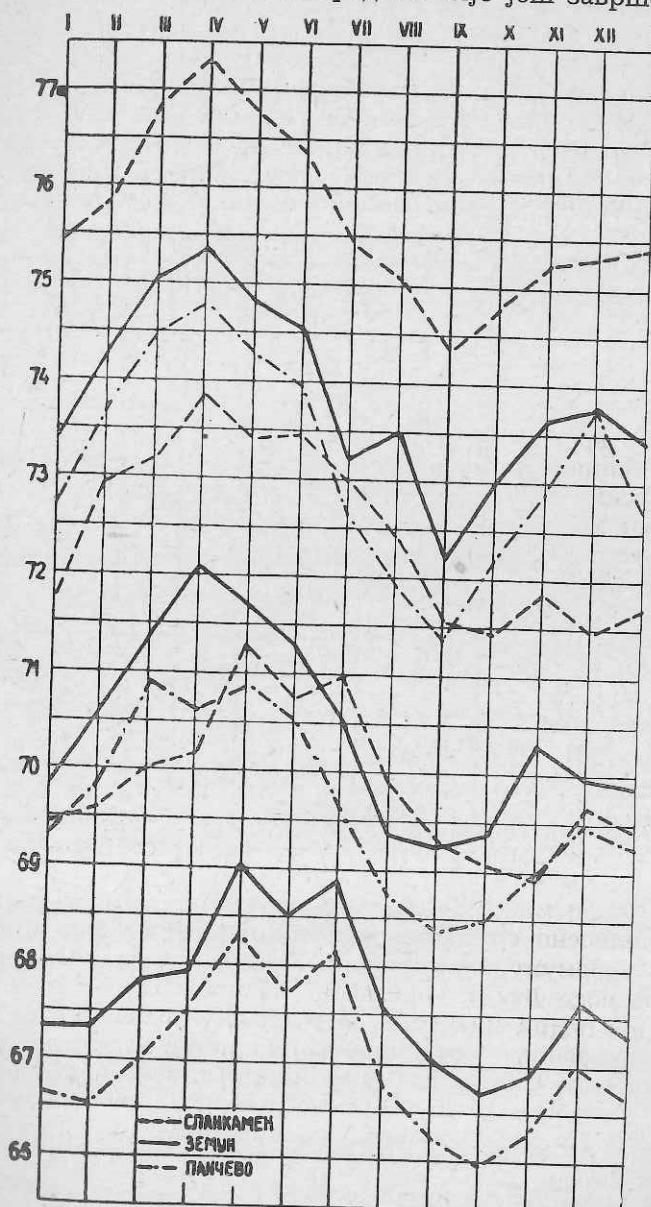
Хидрографске прилике у Риту непрестано су се мењале. Те промене вршене су природним и вештачким путем. Много-брожни рукавци који су мењали свој ток утицали су на промену хидрографских прилика а тиме и природне средине. Вековима се због свог малог пада Дунав изливао. Колико ће се вода задржати у Риту и шта ће својим дејством починити зависило је од водостаја Дунава и Тамиша. И данас, када се насипом заштитио Рит од поплаве, важност водостаја ових река није умањена, јер непосредно утичу на ниво подземне воде а тиме и на целокупан живот человека. Ради корисних закључака послужиће на скици 5 и 6 приложени преглед максималних, минималних и средњих водостаја за вишегодишњи период, израђен на основу података Водне заједнице из Панчева.

Из анализе кретања вода Дунава и Тамиша видимо период високих вода у пролеће (нарочито у месецу априлу) и новембру месецу, а ниских вода у позно лето. Очигледна је веза са распоредом падавина и другим климатским елементима. Вредности максималних и минималних водостаја подударале су се са влажношћу, односно сушом, у појединим годинама. При водостају од 600 см у Земуну, где 0-та тачка износи 67,36 м надморске висине, ниво воде Дунава износи око 77 м притом већи део Рита бивао је пре подизања насипа под водом. При просечном летњем водостају од 400 см (кота 72 м) плављења није било, јер висина обале износи 73 м (2; —). У појединим депресијама поплављена вода се дugo задржавала.

Вештачко мењање хидрографских прилика у Риту обавила је људска заједница, и то:

1) Подизањем одбранбеног насипа ради заштите подручја од поплава. То је из основа изменило хидрографску слику. Зе-

мљиште се ослобађало од мочвара, јер су постојећи природни токови променили свој режим и престали да буду опасни. Процес дефинитивног исушивања предела није још завршен.

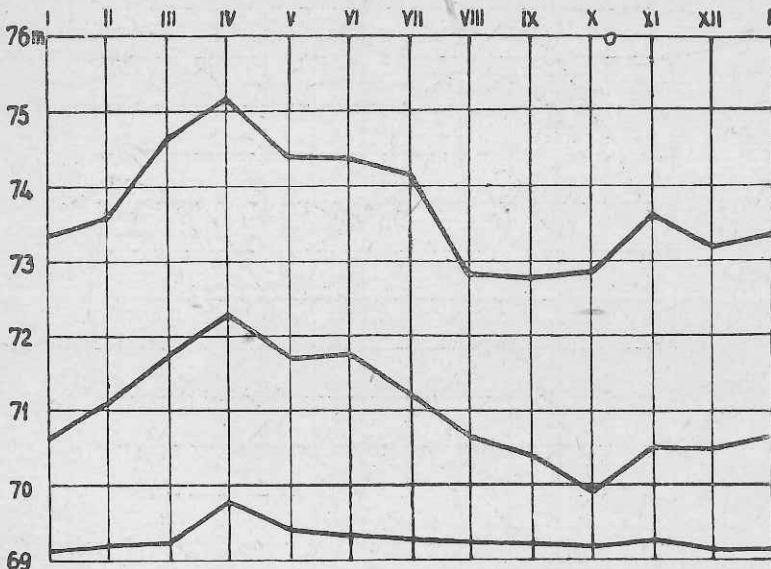
Ск. 5 — Апсолутни максимални, средњи и апсолутни минимални водостај на Дунаву узет за цео период од 1931—1949 године за станице Сланкамен, Земун и Панчево.

2) Изградњом разгранатог система одводних канала у циљу одводњавања сувишне воде (види скицу 7).

Овако богат систем одводних канала одиграо је крупну улогу у одвођењу воде и парализовању водених токова у њиховом раду. Сви се они могу сврстати у три система:

- 1) Систем одводних канала везан за Визељ;
- 2) Систем одводних канала везан за Сибницу; и
- 3) Систем одводних канала везан за Главни Канал.

Али они врше и супротну улогу. За време високог водостаја вода се пребације у њих. С обзиром на мали пад и споро одвод-

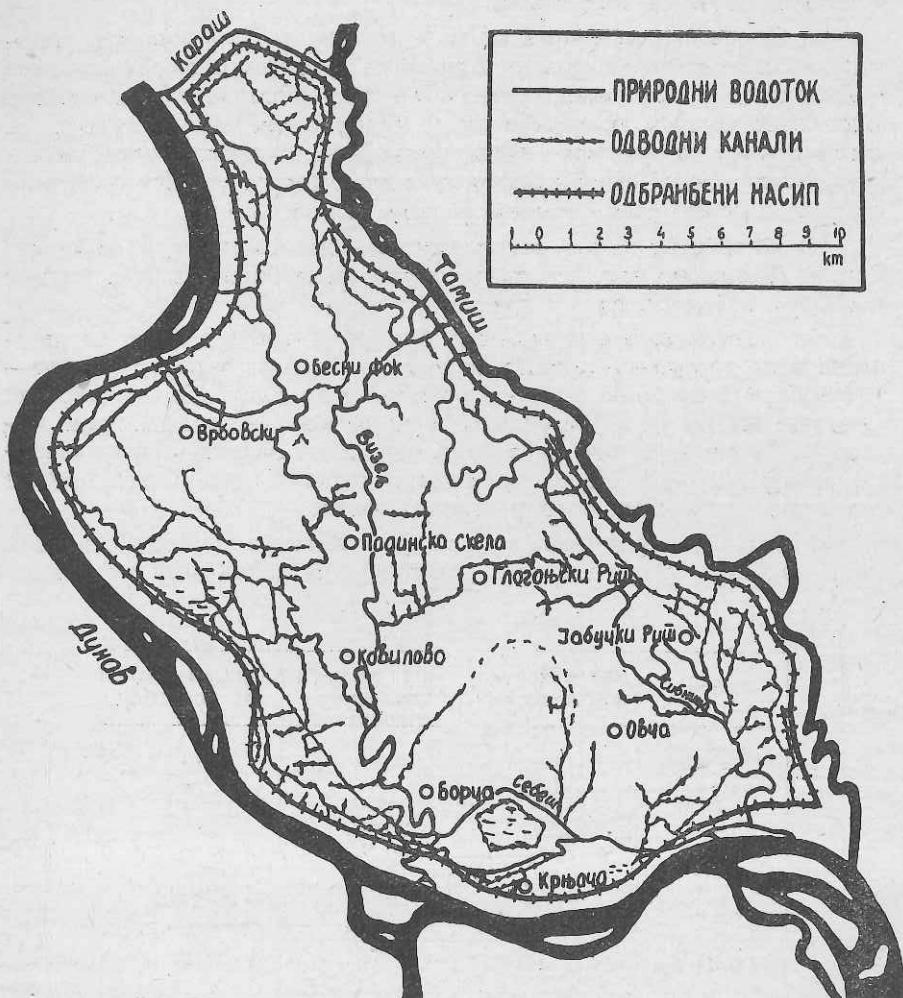

Ск. 6 — Апсолутни максимални, средњи и апсолутни минимални водостај на Тамишу код Глогоња узет за цео период од 1932—1949 године.

њавање, успостављене су црпне станице помоћу којих се ово регулише. Визељски систем регулише пумпа у Борчи; Сибнички, пумпа у Овчи; а систем Главног Канала пумпа у Опову. Због измена хидрографских прилика, пумпа у Опову престала је да ради и већ је демонтирана. Борчанска и овчанска сносе главни терет подједнако. Ради лакше циркулације воде, канали су стављени под надзор и, за време најнижег стања воде (август и септембар) ослобођавају се набујале траве косидбом, а неки се прочишћавају. После ослобођења прочишћавани су Лисичији Јарак и Сибница.

Прилагођавање природе својим потребама врши човек и данас. Још увек се ради на пројекту регулисања Тамиша на тај начин да му се вијугави ток скрати, подигну три бране са пропуштима код Ботовша, Панчева и на средини између њих. Ради де-

финитивног одводњавања, 1953 године изградиће се пумпне станице Бељарица ($6,2 \text{ m}^3$ у секунди) и Рева ($1,5 \text{ m}^3$ у сек.) а доцније и пумпне станице код Јабуке ($6,2 \text{ m}^3$ у секунди) и Ченте ($1,5 \text{ m}^3$ у секунди).

Ск. 7 — Систем одводних канала у Панчевачком Риту (станје 1951 године).

у секунди). Тиме би борба за исушивање заосталих мочвара била завршена (34; —).

Подземне воде имају данас првостепену улогу у хидрографским приликама. Оне замочварују Рит, стагнирају у слојевима испод земљине површине, врло споро се обнављају и деградирају земљиште, засољавајући га капиларним путем. С обзиром на њихову важност за живот човека и сваку његову делатност, Водна

заједница их осматра од 1948 године, како би се утврдило порекло, извор, дубина, годишње осциловање нивоа, брзина кретања, карактер отицања и минерализација подземних вода. Притом је дошла до оваквих резултата:

1) Порекло подземних вода је сложено. При високом водостају вода се инфильтрира из Дунава и Тамиша, што се нарочито манифестише у приобалском делу. Уједначеност осцилација нивоа подземних вода у приобалском и централном делу упућује на претпоставку да постоји неки природни подземни ток Дунава. Други извор подземних вода су падавине. Однос између воде која притиче и отиче сваке године је променљив (2; —).

2) Колебање нивоа регулишу сви ови фактори, а нарочито Дунав. Подземне воде су скоро свуда на дубини од 2 м, изузев око Овче и Борче, где су дубље (2; —).

3) Посматрањем отворених бунара утврђено је да су подземне воде најближе површини у вегетационом периоду (април—септембар), а најдаље од ње у раздобљу од септембра до априла. Кретање нивоа је у директној вези са кретањем водостаја Дунава и Тамиша, с тим што подземна вода закашњава за неколико дана (2; —). Најбоља потврда овом је паралелан приказ водостаја подземних вода и Дунава на ск. 8.

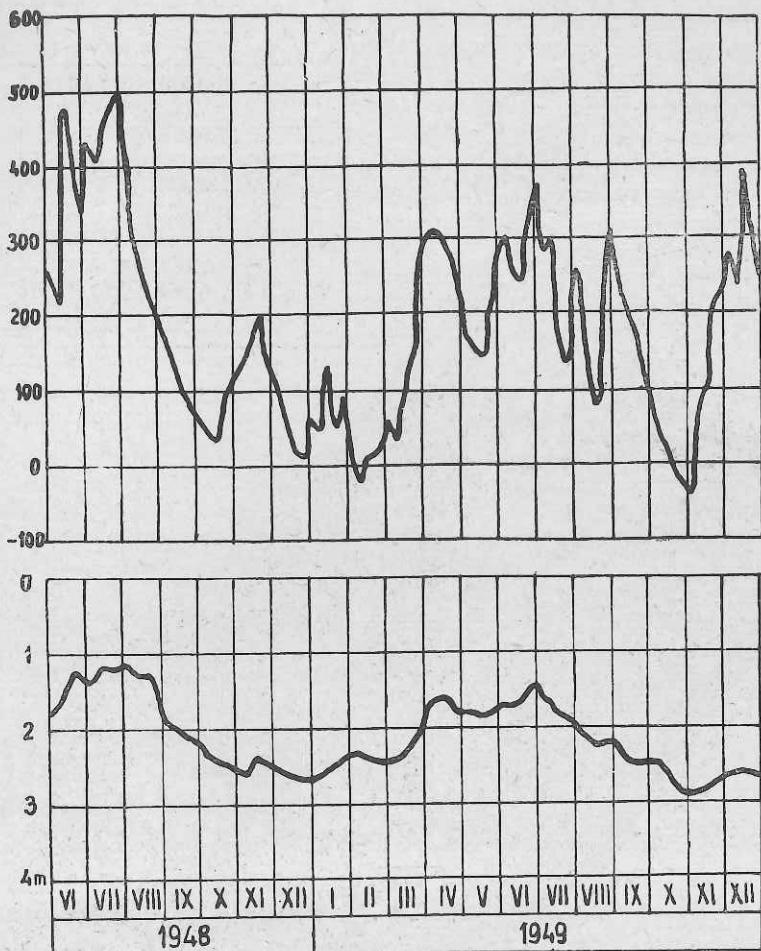
Детаљнија проучавања дала су овакав распоред подземних вода, изражен у процентима, у односу на целокупну површину Рита:

Дубина	При максималном водостају	При средњем водостају	При минималном водостају
0 — 0,5 м.	1,8%	—	—
0,5 — 1 м.	21,6%	—	—
1 — 1,5	34,2%	1,0%	—
1,5 — 2	26,1%	25,6%	0,7%
2 — 2,5	8,4%	40,1%	7,6%
2,5 — 3	6,0%	17,2%	40,0%
3 — 3,5	1,9%	9,7%	31,0%
3,5 — 4	—	5,9%	15,2%
4 — 4,5	—	0,2%	4,8%
4,5 — 5 итд.	—	—	0,2%

Из карата водостаја подземних вода којима располаже Водна заједница у Панчеву произилазе овакви закључци:

1) Да су се максимуми водостаја кретали од 0,25—3,50 м дубине и то: најсличнија издан до 0,50 м од површине распоређена је дуж Дунава, на сектору званом Почарез, код Широке Баре, Крњаче, и Овча-пумпе, а најдубља преко 3 м у деловима највише удаљеним од Дунава, на месту званом Жика, северно од Глогоњског Рита (педолошки профил 121) и преко пута насеља Опово.

2) Да су се *минимуми* водостаја кретали од 1,80—4,75 м дубине. И то: најплића издан до 2 м опет је распоређена дуж Дунава, нарочито у рејону Тотског Рита, а најдубља издан преко 4,5 м има исте центре као и у претходном случају.

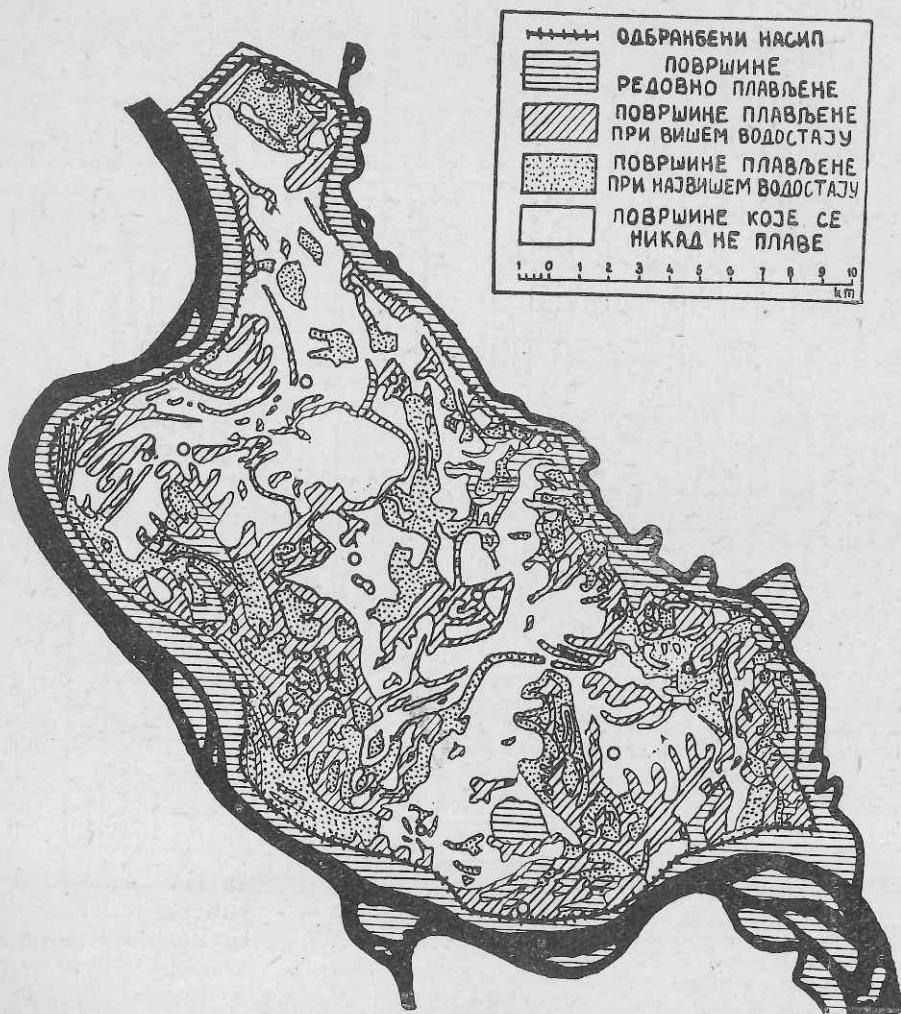

Ск. 8 — Водостај на Дунаву код Земуна у см изнад и испод нормале (гор. дијаграм) и кретање нивоа подземне воде у бунару код Црвенке (доњи дијаграм). (Проматрана од јуна до краја децембра 1948 и целе 1949 године).

3) Да се средњи водостај кретао од 1,25—4,50 м дубине. И то: најплића издан до 1,50 м опет је у рејону Широке Баре и Тотског Рита, а најдубља преко 4 м као у првом случају (види ск. 9).

Очигледна је веза изданске воде са речним токовима, нарочито Дунавом. При високом водостају, подземна вода струји

ка Риту и пење свој ниво, а у обрнутом случају изданска вода се враћа натраг. Том приликом Рит често бива плављен. Ово плављење дешава се претежно у пролеће приликом надолажења река. Проблем овог надирања подземне воде је у центру пажње данашњих проучавања (види ск. 9).

Ск. 9 — Водолежност у Панчевачком Риту.

Свестрано проучавање подземних вода је тренутно најактуелнији хидротехнички проблем, а уједно и најтежи задатак за радикално решење. Плитке издани у вези су са непропустљивим глиновитим слојевима. Због тога су бунари врло плитки и

дубина им износи тек покоји метар. У данашњим условима интензивног насељавања и пораста потреба, проблем пијаће воде нарочито је заострен. Добра се вода може ретко наћи, и где се нађе, то су дубље копани бунари, као: бунари код каналских стражара, на реци Сибници (28 м), на Тамишком Каналу (29 м), прекопута села Глогоњ (27 м), прекопута села Јабуке (35 м) (10; 11), на огледном добру Црвенка (40 м). На појединим добрима вода се разноси по пољу запрегом, јер је снабдевање водом отежано. Већ раније поменути слој добре воде замућен је муљевитим, текућим песком. Ради решења овог крупног проблема предложено је копање бунара са најмање 300 мм у пречнику, у којима би се уградили Болман-филтери. Пошто би један такав бунар могао да снабде 3000 становника, потребе Рита биле би задовољене изградњом 20 таквих бунара, јер је у предрачуну узет у обзир и сточни фонд. Овај проблем тражи хитно решење, јер се лоша вода негативно одразила на досељенике, нарочито на оне из здравих планинских крајева (35; —). Слана вода, која под велиkim притиском избија испред Општинског народног одбора Овче, користи мештанима за кување и за појење стоке.

Према свему изложеном, закључак о данашњој хидрографској слици Рита ишао би у прилог томе да је овај предео богат воденим токовима, како природним тако и вештачким; да има, дакле, густу хидрографску мрежу, плитку издан и још неисушених крајева. Али насупрот местимичним мочварним теренима имамо појаву изразите оскудице у власи, нарочито оних година које су сушне. Ове две супротне појаве: да је влага сувишна или недовољна, одређују посебне услове у привређивању човека. Стога су од значаја и климатски услови који овде владају. Сем тога, образовање продуктивног тла извршено је и посредовањем хидролошких чинилаца (алувијум, ритска црница), а овакве прилике остварују свој директни утицај на даљу делатност човека, отварају пут ка новом процесу и природног и културног развоја.

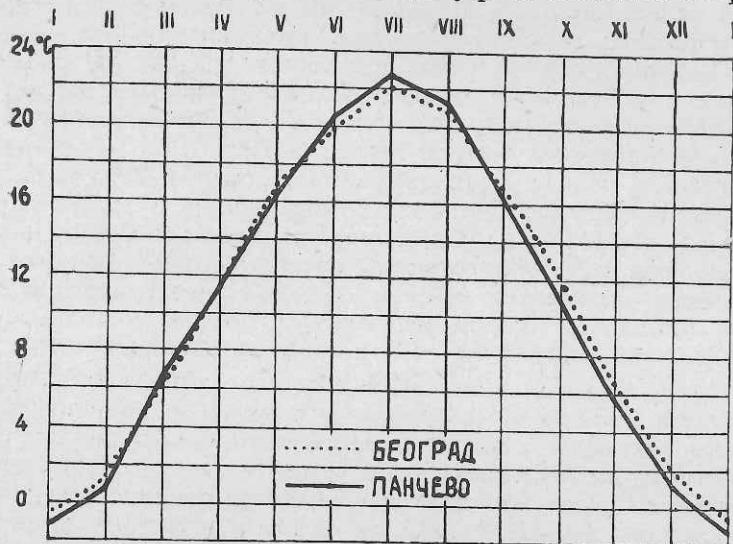
ПОДНЕБЉЕ

Панчевачки Рит је потпуно отворен према Панонској низији и само му је јужна страна донекле заштићена ограницима Авала. Због оваквог положаја клима је добила континентални карактер на који микрорељеф мало утиче.

Температура. На подручју Рита није било станице која би за дужи период бележила метеоролошке податке. Зато се могу узети средње месечне температуре за период од 40 година (1901-1940 г.) за Београд и Панчево (2; —) приказане на ск. 10.

Ове вредности потврђују континентални карактер поднебља. Зиме су хладне са средњом јануарском температуром испод 0°C , а лета топла са средњом јулском температуром 22°C . Хла-

дна зима резултат је утицаја источноевропских предела. За време лета тло се јако загрева и тиме се повећава температура најнижих ваздушних слојева. Разлика између апсолутног минимума и апсолутног максимума износи око 60°C . Из месечних вредности види се да је прелаз од зиме ка пролећу дosta нагао. Међутим, лето прелази у јесен спорије, јер се Земљина површина

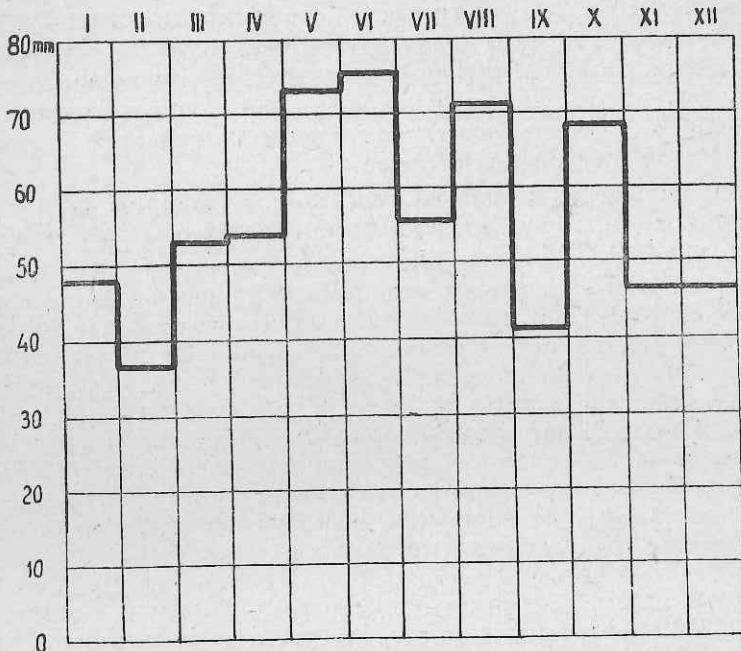
Ск. 10 — Температуре за период од 1901—1940 године у Београду и Панчеву.

загрејана преко лета споро хлади. Отуда је јесен нешто топлија од пролећа. Неповољност климе су рани мразеви у јесен и касни у пролеће. Први се мраз појави у новембру (а каткада и у октобру), а последњи у марта и априлу, па чак и мају. 24. маја 1866 године у Панчеву је забележена температура од -6°C (26; 21). И ове, 1952 године, после 86 година, температура се спустила испод нуле крајем месеца маја и изазвала знатне штете. Културе које се данас гаје у Риту изложене су, дакле, опасности мраза, како пролећњег тако и јесењег, јер се са прикупљањем усева често закасни.

Падавине. Највећа количина кише падне у месецима мају и јуну. Споредни максимум је у октобру. Најмање талога падне у фебруару. Разлике између најкишовитијег и најсувијег месеца нису велике, а што се јасно види из годишњег распореда талога по месецима. Средња крива распореда талога по месецима израђена према вредностима за десетогодишњи период (1931—1940 год.) изгледа овако: (34; —).

Процентуални износи нам говоре да зими падне 19,6%, у пролеће 26,6%, лети 30,3% и у јесен 23,3%. На вегетациони пе-

риод (април—септембар) долази 55,3%, тј. више од половине укупних годишњих падавина (2; —). Али, иако чињенице тако говоре, за лето се не би могло рећи да је влажно. Летње кишне су јаке, краткотрајне, а земља прегрејана, те се уз учешће и других фактора (испаравање, ветрови, инсолација) брзо сасуши. То утиче неповољно на неке културе. Последице суше, нарочито оне од 1950 и 1952 године, и овде су се одразиле на смањен при-

Ск. 11 — Средња крива распореда талога по месецима, израђена према десетогодишњим вредностима за станице Београд, Панчево и Опово.

нос. Суша се јавља појединих година због великих отступања од нормале и ширег је регионалног карактера. Њена наизменична појава 1931, 1932, 1935, 1940 и у најновије време 1950 и 1952 године, доводи нас на закључак да је за повећање приноса жита и повртарских култура неопходно наводњавање.

Атмосферски талог се не јавља као главни узрок у замочваривању ритских површина. Киша врло ретко пада три узастопна дана, а и када се то деси, максимална количина талога креће се од 40—50 мм. Исто тако, у вегетационом периоду просек падавина не задовољава чак ни потребе културног биља (347 мм) (2; —). У погледу утицаја на земљиште важно је истаћи да падавине спречавају засољавање тла.

Са снегом је просечно 18 дана, а са градом 2 дана годишње. 1952 године град је уништио више од 50% усева, а на неким до-

брима чак и 100%. Штета нанесена градом прешла је суму од 90 милиона динара (36; —).

Влажност ваздуха, облачност и магле. Најмања влажност ваздуха је у летњим месецима, а највећа зими. Магле се чешће јављају и прилично штете пшеници и повртарству, како због влаге тако и због стварања услова за паразитски рад неких животињица. Највећи степен облачности је у зимским месецима, а најмањи у месецу јулу и августу. Сунце сија просечно 21,70 часова годишње, и то лети 4 пута дуже него зими (2; —). Топли и сувљи летњи ваздух и поремећаји ваздушног притиска проузрокују у јуну и јулу нагле пљускове праћене грмљавином а катаракада и градом. Јужни Банат, а са њим и Панчевачки Гит, нарочито се одликују овим непогодама.

Испаравање је знатно те омогућује исушивање бара и мочвара. Али истовремено потпомаже процес засољавања тла.

Ветрови. У Риту најчешће дува југоисточни ветар (кошава). Најмање се јавља у летњим месецима, а све се више повећава и достиже свој врхунац у новембру, а затим опет опада. Долази са југоистока, јер на његов правац утиче рељеф шумадиског поднебља. Брзина кошаве се креће 5—11 м у секунди, а при најјачим ударима може да достигне и преко 30 м у секунди (2; —). Песак који подиже са обала Дунава доноси у Рит. Ако дува у време снежних дана, преноси снег и ствара сметове. У томе је помаже и микрорељеф. Ради заштите железничке пруге од затрпавања снегом, постављају се вештачки браници, са задатком да наносе снега задрже. Кошава штетно утиче на пољопривреду. У јесенњим данима, за време орања и сетьве, знатно сасушује земљиште и отежава рад. Јаки удари кошаве могу нанети и материјалне штете. Да би се смањио њен штетни утицај приступило се подизању заштитног зеленог појаса пошумљавањем источног дела Рита.

По важности за кошавом одмах долази западни ветар. Он у новембру најмање дува. Његови максимуми су у фебруару и нарочито у јулу месецу. По снази је знатно слабији. Влажан је и доноси кишу са карактером пљускова (2; —).

Од осталих, важно је још поменути северац или како га становници називају горњак. Дува са северозапада као хладан зимски ветар.

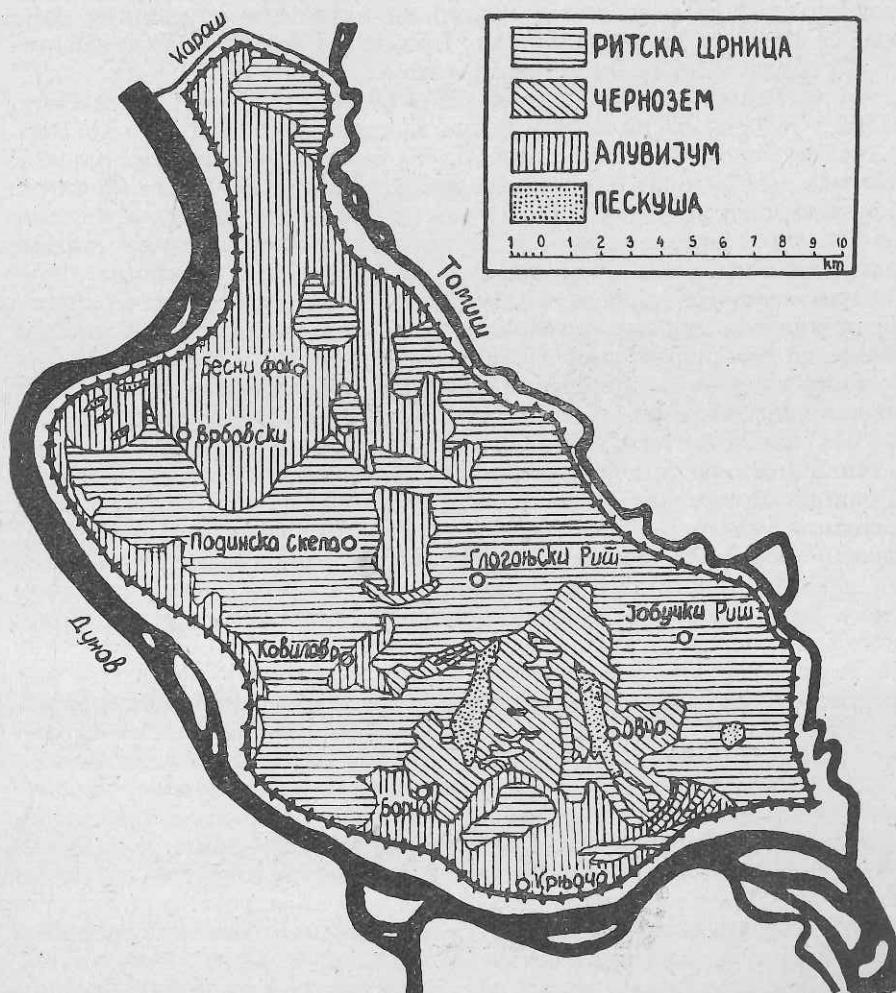
Ветрови су у Панчевачком Риту важан фактор поднебља. Једанаестајући угловно утичу на пољопривреду. Једина корисност им је у томе што у пролеће повољно утичу на одводњавање унутарњих вода, јер својим дејством појачавају испаравање.

Сви ови чиниоци поднебља, својим узајамним дејством, дају специфичну слику климатских прилика, њену повезаност и утицај на тле, вегетацију, привреду и делатност человека.

ТИПОВИ ТЛА

Главни чиниоци у стварању земљишних типова били су састав земљишта, клима, вегетација, вода и човек. Као резултантна њиховог дејства издиференцирало се више типова тла. Највећи део територије (90%) претстављен је ритском црницом и дунавским алувијумом (види скицу 12).

1) *Лаки чернозем.* Захвата 8% површине, и то на вишим топографским положајима, у атарима Овче и Борче, на месту званом Збег југоисточно од Ковилова. Подлогу му чини лес, а хумусни хоризонт је дебљине 20—50 см. Добро пропушта воду.

Ск. 12 — Педолошки састав тла у Панчевачком Риту.

Садржај хумуса и количина хранљивих састојака релативно је мала. Производна вредност је велика у односу на друге типове. тла у Риту (2; —). Ово је земљиште најпре приведено култури, не само због вишег топографског положаја већ и могућности за гајење разноврсних култура.

2) Ритска црница лежи преко леса око Борче, Овче, Јабучког и Глогоњског Рита као и поред Тамиша. Дебљина достиже и преко 1 м. Каткада испод ње није лес, већ песак. Она је теша за обраду од алувијума, али, захваљујући позитивном утицају леса као подлоге, овај тип могућ је за обраду и није се претворио у тешку смоницу. Ритске црнице образоване су од муљевитог материјала (иловаче и глине) на најнижем земљишту тамо где се вода најдуже задржава. Према времену трајања забаривања образовало се више варијетета:

а) Тешка ритска црница захвата око 32% површине Рита, и то у најнижим положајима, на месту званом Буџак, око Борчанског Претока, југозападно од Ковилова, између Црпајских Колиба и Јазбичке Баре и северније од Мачкове Греде (види сл. 12). Моћности је 40—120 см. По механичком саставу је тешка иловача или глинуша, слабо је пропустљива, што изазива стагнирање воде и забаривање. Засољеност је знатна, а количина хранљивих материја је мала. Производна вредност је мала и, пошто је најтежа за обраду, искоришћује се као ливада. Добар принос може се очекивати само у кишним годинама. Земљиште се правља гајењем вишегодишњих трава које подносе заслањеност и немају дубок корен и одводњавањем.

б) Лака ритска црница захвата 19,4% површине, и то по узвиšеним гредама у источном делу Рита, око Визеља и Малог Тамиша. Повољнија је за обраду од претходне, а производна вредност је слична као код чернозема. Успевају житарице, индустриско биље, кромпир и крмио биље. Поправља се ђубрењем.

в) Еродирана ритска црница (1,4%) простире се у западном делу Рита. Дебљина хумусног слоја је свега 20 см, јер је горњи део хумусног хоризонта водом однесен. По механичком саставу је тешка иловача са слабом водопропустљивошћу. Услед веома плитког културног слоја погодна је за гајење трава. Поправљање се постиже ђубрењем, плодоредом и продубљивањем ораницног слоја (2; —).

3) Содна слатина (0,22%) среће се око Овче. Овде је процес засољавања завршен. Стога се могу и користити само као пашњаци или рибњак. Експлоатација без наводњавања је немогућа (2; —).

4) Пескуше (0,66%) лако пропуштају воду, те су према суши врло осетљиве. Производна вредност им је различита. Док на црнкастом песку са нешто мало хумуса успева кромпир, бостан и кукуруз, на жућкастом је рентабилно само гајење винове лозе. Плодност овог земљишта одржава се само интензивним ђубрењем. Песак је најчешћи у околини Овче, где су на вишим положајима створене и праве пешчане дине (2; —).

5) *Алувијум* (38,4%) наталожен је преко алувијалних пескуша поред Дунава, а у централном делу подручја око Падинске Скеле и Бесног Фока је плићи и лежи преко ритске црнице. Састоји се од ситнозрног песковитог и иловастог наноса. Повољан је за обраду, нарочито за повртарство. Дебљина му варира од 0,5—2 м. Услед мале количине хранљивих материја земљиште је потребно ћубрить. По механичком саставу ова земљишта су иловаче са 50% прашине, 8—20% глине у ограничном слоју, а пропустљивост им је зависна од тог односа (2; —). Око 2000 ха, где је погодно тле за наводњавање, претвара се у повртарску снабдевачку основу Београда, а остало алувијално земљиште користи се за остале усеве.

БИОГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ

Природна и културна вегетација. Промене хидрографских прилика одразиле су се и на промену биљног покривача. Састав биљних формација у ранијим условима био је у тесној вези са хидрографским приликама. Флора је имала барски карактер. Ниже биљке су са наизменичним повлачењем воде изумирале, док су се више одржавале. Од особитог значаја је шумска формација, која је захватала већи део Рита. У сврху научног фонда шума је и вештачки подизана наредбом аустријског цара у северозападном делу Рита („Царска Шума“) (31; —). Улога шумског покривача је била веома корисна и са друге стране, јер се атмосферска вода задржавала а земљишна маса снабдевала оним материјалом који служи за синтезу хумуса.

Али, када је ритско земљиште у прошлом веку додељено појединим општинама, становници ових насеља почели су шуму да уништавају. Талас крчења кренуо је фронтално од Јабуке, Глогоња, Сефкерина, Опова, Ченте итд. — према унутрашњости. Рит је брзо остао опустошен. Ове шуме сачињавали су врба, канадска топола, јасен, бели храст и др. Искрчени делови преобратили су се у пашијаке, шиптражја и закоровљене области — у простране ливаде, сенокосе, који су додељивани појединцима под закуп од стране општина. Истовремено у Риту се појављују влажне земљорадничке културе, нарочито кукуруз и поврће, које су из године у годину захватале веће пространство, нарочито после подизања насила, те се може рећи да је извршена скоро потпуна смена биљног покривача — да је природну вегетацију заменила културна. На уском појасу између насила и река, остале су као какав обруч врбе и тополе. Само понегде, у близини насеља, овај појас је прекинут и претворен у пашијак или врт. Баре и плитка корита ритских канала остали су под барском вегетацијом, а цео Рит унутар одбранбеног насила близу је тренутку да постане потпуно култивисано земљиште и изгуби старо вегетационо обележје. Осим малих остатака шумског комплекса,

данашњи биљни свет Рита сачињавају дакле културне биљке, траве, коров и појединачно дрвеће. Једне од тих биљака (кrmne траве) побољшавају, а друге (зрнене и индустриске биљке) ис-црпљују земљиште.

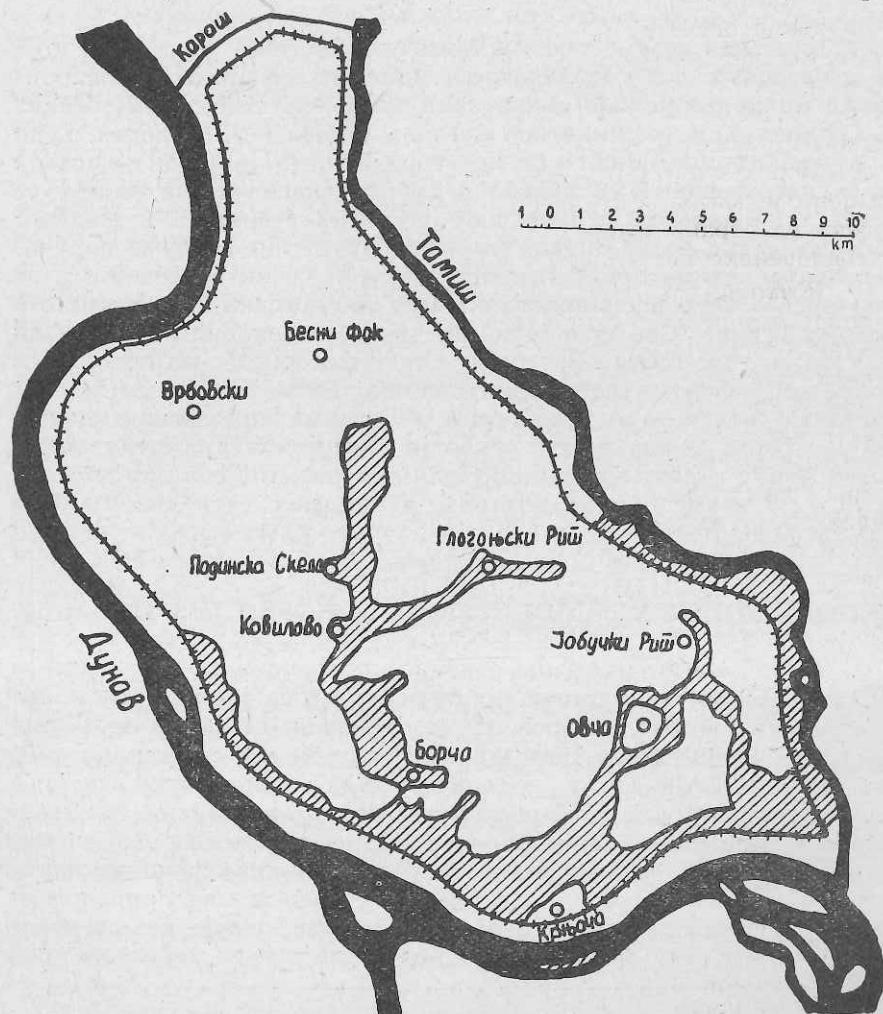
Али човек није апсолутни регулатор данашње флоре у Риту. При високим водостајима, када је ниво подземне воде близу површине, интензивно живи барска флора. При спуштању нивоа издани, вегетација добија ливадски карактер. Барске траве, као добри потрошачи соли, имају велики значај за расољавање земљишта.

У циљу пошумљавања ове области, предузете су у најновије време опсежне мере. Пошумљено је младицама из новоподигнутог расадника у Ковилову, дуж река, путева и железница, као и око насеља око 100 хектара. Подизање шумских појаса има вишеструку функцију (зелени појас Београда, заштита од кашаве и мраза, одбрана од воде снижавањем нивоа подземне воде итд.). 1952 године око пољопривредних добара и унутар њих извршено је масовно пошумљавање младицама тополе, јаблана и јасена од стране самих радника са добара и припадника Гарде Југословенске народне армије.

Животињски свет. Оваква измена биљног покривача и уопште природних услова изазвала је и измену животињског света. У барама, ритовима и мочварама живеље су такве животињске врсте које су својом телесном изграђеношћу и начином живота прилагођене животу у подводној средини. Ту пре свега треба поменути дивље патке и гуске, чапље, ждралове, роде, рибе, жабе, и пужеве. Дивље патке су се ту и легле, а гуске су боравиле само зими. Ждрал је долазио само у пролеће и јесен селећи се у топлије односно у хладније крајеве. Ретко је где у нашој земљи било толико водене дивљачи као у Панчевачком Риту, око Опова, Сефкерина, Овче и Борче (26; 193). У шумама налазиле су своје скровиште многобројне дивљачи и звери, а међу њима дивље свиње, вукови, лисице, дивље мачке итд. (Курјаковац Курјачица, Лисичији Јарак итд.). Вукови су имали сваја станица што ближе примакнута насељима и претстављали су веома опасност за стоку, нарочито зими када је ова звер прелазила преко залеђених река, нападала домаће животиње и враћала се у јазбину. Дошли су овамо из Хомоља преко Делиблатске Пешчаре. Уништавањем шума човек је ове звери натерао у бекство, а једним делом их потаманио. Још увек има старих људи који се миграције вукова у Срем добро сећају. Лисица се, међутим, дуже одржала и може се срести и данас. У Падинској Скели одржао се чак и један претставник дивљих мачака који се успео прилагодити и одомаћити. Од осталих претставника дивље фауне у знатном броју се појављују зечеви. Што се тиче птица, у Риту су налазиле погодну средину, поред већ поменутих дивљачи, фазани, јаребице, препелице итд. Браун је 1669 године, опа-

зивши близу Београда овакву фауну, забележио: „да су реке покривене птицама“ и да је поред дивљачи опазио неколико пеликана (18; 285).

Данас је фауна добила своје ново обележје. Животна средина риба сведена је на постојеће водене токове. Дивљачи и звери су углавном изгубиле своју пространу животну средину и потрудиле се да је на другом месту нађу. Има их и данас, али неупоредиво мање. То се додатило и са птицама. Посредним дејством човека животињски свет је претрео смену. Одомаћене животиње: говеда, овце, коњи, свиње, живина а нарочито гуске и патке, ступиле су на ново тле и захватиле широке размере.

Ск. 13 — Површине које се данас пошумљавају у Панчевачком Риту.

III. БОРБА ЧОВЕКА ЗА ПРИВОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ КУЛТУРИ ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ПОСТОЈЕЋИМ ПРИРОДНИМ УСЛОВИМА

Налазећи се под специјалним околностима, у средини која се није могла лако преобразити, први насељеници су искористили природне услове онако како су могли. Без сумње, оваква средина баш тражила као погодна у доба несигурности људи и људских група. Мочварни простори били су природна заштита од непријатеља. Из одељка о процесу насељавања видеће се улога микрорељефа у подизању људских станишта и њиховог обезбеђења од воде. Водени токови, баруштине и шуме спречавали су вековима приступ непријатељу и дезинтересовали га за овај предео. Отуда је Панчевачки Рит био погодан као склониште испред Турака. Све што је могао човек је искористио не би ли се утврдио што ближе Београду и тако искористио најповољнији природни услов — географски положај Рита. Борећи се за свој опстанак, човек је специфичним условима прилагодио специфичне форме делатности: секао је шуму, шевар, трску, врбу, хватао рибу и дивљач, изгонио свиње у рит, гајио стоку и склањао се за време поплава, трговао и снalaзio се како су му то прилике допуштале.

НЕПОВОЉНИ ПРИРОДНИ УСЛОВИ И БОРБА ПРОТИВ ЊИХ

Траг човечјег рада као основне производне снаге толико се дубоко одразио на промени природних услова Рита да данашња географска средина, у поређењу са некадашњом, ретко се у чему подудара. И сам назив Панчевачки Рит губи већ свој прави смисао. Кључно питање које је човек морао да реши на путу освајања нове екумене — била је борба против воде. Насељавање и интензивно коришћење овог предела везано је било за овај услов. Отуда је победа над воденом стихијом и прилагођавање хидро-графског режима својим потребама — победа над природом, и уместо да природа држи човека под јармом, она је дошла у зависност од човека. Ова тешка борба развијала се углавном кроз три фазе:

- 1) Индивидуална, локална борба првих досељеника била је неуспешна. Човек је могао да се бори само у том смислу да са

што мање штете изађе из те борбе простим заклањањем на више земљиште или ван Рита. Сам, водећи рачуна искључиво о личним интересима, он није био у стању да стане на пут воденој стихији и да на тај начин обезбеди своје личне и друштвене интересе. Вода се при највећим поплавама као што су од 1888 и 1924 године задржавала на територији Рита од јуна па све до септембра месеца. Том приликом 1888 године поплава је срушила 180 кућа у Овчи (1; 22). Његова борба личила је на зачаран круг из којег се он није умео извући да би се усмерио ка жељном циљу. Тек доцније, у наше доба, удружене акција показала је жељени резултат.

2) *Покушаји аустро-угарских власти да се ово питање бирократском методом реши остали су бесплодни.* Наредбом аустријског цара од 1867 године све ритске земље дате су граничарским општинама, под претњом да ће им се исте одузети уколико не подигну одбранбени насип. Кулучки рад допринео је неуспеху. Следеће 1868 године пола ритског земљишта (20.205 км²)^{*} уступљено је колонистима. Добивши од колониста 6200 км земље на уживање за 20 година, по уговору склопљеном у Опову 21 VI 1869 године, конзорција Соргер је у њихово име предузела подизање насила дуж Дунава до т. зв. Петог Залива. Међутим, 1876 године Дунав је порушио изграђени насип и сва насеља колониста (31; —).

Општине Овча и Борча, које су водом биле непосредно угрожене, тражиле су већ 1876 године задолмљивање путем удружења. Њима су се 1897 године придружиле осталих 18 заинтересованих општина из Баната и Срема: Ковачица, Барака, Францфелд, Јабука, Глогоњ, Падина, Опово, Чента, Уздин, Ново Село, Сефкерин, Сакуле, Ботош, Црепаја, Панчево, Белегиш, Сурдука, и Бановци. Све заједно изабраше одбор од 32 члана који 5 XI 1906 године у Зрењанину (раније Бечкерек) одржи састанак и реши да покрене спор против Краљевског угарског ерара јер је он као правни наследник и власник ритске земље био дужан да подигне насиле приходима са тих земаља. Услед неслоге упустише се у парницу само десет општина: Ботош, Чента, Црепаја, Глогоњ, Опово, Уздин, Сакуле, Сефкерин, Овча и Борча. Као највише заинтересоване општине, Овча и Борча посебно су повеле парницу већ 27 VII 1908 године. Пресудом суда усвојена је тужба Борче и Овче као умесна и констатовано да је Краљевски угарски ерар дужан извести задолмљивање приходима ритских земаља. Али услед жалбе Краљевског ерара спор се компликовао и доспео под другостепени суд, који је ову тужбу одбацио мотивишући тиме да Краљевски угарски ерар „није дао гарантије за успех задолмљивања“. Осталих осам општина до рата нису добиле решење своје тужбе. Ипак, и поред оваквог решења угарско Министарство пољопривреде спремило је плано-

* катастарско јутро = 1600 квадратних хвати = 5754,56 м².

ве за задолмљивање и предвидело трошкове сд 15,373.469 круна, што би годишње изнело 21 круна по јутру. Амортизациони рок предвиђен је на 50 година. Стога, 9 VI 1910 наредило је Министарство сазив скупштине заинтересованих општина, ради удржења у задругу. Општине се због великог предрачуна нису сагласиле са удрживањем. После дугих преговора министар обећа помоћ општинама по 250.000 круна током десет година, али су општине и овај предлог одбиле. Да би избегле мешање државних власти, општине основаше аутономну задругу одрекавши се државне помоћи. Међутим министар забрани ову организацију и изда наредбу за организацију водне задруге, онакве какву држава жели (15; 367). Она је основана 9 VIII 1913 године под називом „Дунавско-тамишка“, али је Први светски рат прекинуо сваки рад. Ово је био први озбиљнији покушај да се држава заинтересује за ове радове, на тај начин што би све трошкове веће од 300 круна по хектару поднела сама (31; —).

3) Колективни напори на решавању хидротехничких проблема дали су конкретне резултате тек по ослобођењу ових крајева од аустро-угарских власти и скидању граница са Дунавом 1918 године, у новим гравитационим условима ка Београду.

Заинтересоване општине образовале су 3 IV 1919 године Ритски одбор, а од 1922 године наредбом Министарства пљопривреде и вода почне попис интересената. У априлу 1923 године функција Ритског одбора пређе на Водну задругу. Покушај Водне задруге да из својих средстава донесе пројекат мелиорационих радова није успео. Ствар је покренута са мртве тачке 1924 године захваљујући томе што је искрло питање сувоземне везе између Београда и Панчева. 1927 године Министарство одреди да се исушење Панчевачког Рита веже са изградњом пруге Београд—Панчево, тако да се насипи за одбрану од поплава заврше пре железничког насипа и у исти час заврши и пруга и мост. Године 1924 почело се са снимањем терена, а 1927 године завршен је пројекат. Од 260 милиона динара закљученог зајма, половина је пала на терет задружних интересената (просечно до 2000 динара по једном кј) (15; 368) а друга половина на терет државе. Обе лицитације, од јуна и октобра 1928 г. остале су неискоришћене. Стога је у априлу 1929 године остварен уговор са предузећем „Батињол“ из Париза, које је ове радове преузело на себе (31; —).

Први хидротехнички проблем био је подизање обухватног насипа — ради заштите од високих водостаја и стварања услова за мелиорације. Са радом се отпочело 5 августа 1929 године, а завршило октобра 1933 год. (31; —). Ивицом Рита, паралелно са Дунавом и Тамишем, подигнут је насип дужине 89,890 м, ширине 6, односно поред Тамиша 5 м са 13,5 милиона м³ земље (31; —). Његова је висина одређена према највишем водостају на Дунаву забележеном крајем XIX века код Панчева (кота 67,27). Насип је

подигнут 1,60 м изнад тадашњег максимума воде на Дунаву од 732 см. Међутим, 1940 године, ниво Дунава достигао је на истом месту 754 см и тиме се сигурност насыпа смањила на 1,40 м (34; —). Ради његове заштите подигнуте су чуварнице и забрањено кретање возила по њима. Насип се примитивно подизао без нарочитих техничких средстава. Машине су помогле само на тешким деоницама. Главну радну снагу претстављали су кубикаши, највише Мађари.

Други хидротехнички проблем био је одводњавање унутарњих вода са ниског мочварног земљишта. У ту сврху прокопан је, уз помоћ багера, систем одводних канала дужине 320 километара и продубљено 73 км корита природних водотока (34; —). И на њихово чување обраћа се велика пажња, нарочито у погледу стоке која се не изгони преко њих. Због малог пада терена, гравитационо отицање било је незнатно. Одвести воду када је то било најпотребније било је немогуће без вештачког пребаџивања помоћу пумпи у црпним станицама. Оне су постављене на најнижем месту, што ближе реци, да би се вода што лакше пребаџивала. Капацитет им је 16,6 m^3 у секунди а снага мотора 855 КС. Мрежа малих канала скупља сувицну воду и везује се за каналисани природни водоток изграђујући системе, а објектима за црпење регулише се ниво воде према потреби.

Трећи хидротехнички проблем — наводњавање није још радикално решен. Привремено, у сврху наводњавања користи се вода из одводних канала и постављају покретне пумпе.

Уз ове и њима сличне радове друштво је савладало главне неповољне природне услове својим смишљеним колективним напорима. Овде нарочито треба истаћи улогу Водне задруге из Панчева. Њени напори продолжили су се и даље. Данашњи хидротехнички проблеми којима се она бави су разноврсни и највише се усмерују ка решењу практичних питања подземне воде, наводњавања и слично. Исход ове борбе коју је човек водио против неповољних природних чинилаца најбоље нам доказује од коликог је значаја његова делатност у том смислу и до које мере може да изменi природну средину.

IV. РАЗВИТАК ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ

Ван сумње је претпоставка да је и овај мочварни предео дуго времена био ничије власништво и да га је административна стега тек касније узела под себе. Од средине XVI века до 1716 године земља је вероватно била својина султанова. Све до аустро-турских сукоба, ми немамо помена о овом крају. Њега је пробудила стратегиска функција када је Рит запао у граничну зону. Тек тада бележи се интересовање за Рит давањем извесних привилегија и права за граничаре. 1630 године објављен је „Grenzprivilegium“, а 1754 године „Grenzrechte“ помоћу којих су регулисана привилегије и права граничара, али земља још није прешла у приватни посед. Цар је прогласио земљу својом својином, а народу је исту уступио само на уживање уз извесну аренду. Тако „Grenzgrundgezet“ од 1807 године објављује да је земља власништво аустријског цара и да је он урбаријални господар, а граничари имају само право уживања — урбаријалци (31; —). Тек 1850 год. једним царским патентом престало је право уживања и граничари су добили своју земљу. Али се ритска земља и шуме и даље сматрала својином аустријског цара те је установљен ритски порез. Наредбама аустријског цара од 1865 године и 1866 године, трећина ритских земаља предвиђена је за колонисте који су се из Немачке Ечке и Жигмондфалве јавили. Међутим, граничарске општине упротивиле су се овим одлукама. Новом наредбом аустријског цара од 2 XII 1867 године ритске земље су подељене између граничарских општина под условом да општине подигну насипе у року од годину дана и да половину земље откупе са 20 форинти по ланцу. Кад се општине и овом захтеву одупреше, продужжи им се рок још за три месеца — до марта 1868 године (15; 368). Укупно је подељено 11.719 кј и то:

Опову	208 кј	Овчи	4527 кј
Сефкерину	950 кј	Борчи	3809 кј
Глогоњу	945 кј	Јабуци	1280 кј

Пошто општине у одређеном року нису приступиле изради насипа, то је наредбом аустријског цара од 1868 године све ритско земљиште, изузев оног одређеног за пошумљавање и научни фонд (око 15.000 кј), које је додељено појединцима, раздељено тако да је половина истог подељена граничарским општи-

нама без икаквих обавеза, а друга половина уступљена колонистима да о свом трошку подигну одбранбене насипе и себи и граничарским општинама. Према записнику додељено је: (31; —).

1) Граничарским општинама:

a) у Банату:

Леополдово (Чента)	1220 кј	Сакуле	800 кј
Фаркаждин	600 кј	Ковачица	1600 кј
Опово	2500 кј	Лудвигздорф	1500 кј
Баранда	900 кј	Црепаја	1500 кј
Глогоњ	1200 кј	Јабука	1500 кј
Сефкерин	1400 кј	Ново Село	2500 кј
Овча	1500 кј	Францфелд	
Борча	1250 кј	(Качарево)	1200 кј

б) у Срему:

Сурдука	260 кј
Белегиш	700 кј
Стари Бановци	500 кј
<hr/>	
Свега 22.630 кј	

2) Колонизованим општинама:

Елизенхајм	2412 кј
Кенигсдорф	6856 кј
Албрехтсдорф	6856 кј
Гизелајм	4881 кј
<hr/>	
Свега 20.205 кј	

Укупно 42.835 кј

При овој подели комисија је стала на гледиште да од општине Јабуке одузме пола њеног рита у корист колониста без обзира на уложени протест (31; —). 1870 године земља је раздељена истим општинама. Само Борча и Овча одупрле су се овој деоби.

Царско-краљевским рескриптом од 1872 године и мађарским законом од 1873 године, граничарске земље потпали су под Мађарску. Земља одређена за фондове подељена је између појединачних општина (31; —). 1880 до 1882 године посед колониста

који су се 1876 године раселили окупира Краљевски угарски епар.

Крајем XIX и почетком XX века, у вези са продирањем капитала, ритске земље почињу грабити истакнути велепоседници из околине Рита, па чак и из Беча. Тако је у атару Овче д-р Лудвиг Русо из Беча поседовао близу 500 кј земље и користио је преко посредника. Ради искоришћавања Рита подигли су у њему салаше многи велепоседници, као што су Вајферт, Матић, Балчек, Јовановић, Штрајхер, Радаковић, Радновић и др. и дајући земљу у подзакуп експлоатисали сиротињу.

1910 године Борча је према податку Карловачке Митрополије, имала у поседу 7770 кј и плаћала држави 12.642,26 круна пореза (37; —). Као награду за учешће у српској војсци у Првом светском рату у борби против Аустро-Угарске неки становници Борче и Овче добили су земљу на сигурном, неплављеном месту ван рита у атару Банатског Новог Села (Борчанско и Овчанско Поље) (38; —). 1919 године земљиште некадашњих колонизатора раздељено је бившим граничарским општинама, с тим да оне задолме рит и плаћају годишњу закупнину 26 000 динара. Општине су раздељивале земљу члановима Земљишне заједнице. Члан ове заједнице могао је да буде потомак граничарске породице чије су куће постојале 4 VI 1871 год. Куповање неке од граничарских кућа повлачило је за собом стицање права за улазак у Земљишну заједницу. Свака граничарска кућа добила је 1388 кв. хвати земље. Од тога 1164 кв. хвати добијало се у риту а остало на т. зв. форланду (38; —).

1926 године додељивано је породицама добровољаца у бившој српској војсци 1914—1918 г. по пет хектара ритске земље. Неки су на основу лажних уверења успели да искористе ову привилегију (38; —).

Интересовање за рит појачало се после подизања насила. Из једног архивског податка од 1933 године убележено је да је површина рита од 34.439 ха овако распоређена: држави 13059 ха; општинама 15623 ха; приватницима 5747 ха; укупно 34429 ха. (31; —). Исте године, бивше граничарске општине изгубиле су и други део рита поклоњеног им од бившег аустријског војног министарства и грунтовно им преписаног 1870 године. На основу парagraфа 12 Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима из 1933 године, земљишта која се мелиорирају постала су својина колонизационог фонда Министарства пољопривреде, које је преузело сву државну и општинску земљу и издало ове земље у вишегодишњи закуп (15; 370). Преко лиџитација разни богаташи и политички шпекуланти приграбили су велике површине земље и искористили сиромашне слојеве земљорадника, којих је све више било у Риту дајући земљу у подзакуп. Налазећи разне канале да би законски заснованим путем профити-

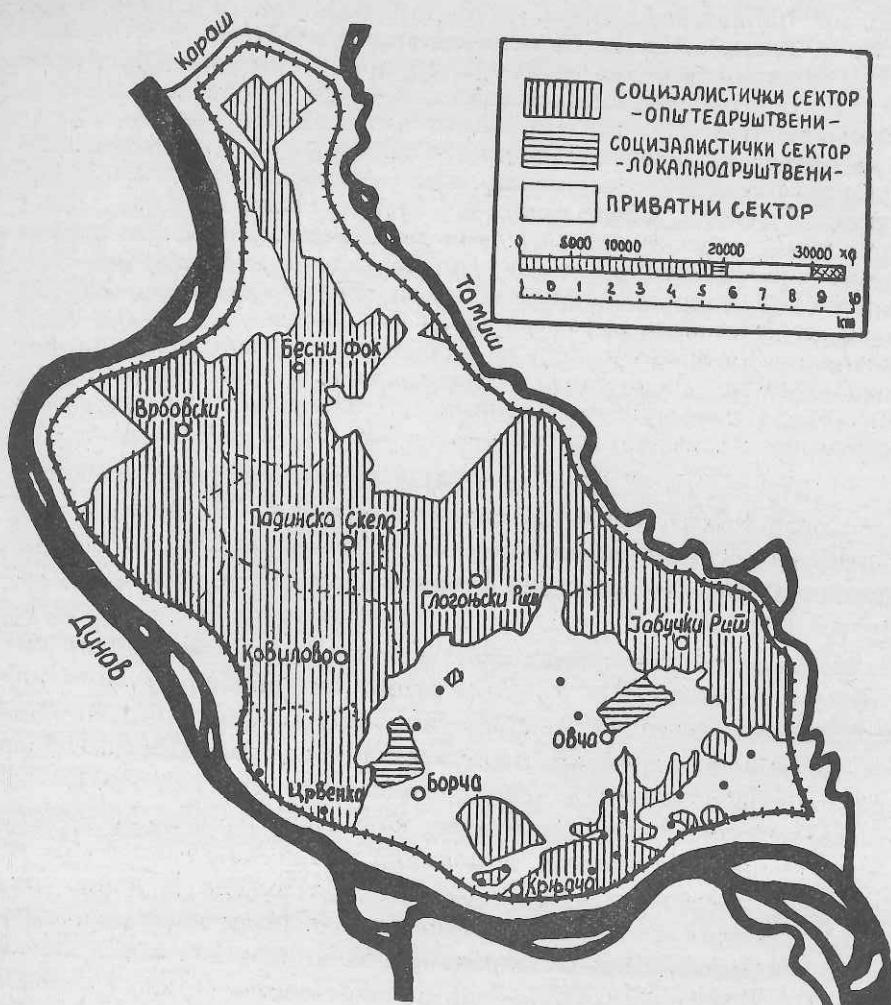
рали, земља је подељена великом броју трговаца, виших и нижих чиновника, међу којима су се нашли: Светозар Ристић, трговац из Панчева, д-р Милан Зако, адвокат из Панчева, Милорадовић из Панчева, Мишковић и Милановић, кројачи из Београда, Хуго Лоргер из Београда, д-р Душан Бошковић, политичар из Панчева, тадашњи министар д-р Иван Шубашић и др. (43; —). После ових измена у земљишним поседима колонизационом фонду припало је 34.891 кј; приватним интересентима 13.336 кј; аграрним интересентима 5363 кј; Дунавско-тамишкој водној задрузи 3019 кј; општинама као правним лицима 1950 кј и на путеве и железнице дошло је 208 кј (15; 370). Плаћање за купнине одређивало се према величини поседа поједињих приватних власника. После подизања насила, сваки власник, тј. задружни интересент, био је дужан да плаћа годишње 140 динара по кј у амортизационом року од 50 година и 50 динара ради одржавања хидротехничких објеката. Укупно годишње 190 динара по катастарском јутру (31; —). Око земље избијали су многи судски спорови. Они су се водили и између општина, као што је на пр. спор општина Белегиша и Старих Бановаца око Почареза. Земља у Риту служила је и као монета за протурање посланика на изборима (38; —).

1936 године дељени су агари, и то пола јутра по члану земљорадницима, а 400 кв. хвати занатлијама. На добијање земље имао је право сваки беземљаш (38; —). Од 1919 до 1939 године у Борчи је раздељена површина од 853, а у Овчи од 238 јутара (15; 425—426).

По ослобођењу 1944 године учињен је крај бездушној експлоатацији праведном поделом земље интересентима, и то под врло повољним условима. Површине које поједиње општине нису могле рационално искористити прешли су у државни посед, јер су друштвени интереси одиграли овде одлучујућу улогу. Остављена је земља оним општинама које су за рационалну обраду директно заинтересоване. Земља која је припадала држави и немачким насељима Јабуци и Глогоњу, раздељена је између пољопривредних добара различитог типа, а један мали део, нарочито у з Дунав, и приватницима под закуп (Вишњичке, Земунске баште). Унутар пољопривредних добара земља је као социјалистичка својина издељена на веће парцеле. Стварањем сељачких радних задруга у Борчи, Овчи и околним селима, један део земље ушао је у задруге. Према томе у данашњој поседовној структури преовлађује социјалистички сектор (види скицу 14).

Општедруштвени сектор, такозвани државни сектор из прелазног периода, обухватио је градска пољопривредна добра,

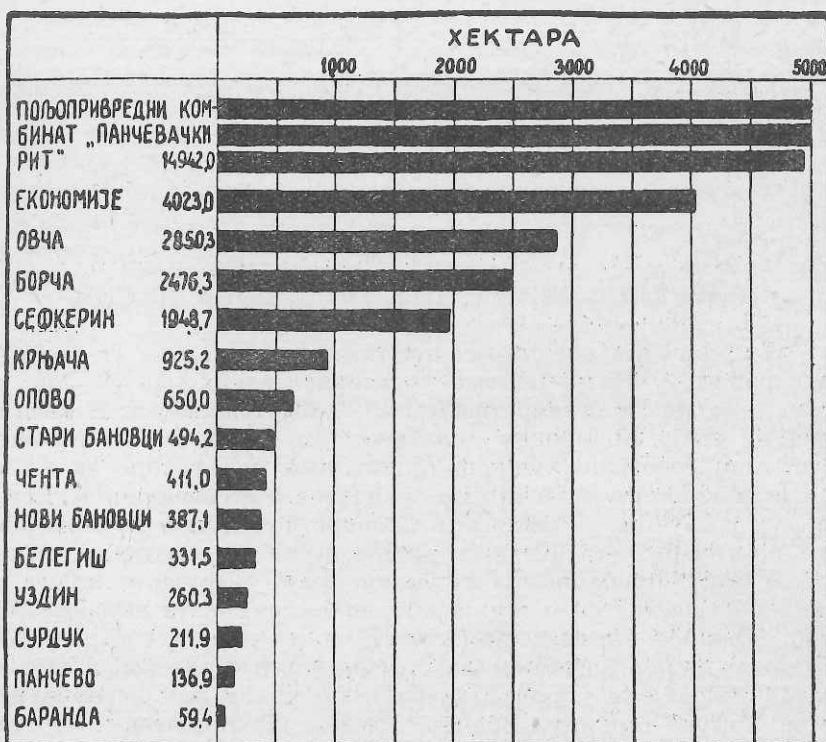
економију УДБ-е, Огледно добро Пољопривредног факултета Црвенку, Институт Ветеринарског факултета, војну башту, економије „Мажестик“, „Петар Велебит“, и „Прецизна механика“. На градска пољопривредна добра тј. Пољопривредни комбинат

Ск. 14 — Поседовна структура у Панчевачком Риту.

„Панчевачки Рит“ долази 14942,04 ха, док на све остale економије 4023 ха.

Узимајући у обзир земљу сељачких радних задруга и инокосних сељака, остала земља у Риту расподељена је између 13 насеља, и то на следећи начин (34; —):

Ск. 15 — Величина поседа добара, економија и насеља у Панчевачком Риту крајем 1952 године.

Од 1607 кј 1243 кв. хв. која припада општини Крњачи, 755 кј 987 кв. хв. обрађују Београђани; 597 кј 1352 кв. хв. становници Крњаче, а 254 кј 504 кв. хв. Вишњичани.

V. ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ

ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ ПРЕ ПОДИЗАЊА НАСИПА

О привређивању старих номадских група, које су без сумње боравиле у Риту, немамо података. Свакако да су лов, риболов, а можда и сточарство била њихова занимања. И касније, човек је своју привредну делатност прилагођавао природним условима. Простране испаше привлачиле су сточаре да их сезонски искоришћују, и пре него што се Рит насељио. Намет за стоку и траву био је незнатац. Сточарство је било најповољније и из других разлога. Када би дошло до какве опасности, са стоком се могло пребацити из једног краја у други (поплаве, ратови) и најлакше се њоме трговало. Извесно је највише било оваца (Овча), а затим коња (Атова), свиња и рогате марве. Појединци су имали по неколико стотина грла стоке. За време поплава, марва се продавала ради прехране или истеривала у Срем, Земун, Бањицу, Врачар, Глогоњ, Делиблатску Пешчару („на песку“) итд. (38; —). Иначе, овце су се после јагњења изгониле на пространу ритску испашу, обично двапута шишале, а јагњад и млеко продавали. Млеко се у већини случајева транспортувало за села увече помоћу двоколица које су вукли магарци. Река се прелазила скелом. Свако музе своје стадо а чобанин се плаћа у новцу. Свиње су по бројности мало заостајале за овцима. Оне су у чорима изгођене у пролеће да би се на јесен вратиле кући. Пасле су при води налазећи разне биљне остатке, корење и жилице. Борча, а донекле и Овча, постале су чувене по свињојству после Првог светског рата (нова тржишта), а нарочито по врстама крупнe мангулице, која је цело време проводила у шумском риту. Ту су редовно догонили свиње и сељаци Баанде, Ченте, Сефкерина, Опова итд. (24; 277). Број говеда био је мањи. Потребу за испашом изазивали су нови услови — земља је широм Баната претворена у оранице. Отуда су никли привремени сточарски станови — колибе са торовима и салашима у којима се боравило већи део године као у каквој оази. Ове колибе и салаше подизали су сточари из великог броја села, чак из Северног Баната и Срема. Врло је интересантно да је било и покретних кућица на точковима које су вукли магарци за овцима (38; —). Нарочито су колибе биле честе близу Дунава, где је бујност пашњака била највећа (Црепајске колибе). Ово је изазвало сточарска кретања. У пролеће стока се из многих насеља

догони у Рит да би се пред зиму вратила назад. Међутим, у многим салашима се и зимовало са стоком. Салashi су били много-бројни а подизани су од имућнијих. Ова кретања за Рит су била врло карактеристична после Првог светског рата и трајала су све до привредне реконструкције Рита када су сточарска кретања ограничена. Приход од стоке све је више растао и достигао велике размере. Главни гравитациони правци усмеравали су се на тржишта Дебељаче и Панчева у Банату. Вредно је забележити, да је просечни годишњи извоз стоке у трећој деценији XX века био из Борче: 2000 јагњади и прасади, 1500 свиња, 1000 оваца, 300 говеда, 150 коња; из Овче 1000 јагњади (24; 170). Стока је била приватно власништво, у највећој мери својина богатих сељака. Њен број почeo је да опада са прелазом на ратарство.

Али, иако су становници Овче и већина из Борче неговали сточарство од првих дана, они су, прилагођавајући се новим условима, увиђали велике користи од риболова и лова. Лов је најчешће био допунска грана занимања. У ритским мочварама и шумама, лов на дивљач и птице обављао се у сквирима општинских атара и на земљишту које припада држави, под условом плаћања закупа и одређених права и обавеза. После повлачења воде отпочињала је сезона богатог лова у пределу дивље вегетације. Беспуће и дивље звери доводиле су често у опасност живота човека. Пролазећи кроз густе врбаке и трстике као кроз какву цунглу, ловци су морали везивати струкове трске како би означили себи пут за повратак (16; 1). Панчевачки Рит са својим шумским реонима на северу био је чувено царско ловиште у прошлости. Највиши претставници бечког двора, међу њима Марија Терезија и краљ Фрањо, налазили су своју разоноду у овој средини. Раније се ловила сваковрсна дивљач, а у последње време нарочито лисице и дивље мачке. У Рит се долазило каменим друмом Марије Терезије до данашње испоставе Дунавца у близини Опова и бившег салаша Дуде Бошковића, где се према предању налазио царичин дворац — летњиковац. Чим су ова ловишта и шуме раздељене између поједињих општина тј. од 1873. године, дивља фауна је потиснута и лов је добио локалне размере. У последње време, као ловиште и Београђана, Рит је отпочео да бива и вештачки насељаван дивљом фауном: у децембру 1952. године у Рит је пуштено 6 срна и 300 зечева; зечеви су до фебруара 1953. године направили толику штету младицама воћки, расада итд. да се овом поремећају биоценозе на штету културе биља, услед неразумног поступка одговорних (у минијатури слично случају Аустралије), подигао глас протеста у јавности.

Риболов је у једно време био толико развијен да је највише доносио прихода становницима Борче, па и Овче. Према једном запису пре 1794. године на месту данашње Борче живело је неколико рибара у колибама и земуницама. Те године држава на-

сели панчевачке рибаре направивши им куће од неке старе карсне у Срему (50; 83). Заиста, принос је од риболова могао привући аласе из Подунавља, Потисја и других крајева. Приходи су били привлачни чак у толикој мери да се и добар део сточара прилагодио овом занимању. Када се тржиште заситило рибом (конкуренција београдских и панчевачких рибара), нарочито укљањањем граница после Првог светског рата, привредна оријентација се усмерила ка сточарству, али се риболов није угасио све док није изменењена природна средина делатношћу человека. Пред подизање насила Панчево је имало 120 рибара, Борча 26, Опово 20—30 итд. Рибари из Панчева најчешће су ловили у Сибници, Себешу, Каловитој, Риовој, Шкрапли, Дубокој и Широкој Бари, на адама Чекљанац, Хуја и Дунавцу. Борчански и овчански рибари ловили су у Визељу, Себешу, Каловитој, Великом Блату, Сибници, Дунавцу, Борча-Реци, а рибари из Опова у Бесном Фоку (24; 266). Рит је и раније био место рибарских салаша. Особито се почетком XX века истичу салаши у атару општине Опово „Бесни Фок“, „Ковилово“ (1; 189), а у атару Падине Интача и Широка Бара (24; 245). Ови привремени рибарски станови били су нужни због удаљености насеља из којих су рибари долазили. Они рибарски станови који су били угрожени поплавом били су уздигнути на колу (види фот. 1). Рибарски салаш у Бесном Фоку држава је продала посланику-великопоседнику Милivoју-Вук-Арачићу. Дајући у закуп сиротињи, он је те рибњаке користио више од 30 година. Пред Други светски рат, пошто је удао кћер за познатог назадног политичара д-р Душана Бошковића, он је и овај риболов предао њему на управљање. Тако је остало све до окупације (38; —). Риба се хватала мрежом, на тај начин што су водени токови преграђивани. Принос је зависио од тога колико ће пута годишње вода нарасти или опасти. Ако се у пролеће вода дуже задржавала, извршило би се оплодњивање риба и било би их две до три године. Само у Панчеву принос се кретао 40—100 вагона, а у Опову 5 вагона годишње (24; 246—267). Две трећине уловљене рибе претстављао је шаран, а остало бела риба. Борчански рибар Си Миша забележио је свој рекорд уловивши сома тежине 124 кгр. Тржишта за рибу нису само били Београд и Панчево. Она је каткад брзим транспортом стизала чак до Беча и Пеште. Иако је Дунав био граница у XIX и почетком XX века, није било тешкоће око прелаза у Србију. Београдски рибари — прекупци — долазили су обично са седам осам чамаца и односили рибу за Београд а доносили ракију и др. Транспорт је вршен чамцима и лађицама, а при повољним условима и колима (38; —).

Једна од посебних грана, израсла takoђе даром ритских мочвара имала је особити значај. Становници Рита, а нарочито Румуни који су се настањивали у Овчи, прионули су на сечу шевара, трске, врбе, рогоза, како би искористили оно што Рит пружа. Ово је развило домаћу плетарску радиност, која се нарочито

чи то заснивала на изради разног плетива и предмета. Врбово пруће користило се за израду корпи, везивање кукурузовине, ограде имања; шевар за ужад, а трска за покривање кућа и таваница. Плетени производи продавали су се у Панчеву и Вршцу и доносили добре приходе домаћинствима.

Ратарством се мање бавило. Испрва сваки је сејао толико колико је мислио да ће му бити дosta, и то по узвишицама и гредама. Човек је био несигуран приносом од земље јер га је вода често уништавала. Али, увидевши да поједињих година вода не уништава оно што се посеје и мада споро, земља се опрезно освајала, поједињих година дошло се чак и до земљорадничких производа за извоз. Сејао се кукуруз, а на срећу и пшеница. Због поплава често се сејало и трипута у току године: пшеница, кукуруз, па просо. Ако се ритска земља на време оцеди, жетва је ван опасности. Али, ако се вода не оцеди, не посеје се чак ни кукуруз брзак (од 100 дана). Тих година продавала би се стока, давала земља у бесцење или тражио зајам од некуда. Срећа, или боље речено стихија, одлучивала је хоће ли и какав ће бити принос. За кукуруз и поврће били су најпогоднији услови (влажност, кратка вегетациона периода). Поврће је почело да се гаји у већој мери после Првог светског рата, када је отворен слободан пут према потрошачким центрима Београду и Земуну. Ова близина тржишта одиграла је одлучујућу улогу на развијање повртарства и уопште интересовања за ритску земљу. У родним годинама, пред подизање одбранбеног насипа, структура извоза земљорадничких производа изгледала је овако: из Борче највише се извозило поврће (око 35 вагона), затим кукуруз (око 30 вагона), па пшеница (свега 10 вагона) (24; 170). Слично је било и са Овчом. У погледу обрадиве површине пред подизање насипа Борча је имала око 400 а Овча само 500 јутара.

Занатство се јавило у новије време у вези са потребама и привредном структуром. Борча је пред подизања насипа имала 54, а Овча 74 занатлије (спанчари, обућари, ковачи, колари итд.) (24; 170).

ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ ПОСЛЕ ИЗМЕНЕ ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКИХ ПРИЛИКА

А) ПРИВРЕДНИ РАЗВИТАК ЗА ВРЕМЕ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Подизање одбранбеног насипа, прокопавање одводних канала и остали мелиорациони хидротехнички радови изазвали су прелом у привредном животу. Сточарство и, нарочито, риболов нагло су у опадању. Наступила је преоријентација ка ратарству. С обзиром на потребе потрошачких центара, у новим условима, принос поврћа и житарица је нарочито порастао. Тада долази до

наглог продирања капитала који је оставио свој траг на материјалну и духовну културу људску. Настало је раслојавање сељаштва. Ритски пањићи у све већем опсегу се разоравају или се своде на слатинaste терене. Земља је била слободна и јефтина. Мало-помало, новообрађене земљишне парцеле ограничиле су кретање стоке, а већина сточара и рибара прилагодила се ратарству, јер је оно тада било најуносније. Са променом занимања, пред становнике Борче и Овче искрели су нови проблеми: наводњавање, транспорт поврћа у град, поправљање земљишта итд. Нарочито се као проблем јавило све веће засолјавање земљишта које је баш човек подизањем насила изазвао. Велики утицај на повећање приноса имало је отварање друма Панчево—Београд и Панчевачког моста на Дунаву (1935 године). То је органски везало Рит за Београд и променило му гравитациони правац. Пред Београдом је била будућност, али то капиталистичка Југославија није умела да искористи. Десетине хиљада хектара слободне земље чекале су нове власнике. Стихија је овде узела маха; по пространим пањићима ницале су сточарске колибе, понегде и салаши, а дуж друма Београд—Панчево бедне, трошне кућице разбацане без икаквог реда, насељене од беземљаша, од људи слободних лутајућих професија и печалбара које је тежак живот нагнао овамо да дођу. Али, без техничких средстава и имовине, са знатним обавезама према велепоседницима, већи резултати се нису могли очекивати. На домаку Београда, непосредно иза насила (Крњача) настанио се најсиромашнији индустриски пролетеријат. Ту се боље него ма где може распознати печат капиталистичке стихије и ранијих друштвених односа. Крњача, која је у овом периоду нарасла, понела је од првог дана специфичне црте привредног живота. Мушкарци су били запослени у индустриском делу града који се преко моста развијао, а жене су се одавале баштованству. Сваки се сналазио на свој начин да би уз услове најнижег стандарда одржао живот.

Вредно је поменути да је после Првог светског рата, чим је Дунав престао да буде гранична линија, Рит заинтересовао и становнике Србије, првенствено Вишњице, а поред тога и Земуна и извесне власнике из Панчева, те су поред Дунава и Тамиша никле земунске, вишњичке и панчевачке баште, са одличним куписом, кукурузом, кудељом и бостаном. Њихова је површина после подизања насила удвостручена, али с обзиром да је добар део распоређен изван насила поред реке, принос им је колебљив. Вишњичани држе читаву леву страну Дунава од електричне централе па скоро до Панчева. Они наводњавају помоћу пумпи са две до три коњске снаге.

Дајући оцену привредног развитка за време старе Југославије не може се заобићи чињеница да је известан напредак постигнут. А то што је производна моћ Рита и даље остала незната, што се нови природни услови које је човек створио нису

могли искористити, произашло је из друштвеног стања, односа људи у производњи и целокупног привредног несклада у бившој Југославији.

Б) КАРАКТЕР ПРИВРЕДЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

У новим условима, променом производних односа после Другог светског рата, у условима социјалистичког преображаја наше земље, предузет је организован подухват ка преобразовању Рита. Аграрном реформом од 1945 године велики број сељака Борче и Овче (раније беземљаши и наполичари) добили су земљу. Структура поседа претрпела је измену. Земља је одузета од велепоседника и припадника немачке националне мањине и прешла у руке државе. Подигнута су многобројна пољопривредна добра, железничка пруга, дековилски колосеци, путеви, електрика, телефони итд. Заједничким средствима за производњу почела је обрада закоровљене земље. У Борчи и Овчи основане су сељачке радне задруге, те, гледајући сумарно, социјалистички сектор далеко је надмашио приватни.

Средства за производњу била су раније врло скучена у оквирима економских потреба за сточарство, риболов, сечу прућа итд. (средства за мужу, стрижење, мреже, чамци итд.). Јачањем ратарства у Борчи и Овчи све више се јављају ратарска оруђа: плуг, ралица, вршалица и др. пољопривредне алатке, а стока користи за вучу. Ово материјално јачање омогућено је сопственим богаћењем, али је ишло неравномерно. Док је са једне стране слој богатих сељака располагао најбољим техничким средствима, било је беземљаша и власника мањих парцела који таквих средстава нису ни имали. Данас су та средства за производњу превиљније распоређена. СРЗ добиле су најшире могућности за рад, и са модерним техничким средствима, која се рационално експлоатишу, постижу већи учинак у јединици времена. Несумњиво је да ће се у овим селима техничка спрема земљорадника СРЗ и приватника све више разликовати и квалитативно и квантитативно. Најmodернија средства на орање, сетву, жетву итд., до-дељена су градским пољопривредним добрима и огледним становицама. Градска пољопривредна добра имају свој ремонтни завод у коме се оправљају трактори, самовезачице, комбајни и друге пољопривредне машине. Са постизањем још потпуније ме-ханизације постићи ће се још већа уштеда људске радне снаге, убрзати, појефтинити и најбоље извршити рад. Које су врсте оруђа и у којој мери заступљене на овим добрима зависило је од величине газдинстава, могућности употребе земљишта, расположиве људске и сточне радне снаге итд.

Градска пољопривредна добра и економије одликоваће се још већом производношћу рада јер и организација рада и упо-

треба пољопривредних машина сваким даном су све савршенији и богатији. Велику примјену савремених техничких машина омогућили су резултати Народне револуције који су се овде дубоко одразили баш у постизању тога да средства за производњу дођу у руке заједнице и однесу победу над средствима за производњу приватника. Ова ће се победа кроз коју годину још светлије манифестовати.

Величина, карактер и производна снага поседа је у непосредном односу са његовим власништвом и педолошким условима тла.

1) Социјалистички сектор

У социјалистичком сектору парцеле су веће (10—80 ха), обједињене и плански се обрађују. Њихов карактер је специфиран, те ћемо их детаљније размотрити. Сва државна пољопривредна имања по свом карактеру и производној снази могу се разврстati у три групе. У прву долазе пољопривредна добра чија је функција снабдевање градског тржишта, а у другу економије београдских предузећа које снабдевају радне колективе. Посебно се истичу огледна пољопривредна добра која се специјализују у производњи и имају одређену намену.

а) Градска пољопривредна добра Падинска Скела са Широком Гредом, Бесни Фок са Дунавцем, Врбовски са Четворком, Јабучки Рит, Глогоњски Рит са Пачарником, Ковилово и Товилиште представљају најразвијенију, прву групу. Добра су међусобно разграничена, имају своје фондове механизације и пољопривредне раднике, али се ради плански, организовано, са пуно координације коју врши главна дирекција у Падинској Скели. Недавно поч. 1953 год. сва добра су се удружила у пољопривредни комбинат „Панчевачки Рит“. Унутар добара, дуге земљишне парцеле подељене су радним групама према врсти послана. Рад се награђује према учинку. Установљена је норма, а плаћање се врши у новцу, изузев једног годишње када се награда даје и у натури. Пребацивање плана у интересу је сваког радника јер се вишак међусобно раздељује уз плаћање друштвеног дохотка. Поседовна величина појединих добара креће се од 1244—2471 ха обрадиве површине (40; —). Поређана по величини она би се овако разврстала (в. ск. 16).

Колики је заједнички напредак ових добара на освајању земље могу нам казати дијаграми и бројке на скици 17 и 18 (40; —).

Да би се још боље поткрепила снага ових добара, довољно је рећи да је 1950 године извезено у Београд 2,5 милиона литара млека одличног квалитета (3,7% масноће), а 1951 године око 3 милиона литара од укупно 4,165.500 литара те године произведених. Данас се испоручује 12 хиљада литара дневно. 1951 го-

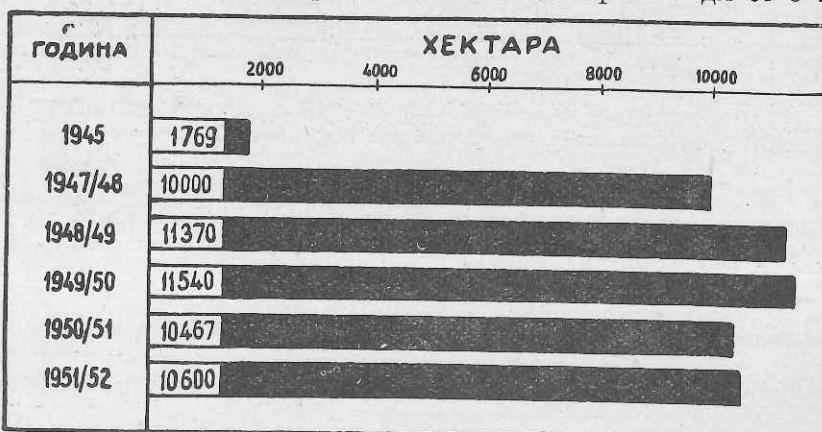
дине дато је Београду: 4.202 дебеле свиње, 236.388 кгр масти, 481.832 кгр меса, 647.000 комада јаја, преко 4 милиона кгр по-врха — највише кромпира, купуса, спанаћа, црног лука, грашка,

ПОЉОПРИВРЕДНО ДОБРО	ХЕКТАРА			
	500	1000	1500	2000
БЕСНИ ФОК	2471 (27)			
ГЛОГОЊСКИ РИТ	1996 (15)			
ПАДИНСКА СКЕЛА	1749 (15)			
ВРБОВСКИ	1740 (12)			
КОВИЛОВО	1399 (11)			
ЈАБУЧКИ РИТ	1244 (9)			

Ск. 16 — Обрадива површина у Панчевачком Риту на градским добрима Београда 1952 године. У загради означен је број трактора.

бораније итд. и уопште узвеши Рит је 1951 год. подмиривао потребе Београда поврћем са 15—16% (39; —). Данас је тај проценат знатно већи.

Ради унапређења производње посебна брига води се о из-

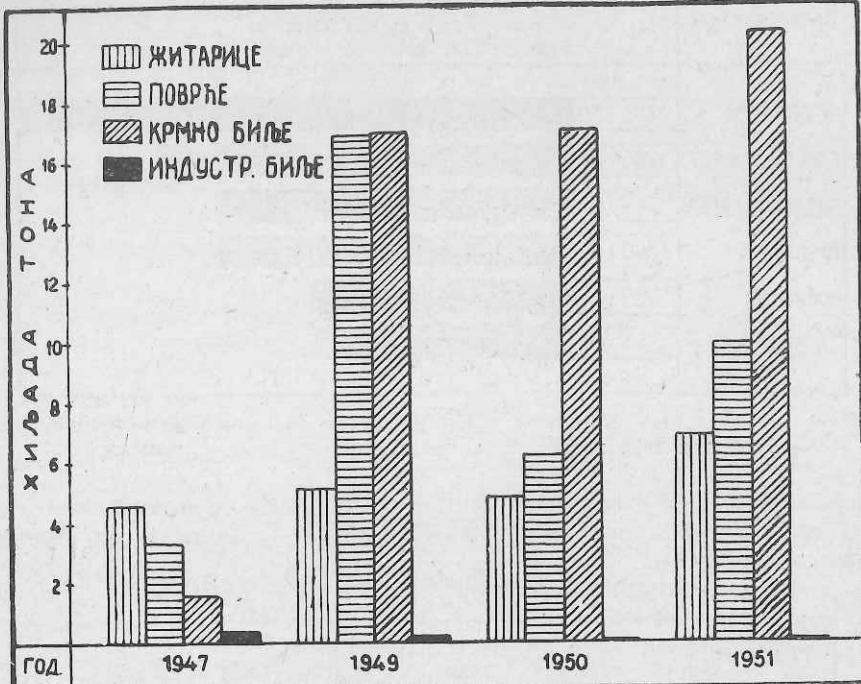

Ск. 17 — Обраћена површина у Панчевачком Риту на свим градским пољопривредним добрима Београда од 1945 до 1951/52 год.

бору квалитетног семена. У ту сврху подигнут је у близини Врбовског селектор који боље семе издваја за сетву док се слабије користи као храна за стоку.

Распоред култура унутар једног добра везан је не само за потребе тржишта и самих добара већ и за способности тла. У

том циљу се и врши стручно планирање. Ипак, првих година јавила се за сва добра тенденција гајења читавог низа култура, али у другачијим пропорцијама. На добрима Бесни Фок и Врбов-

Ск. 18 — Заједничка производња градских пољопривредних добара Београда удруженih у Пољопривредни комбинат „Панчевачки Рит“.

ски преовлађује поврће (алувијум), док у Глогоњском Риту и Ковилову сточна храна (ритска црница), као што се види из следећег (40; —):

ГРАДСКА ПОЉОПР. ДОБРА

Удео у производњи појединих добара изражен у тонама за 1950/1 год.

Крмно биље		Поврће		Житарице		Индустр. биље	
Ковилово	5.858	Бесни Фок	3.112	Бесни Фок	1.824	Ковилово	19
Глогоњ. Рит	5.548	Врбовски	2.221	Врбовски	1.320	Бесни Фок	14,5
Бесни Фок	5.176	Падин. Скела	1.738	Падин. Скела	1.105	Врбовски	12,4
Врбовски	3.207	Ковилово	1.392	Глогоњ. Рит	1.081	Падин. Скела	10,9
	2.349	Јабучки Рит	765	Ковилово	847	Јабучки Рит	2,7
Падин. Скела	1.761	Глогоњ. Рит	759	Јабучки Рит	683	Глогоњ. Рит	0,64
Укупно	23.899	Укупно	9.987	Укупно	6.860	Укупно	60,14

При даљој изградњи ова диференцијација долази све више до изражаваја. Добра која у свом поседу имају земљиште различите каквоће тиме се и руководе. Ради јасније слике, користиће приказ једног од таквих добара који је заузео средишни положај Рита, између плоднијег алувијума на западу и ритске црнице на истоку, а по величини долази одмах иза Бесног Фока.

Добро Падинска Скела имало је 1950/51 године следећи површински распоред култура (41; —):

жита	705,5	ха (ритска црница, алувијум)
сточна храна	574	ха (ритска црница)
поврће	257,4	ха (алувијум и дуж Визеља)
индуст. биљке	23	ха (ритска црница)
укупно	1.560,9	ха

Принос по хектару био је 2000 кгр за пшеницу и јечам; 2800 кгр за кукуруз; 1800 кгр за раж и овас; 1000 за сунцокрет; а 14.600 кгр за кромпир. Добро је 1 IX 1951 године располагало са 13 трактора и следећим сточним фондом:

151 коњ; од тога 120 за вучу, остало за приплод
658 говеда; од тога 385 крава за млеко, остало за јунад
1845 свиња; од тога 335 приплодне крмаче и 25 нерастова.

Производња млека и масти на добру кретала се у полуугодишњем периоду по месецима овако:

фебруар 1951 г	48458	литара млека;	373	кгр масти
март	64621	"	330	"
април	76113	"	202	"
мај	84511	"	352	"
јун	77503	"	329	"
јул	88127	"	275	"

Маст се сва извози, а млеко се делимично троши на добру, а делимично транспортује за Београд и Глогоњски Рит, у коме се налази модерна парна млекара за прераду млечних производа.

Али, и поред овако крупних достигнућа, проблеми градских добара нису сви решени. Кључни проблеми чијим решењем је условљена висока производња су: *капитална изградња, потпунија механизација послова и проблем стручне и физичке радне снаге*. Стручни кадар, који је у односу на ранији далеко отишао напред, није још довољан. Риту су потребни стручњаци који ће живети на терену. Већина долази из Београда да проведе своје званично време и истога дана се врати. Ово оставља знатне последице на целокупан живот. У погледу стручњака недовољност ветеринарског кадра је нарочито изражена. Што се тиче пољо-

привредних радника, добра их немају довољно и долазила су сваке године у опасност да један део жетве и поврћа пропадне. Ова је појава изазвана тим моментом што крајем лета одједном истовремено искрсне потреба да се што пре прикупе усеви, покоси сено итд. Опасност су увек ублажавали сезонски радници из унутрашњости, грађани Београда — фронтовци и приватни сељаци завођењем акорданог система рада и добијањем одређеног процента поврћа, односно сена итд. Поред Опова, које се нарочито истакло у добровољној помоћи Риту, на путу сарадње нашла су се и друга насеља: Овча, Борча, Јабука, Глогоњ и Сеферин. За капиталну изградњу утрошено је до 1951 године преко 750 милиона динара, али је и то недовољно. Многе започете грађевине су напуштене, а потребе за њима су огромне. Сталних радника (око 3000) има довољно, али при поменутом „шишу“ радова јави се потреба за још 2000 сезонских радника. За довршење инвестиционих радова процењена је потреба за око милијарду динара, а за механизацију и девизна средства, како би се набавило довољно машина за брање кукуруза, вађење кромпира, скупљање сена итд. које ми још не израђујемо. Решење ових проблема омогућиће да градска добра постану главни снабдевач Београда.

б) Економије расуте по јужном делу Рите, дуж друмова Београд—Панчево и Крњача—Падинска Скела, долазе у другу групу. Неке од њих јавиле су се још пре рата у вези са потребама државних установа, али су после ослобођења реорганизоване. Данас постоје економије УДБ-е, Гарде—Рева I и Рева II, Војне баште, студентских домова и мензи, „Петар Велебит“, „Прецизна механика“ и „Мажестик“. Функција ових економија је снабдевање трудбеника београдских установа, угоститељских предузећа и војних јединица. Оне са успехом снабдевају радне колективе са минимумом радне снаге. По својој величини и карактеру су различите међу собом. Најмлађа од њих, економија „Петар Велебит“ подигнута је од стране истоименог београдског предузећа североисточно од Борче. Уз помоћ радног колектива из Београда, са свега неколико сталних радника, обрађује се 70 ха земље, и то радном стоком. Сеје се кукуруз, јечам, нешто и пшенице, а у новије време и поврће. Основа производње је свињство. На добру је било 1952 год. око 400 свиња туропольске, беркширске и комбиноване расе. Производе расподељује радни колектив. Слично је и са економијама дуж панчевачког друма. И тамо се сеју жита и поврће, али се поред свиња гаје говеда и коњи. Општа карактеристика ових економија је бављење свим и свачим, и тек се у новије време, на бази досадашњих искустава, мења њихов начин пословања, те ће према условима земљишта једне давати живину, друге поврће, треће свиње итд. Њихово јачање или слабљење у тесној је вези са залагањем и снагом дотичних предузећа.

в) Огледна добра чине трећу групу. Добро Пољопривредног факултета „Црвенка“ подигнуто је још 1935/36 године, а после рата је знатно проширено. Оно има комбиновани ратарско-сточарско-повтарски карактер. Поред сточне хране, културе се сеју према плану. Око 80% земље обрађује се тракторима. Селекционо семење за поврће и стока плански се расподељују. Расне краве, бикови, приплодни коњи, крмаче, овце итд. представљају најбоље домаће и стране врсте, које се и даље оплемењују. Млеко се транспортује за Земун, а млечни производи се не праве. С обзиром на производну снагу, карактер и величину овог добра могло би се уврстити у добро средње величине, јер је мање од градских добара а веће од осталих економија. Сем тога има и посебне функције. Огледни институт Ветеринарског факултета ограничава се на сточарство, нарочито на краве, свиње и овце. Улога овог добра као и Црвенке сама је по себи разумљива, јер је значај ових огледних станица прворазредан за социјалистичку пољопривреду и напредак сточног фонда у нашој земљи. Стога је у плану подизање нових огледних станица (код Сибнице итд.).

г) Сељачке радне задруге основане су у срцу приватног сектора, у насељима Борчи и Овчи. Борчанска има 40 домаћинстава и обрађује 136 ха. Углавном се сеју жита. Због оскудице у радној снази, под поврћем је само 20, а под шећерном репом 8—10 јутара. И она, као и СРЗ у Овчи, има свега један трактор. У Овчи удружене је 17 домаћинстава и заједно са додељеном земљом од државе обрађују 93 ха. 1952 године произведено је 1040 мц жита; 346 мц шећерне репе; 501 мц поврћа и 2077 мц крмног биља, али унутрашње организационе слабости довеле су радну задругу у Овчи до расформирања. Изгледа да ће се фонд од 48 хектара ораница и 5,75 ха ливада, додељеног задрузи од државе, искористити као основа за нову државну економију (42; —).

Део ритског земљишта приватних сељака из села најближе околине ушао је у новије време такође у задругу, а тиме се површина под задругом рапидно увећала. Задруге су се јавиле као природна последица уласка социјалистичког духа и прогреса у пољопривредну производњу села. Социјални састав задругара је сиромашни и средњесељачки. Главне културе које се произведе су жита и поврће. Планирањем се регулише њихова производња. Захваљујући помоћи државних органа, начин обраде је напреднији у поређењу са приватним сектором. Имајући за собом кратак пут, оне још нису постале главни привредни ослонац у овим селима.

2) Приватни сектор

У приватном сектору поседи су распарчани, различитих међусобних снага, највише их је средње и мале величине. Про-

изводња се руководи задовољењем личних (жита), а онда тржишних потреба (поврће) и тек у новије време површине под поврћем се проширују. Нарочиту напредност показују Бугари баштовани настањени дуж Партизанског пута и Себеша у Крњачи и у Борчи који су из Бугарске дошли крајем XIX и почетком XX века у Војводину и Рит на терен повољан за повртарство. Колико жита доминирају над осталим, најбоље се види у Овчи, где је приватни сектор јак. 1951/52 године, под житом је било 2879 кј; под поврћем 160 кј; под крмним биљем 278 кј и под индустриским биљем свега 92 кј. Првих година постојања државних добара принос по јединици површине са приватних имања је био већи. Овоме је био узрок довољан број радне снаге, радне навике и искуство и уопште срећеније прилике. Док на градским добрима на један ха обрадиве површине долази 0,9 становника, у Борчи и Овчи је тај однос повољнији и износи 1,7 односно 1,1. Али овде је посреди и слабија механизација. Укупна обрадива површина данас у Борчи износи 2184 ха, а у Овчи 2230 ха. У приватном поседу налазе се међутим још око 4.000 ха који припадају Крњачи, затим Бановцима, Сурдуку, Белегишу, Опову, Сефкерину, Баранди, Уздину и Панчеву. Ови су поседи врло уситњени и ретко су већи од 10 јутара. Узимајући све површине у обзир, у Панчевачком Риту обрађује се око 23.000 ха и добијају приноси милионских вредности.

Структура атара стarih насеља Борче и Овче претрпела је велику измену. Нарочито су се смањиле површине под ливадама и паšњацима. Како је изменењена структура атара изменом природне средине говоре нам поређења на ск. 19 и 20 (43; —).

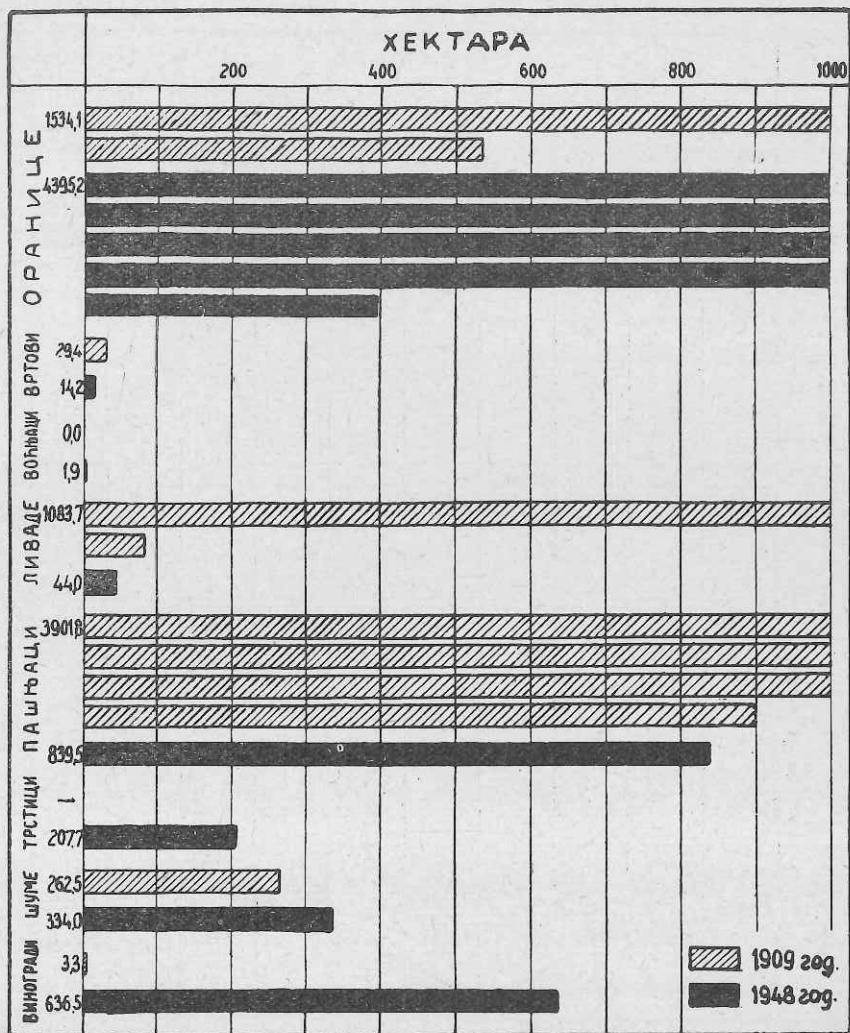
Те промене врше се и даље непрекидно. Док се површине под паšњацима све више смањују, виногради и ливаде осетно напредују. 1952 године структура приватног и задружног атара Овче изгледала је овако: (42; —).

оранице	3409 кј
воћњаци	2 кј
виногради	71 кј
ливаде	48 кј
паšњаци	346 кј
трстици и баре	10 кј
шумско земљиште	83 кј
неплодно	582 кј
Укупно	4.551 кј

За винограде се користе греде и хумке песковитог састава, где је гајење других култура било нерентабилно. Највише се срећу око насеља Овче. Око њих је ниже земљиште са бољом структуром тла, те се виногради истичу као каква острва. Распарчани су изменеју приватника Овче и Крњаче и само у Овчи их

има 71 кј претежно француске подлоге винове лозе. Принос није велики, али је ипак уносан с обзиром на вредност тла. Производе употребљавају власници.

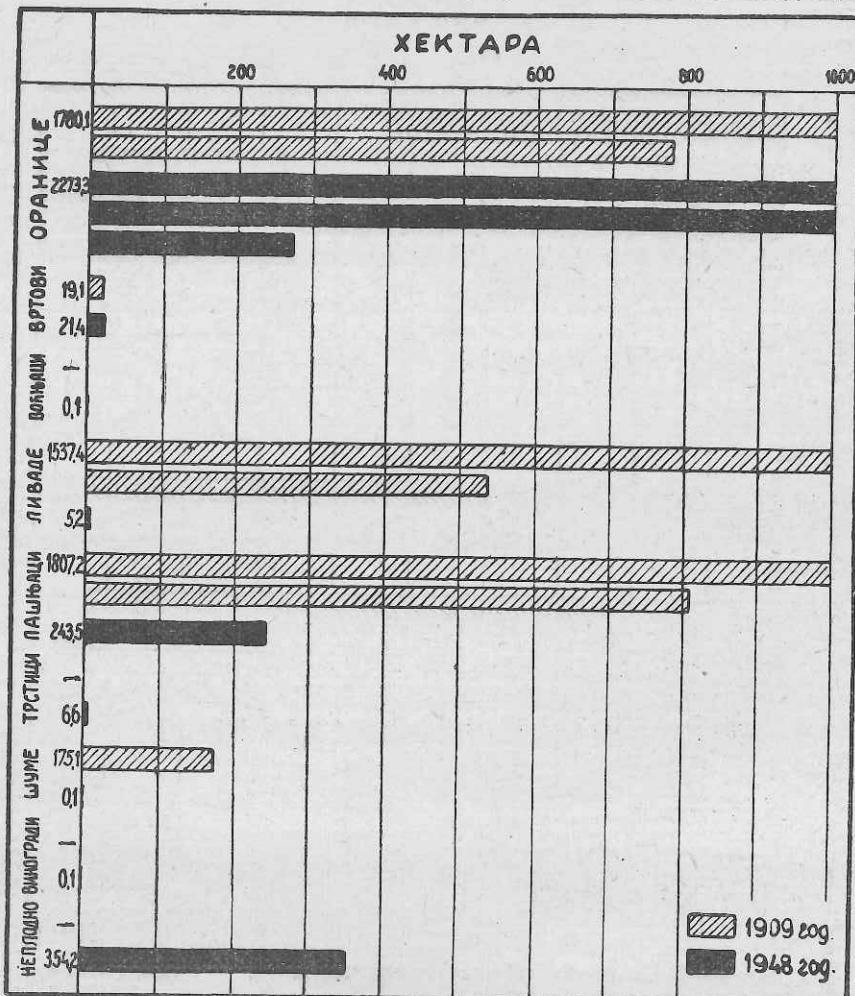
Проблеми ратарства. — Обрада земље је у непосредној вези са природом земљишта, културним стањем, потребама друштва,

Ск. 19 — Структура катастарског атара Борче 1909 и 1948 године.

а нарочито са развојем средстава за производњу и организацијом послана. У условима капитализма, пољопривредни алат је био сиromашан и земља се искључиво преоравала плугом. Данас трак-

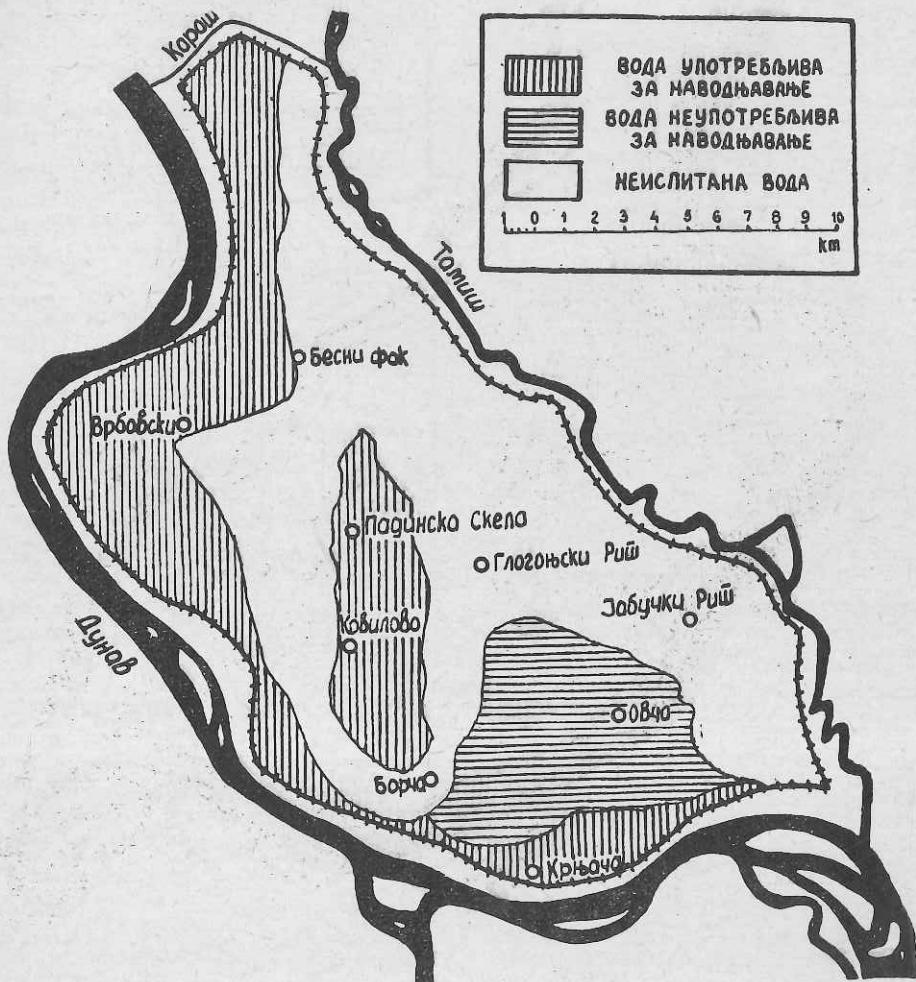
тор потискује плуг и све је већи број модерних пољопривредних машина. Градска пољопривредна добра, огледне станице и СРЗ ослобађају се тиме проблема радне снаге. Понегде, где је земљиште иссрпено (јер га дунавски муљ више не оплођује) земљиште се ћубри стајским ћубретом и вештачким, али за одржавање структуре тла много је важније установљење вишегодишњег

Ск. 20 — Структура катастарског атара Овче 1909 и 1948 године.

плодореда и наводњавање, јер свака биљка не троши исту количину воде и хранљивих материја. Дубококорене биљке замењују се плиткокореним. Ово ћубрење и заливање нарочито је важно за алувијум и чернозем. Конструкција плодореда зависи

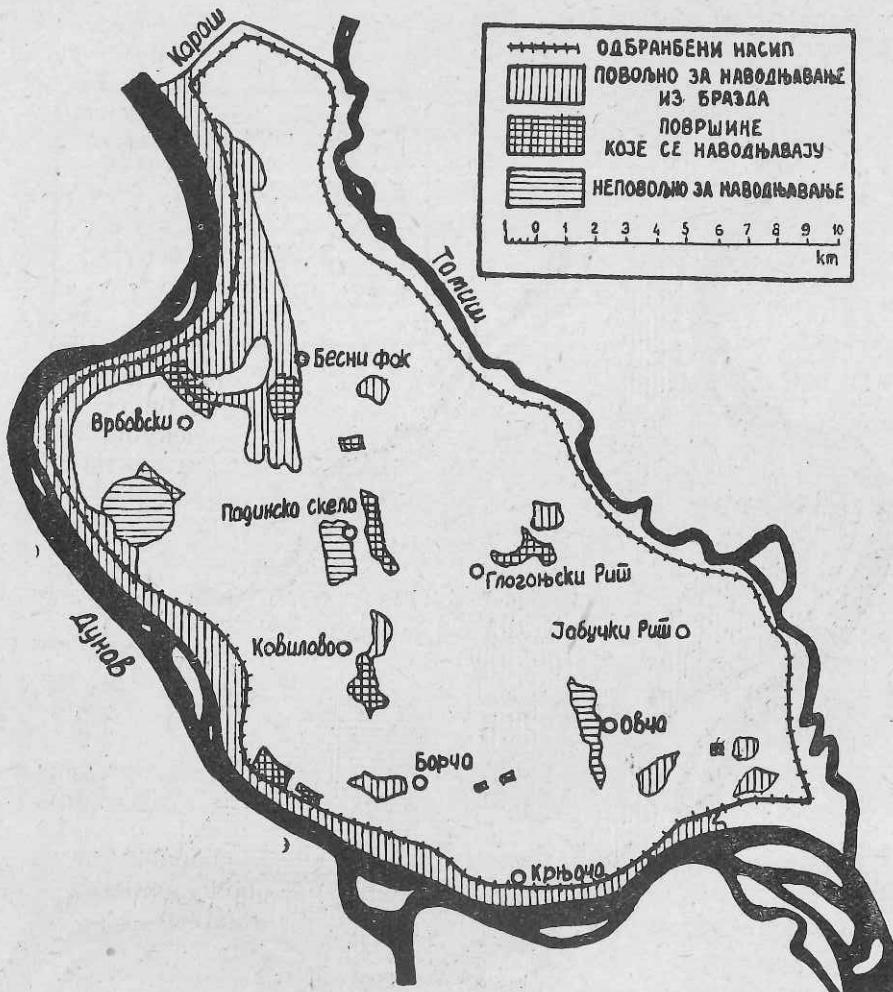
од врсте тла и економских потреба. Поред свега, човек мора да се бори и са паразитима (кукурузни мољац и др.). Обрада је најтежа у рејону ритских црница. Овде се у најјачој мери (85—100%) појављује коров, који се тешко уклања. Из године у годину води се упорна борба са закоровљењем, које се не може савладати без рационалне обраде земље и установљења одговарајућег плодореда.

Ск. 21 — Квалитет подземних вода у Панчевачком Риту.

Наводњавање је такође један од фактора за побољшање културе тла. У том циљу Водна заједница испитује квалитет подземних вода (види ск. 21).

Оно треба да суделује на расољавању ритских црница, на тај начин што би се из Дунава довела пресна вода а заслањена одвела. Други циљ наводњавања је снабдевање бильке влагом у доба суше. У коликој мери суши може да смањи принос видели

Ск. 22 — Терен за наводњавање у Панчевачком Риту. Површине које нису шрафиране најповољније је заливати вештачком кишом.

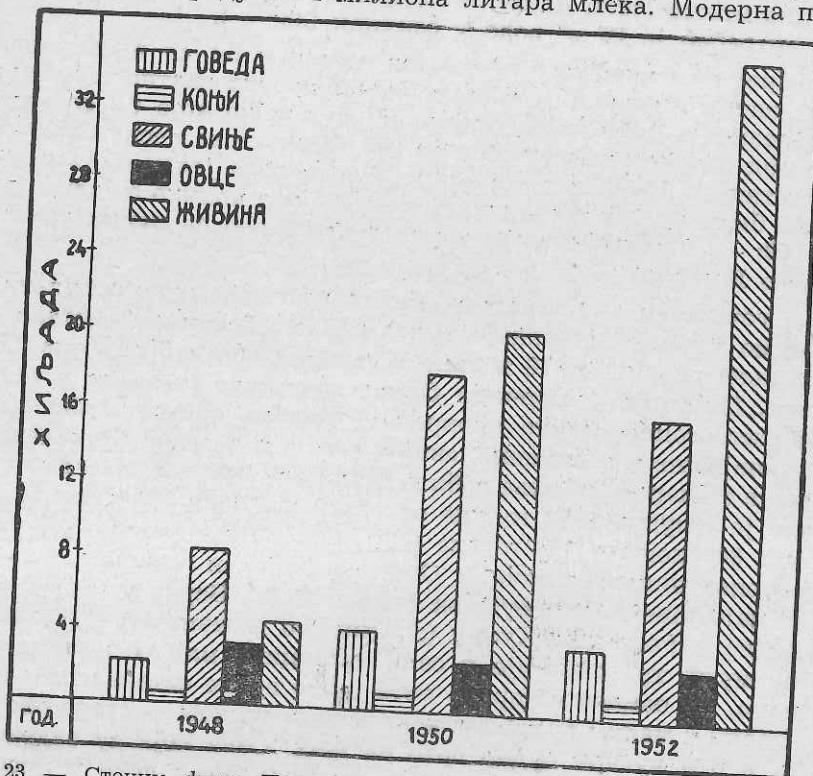
смо из дијаграма производње. Пре рата наводњавана су само два газдинства, Војна башта и огледно добро „Црвенка“. Данас се заливају релативно веће површине (скица 22) и то помоћу мотора и ручно.

Вода се потискује црпкама на потребну висину и разводи гравитационо у баште у којима се гаји поврће. Као привремена мера користе се и покретне пумпе. Питање наводњавања је сложен проблем који још није решен и уско је везан са општим развојем повтарства. Да би се успешно гравитационим путем разносила вода, пројектује се копање канала за наводњавање, који би, супротно каналима за одводњавање, користили виши топографски положај. Следеће 1953 године предвиђено је подизање црпке са капацитетом од 4 m^3 у секунди у близини Врбовског, на месту званом Кишвара, како би се главни повтарски рејон ослободио спорог, примитивног и скупог заливања. Као привремена мера, поред одводних канала данас се за наводњавање користи већи број бунара дубине до 30 м, мада је вода из њих заслањена и хладна. У одводне канале вода се сифонским ure-ђајима пребацује из Тамиша у Дунавац, а тиме се напаја и цео локална мрежа Рита. Да би се задовољиле потребе у води за цео Рит, потребно је 12 m^3 воде у секунди (35; —).

Према проценама стручњака, приноси би се после изведеног наводњавања и установљења плодореда знатно повећали. Напр. само са 1250 ха алувијалног земљишта које би се налазило под поврћем добијало би се 187.500 м $\ddot{\text{c}}$, а са пескушта 20.000 м $\ddot{\text{c}}$ бостана и 15.000 м $\ddot{\text{c}}$ кромпира. Сведено на један хектар, добијало би се по 150 м $\ddot{\text{c}}$ поврћа (према 75 м $\ddot{\text{c}}$, колико се данас добија) (2; —). Повтарство ће имати главни циљ да снабде становништво Београда.

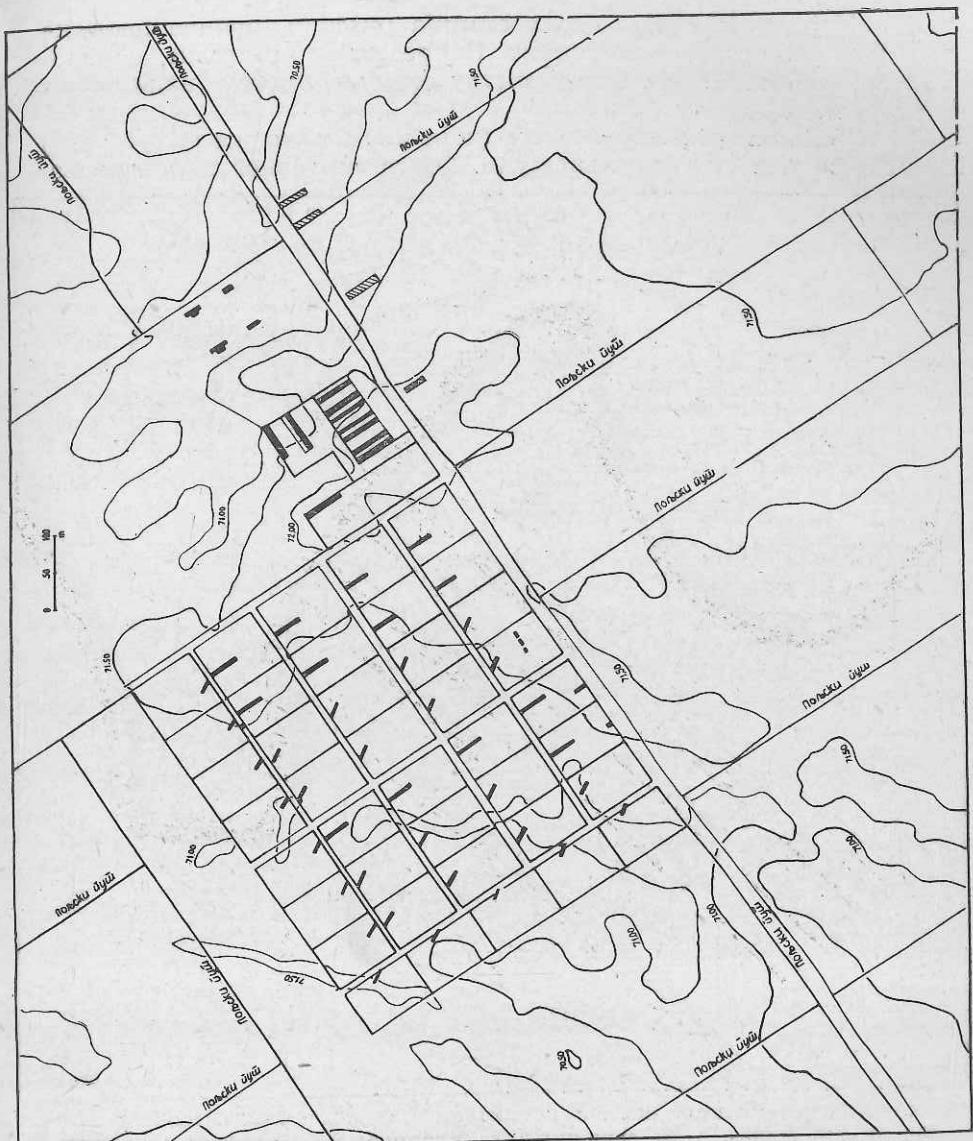
Сточарство. — Сточарство бележи интересантне осцилације, чије смо узорке још раније видели. Два максимума настала су отварањем граница 1918 године и након ослобођења после 1944 године. Међутим, у Борчи и Овчи сточарство је данас у условима ситносопственичке привреде у слабом порасту. По бројности највише има живине, свиња, оваца и говеда. Некадашња типична сточарска насеља добила су сада други вид. Насеље Овча имало је јануара 1952 године око 7000 живине; 1286 оваца; 869 свиња; 648 коња и 170 говеда (42; —). Стоку неколико удруженних приватника у Борчи и Овчи чува један чобанин. Она из Овче најчешће се истерује на Утрину, а из Борче у област Маторакове и Романове Хумке (слатинasto земљиште). Млеко се после мужје транспортује у село магарцима или се колима иде по њега. Са овцама се преко лета дуже време остаје изван села — чобани у малим колибама покривеним трском — стадо око колибе, а пси чувари будно пазе на њих. Села која су задржала земљу у Риту истерују стоку после повлачења воде у простор испред насипа на т. зв. форланде, а пред зиму стока се враћа у село. Простори за испашу своде се на све мање површине. У Новобановачком Риту дошло је обрнуто, до појаве претварања баштованских површина у пашњаке.

На добрима нагли пораст сточарства везан је за привредну перспективу, а ова за економске потребе и природне услове. Приједна перспектива Панчевачког Рита је стварање повртарског појаса и интензивног сточарског газдинства, јер се ове две гране узајамно допуњују, а потребе и природни услови за ово су најповољнији. Развојем сточарства паралелно се помажу ратарска и повртарска грана у погледу добијања ћубрива и одржавања земљишне плодности (крмно биље у плодореду). Са друге стране, нека биља служиће исхрани стоке. Према предвиђеној процени приноса, после плански изведеног плодореда могло би се са површине од око 36.000 ха осигурати исхрана за око 20.000 грла говеда. Поред њих могао би се одржати и потребан број радних коња, чији број износио око 2000, што значи укупно око 22000 крупних грла. Гајење говеда има своју реалну основу и није се довољно форсирало. Данас 2300 сименталки дају најшем главном граду 3—4 милиона литара млека. Модерна парна

Ск. 23 — Сточни фонд Пољопривредног комбината „Панчевачки Рит“.

млекара у Глогоњском Риту справља млечне производе за тржиште. Ако рачунамо да би свака дала просечно 5 литара млека на дан, Београд би добијао 100.000 литара млека дневно (2; —).

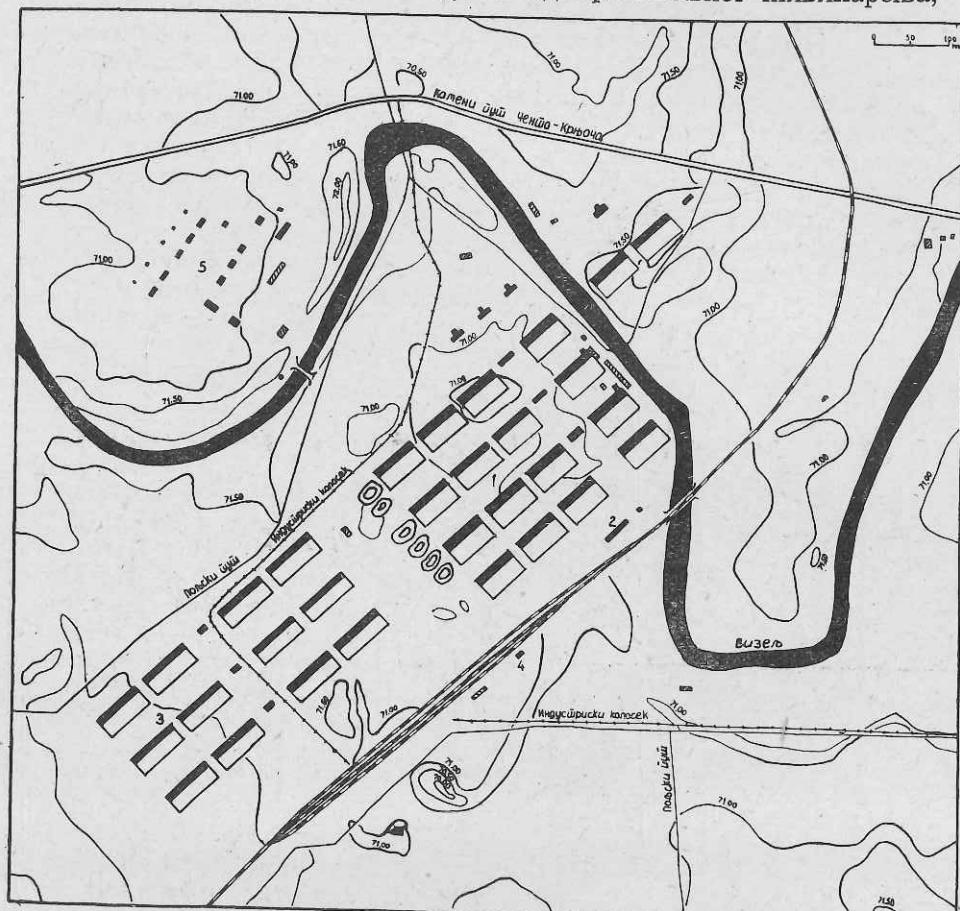

Ск. 24 — Живинарник на Широкој Греди.

Међутим, у Риту такође постоје услови да се пуним капаците-
том гаје свиње и живина. Тим се правцем и пошло; за њихово
гајење већ су постављене основе (товилиште, пачарник, живи-
нарник). Број крупних грла мора да се редуцира, а са њима и
површине под крмим биљем, јер се у овом случају јављају за-
хтеви за кукуруз.

Најцелисходнија експлоатација ритских прница постиже се баш развијањем сточарства. Напредовање ове гране, и нарочито усмеравање ка живинарству и свињотојству, види се из упоређења датог на ск. 23.

Капацитети живинарника (који има и модерне инкубаторе) и товилишта су задовољавајући. Од примитивног живинарења,

Ск. 25 — Товилиште, насеље у близини Падинске Скеле, највећи центар за тов свиња. 1 = свињци; 2 = кланица; 3 = магазин за храну; 4 = железничка станица; 5 = станови.

ради продукције јаја и меса, пришло се гајењу живина у индустриском обиму. У ту сврху гаје се врсте бели легхорн и родажланд. Из инкубатора живинарске фарме на испостави Широка Греда излази сваког четвртог дана по три хиљаде пилића (44; —). Они се при одгоју држе под вештачким квочкама. Ова фарма даје Београду стотине хиљада јаја. Пачарник код Глогоњског

Рита има одличне услове за развој. Поред домаћих, гаје се и стране врсте гусака и пловки. У Товилишту, уз изградњу допунских делова, годишње ће се моћи утovити 30.000 свиња. Међутим и данашња експлоатација је недовољна. То проистиче из проблема радне снаге и неких организационих слабости. У једном кругу товљења, који траје шест месеци, утви се до 7.000 свиња. Преовлађују мангулице, а има и мелеза беркшира, јоркшира, моравке и велих чешких оплемењених врста. Због повећања плодности форсира се наша моравка. Свиње се колују на лицу места у новогодигнутој кланици, а месо и масти транспортују трговачкој мрежи Београда (један део меса суши, се и пре рађује у самој кланици).

Овчарство има углавном за циљ пропрдукцију вуне. У ту сврху највише је заступљена цигаја, која укрштена са мерино-основима даје добар квалитет вуне.

Коњарство егзистира само као помоћна грана ради јефтине вучне снаге. Терену се прилагодио познати коњ нонијус.

Поред овога, ради доброг меса, приступило се и гајењу кунића.

Са овим својим производима Рит је озбиљан конкурент на београдском тржишту.

Пчеларство је слабо развијено с обзиром на изванредну моногућност. Два пчеларника предвиђена на добрима не задовољавају с обзиром на изобилну пашу. Знатан део кошница имају СРЗ и приватници из околних насеља. Они су преносили у Рит своје пчеле због веће паше (бела и црвена детелина, багрем, коњски босиљак, уљана репица, сунцокрет и др.). Највећи недостатак у развијању ове привредне гране је оскудица цветног праха у рано пролеће неопходног за развијање пчелињег легла.

Риболов, лов и сакупљачка привреда. — Риболов и лов потпуно су се локализовали. У Борчи су само четири становника наставили своју рибарску традицију, с том разликом што сада не лове по Риту, већ по Дунаву и Сави. Они су удруженi у Београдску задругу а допринос плаћају према улову, по килограму.

Према првобитним пројектима требало је Рит да добије велики вештачки рибиљак у рејону Великог Блата. У ту сврху држава је и откупила земљиште ради припреме ове изградње. Али овакав предлог наишао је на отпор у јавности, јер би на истом месту дошло и до пространог легла комараца у непосредној близини насеља. Стручне расправе довеле су ово питање на мртвутачку.

Ловиште у Риту законски је 1948 године подигнуто на ранг републичког, а доцније и савезног значаја.

Разноврсност привредног искоришћавања Рита иде чак до те мере да он претставља озбиљан фактор у сабирању неискоришћених отпадака, који се извозе и дају девизни фонд за набавку разних машина и уређаја за град (трска, сиркова слама, роготви, папци). У Крњачи је подигнуто и предузеће за прераду

траске т. зв. штукатур-траске, која се продаје у великим количинама. Појас врбове шуме изван насипом заштићеног подручја, налази широку експлоатацију. Пошто се исече и повеже, врба се остави да се осуши, а затим пренесе у село. Још је Рит извор за снабдевање огревом околних насеља. Сем тога савитљиво пруће има и другу примену (плетарски радови, везивања).

Занатство. — Развило се у вези с насталим потребама. Степен његовог развитка је веома значајан. У Падинској Скели основане су читаве занатске радионице, засноване на задружној основи, а у Крњачи удрживање се обавља у новије време. Путем курсева оспособио се велики број младих тракториста, тесара и зидара. Рит је добио и дом ученика у привреди. Ипак број занатлија на доброма не задовољава, те поједине допунске радове обављају мајстори из Београда. Највећи број занатлија има Крњача. Изазвано приградском привредом и друмским саобраћајем, ту се смењују разне занатлије: келнери (најчешће Словенци), пекари (најчешће Македонци), кочијаши, шоferи, ковачи, зидари, молери, столари, посластичари, кројачи, обућари итд. Баш у Крњачи срећу се и остала занимања. Поред земљорадника, нарочито је велики број радника — државних службеника и радника трговинских предузећа укључених већим делом у привреду Београда.

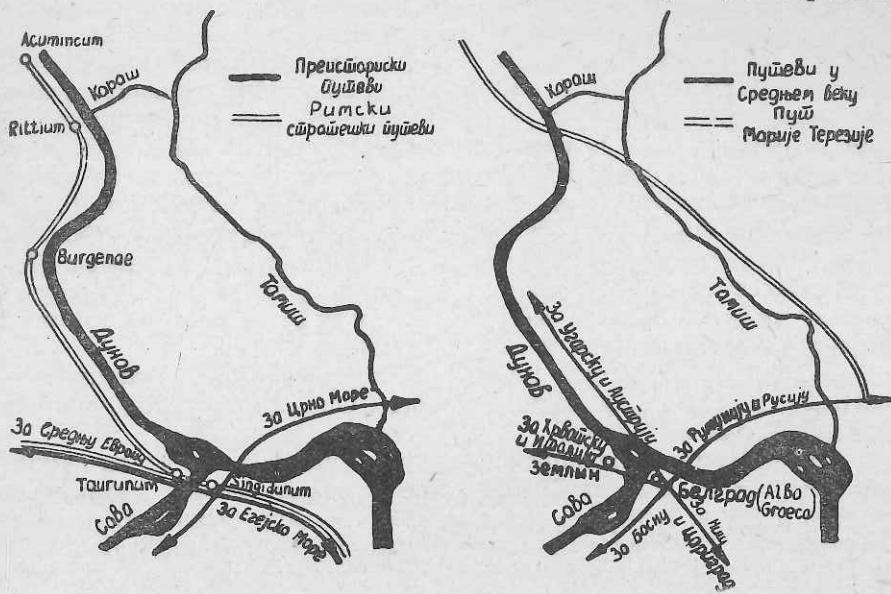
РАЗВИТАК САОБРАЋАЈА

Још од најранијег времена Дунав, а једно време и Тамиш, били су економски и стратегиски путеви. Мочваре Рита са расквашеном глином спречавале су развој друмског саобраћаја, нарочито у влажно доба године. Римљани су стратегиске путеве подизали на десној страни Дунава (45; —).

Док су Дунавом вековима пловили Јазиги, Римљани, Хуни, Авари, Словени, Мађари; крстариле у доба Фердинанда и Запоље чувене шајкашке флотиле, Турци и други, Рит је био саобраћајно пасиван. Због природних услова, станице ових флотила ређале су се десном обалом Дунава (Сланкамен, Земун, Београд).

Тек доласком Турака долази до активизације саобраћаја у Риту — до прве фазе његовог развитка. Доласком Турака, који су били прави мајстори у прављењу моста, Рит се повезао са Београдском облашћу. Тај мост налазио се 1598 године испод Карабурме, ниже данашњег моста (Ташлик Бурум). Средином XVII века саграђен је поново на седамдесет дереглија и буради (18; 291). Ово подизање моста било је непосредно везано за стратегиске потребе турских освајача, који су на сектору Београда, где је излазио Цариградски друм, прелазили у Банат. Али, с обзиром на мочварност Рита, Турци су чешће прелазили у Банат код Сланкамена, докле их је водио добар пут, и ниже Вишњице код Великог Села (21; 40). Као важна саобраћајна магистрала Дунав је био пун утврђења и са једне и са друге стране, јер су њиме путовали најугледнији људи, нарочито посланици.

Али када је постао гранична линија, пловидба је поред ових утврђења постала опасна. На Дунаву је долазило до честих сукоба. 1717 године аустријска војска са српским добровољцима, под командом Евгенија Савојског, опсела је Турке у Београду са свих страна и распоредила флоте око постојећег моста. Опкољени Турци су изгубили борбу. Користећи Дунав, а нарочито

Ск. 26 -- Најстарији копнени путеви у Панчевачком Риту и на његовој периферији.

Рит као отскочну даску за напад на Београд, Аустријанци су га заузимали у три маха (1688—1690; 1718—1738; 1784—1791) (46; —). Рит је испресецан шанчевима. Отуда су 1773 године оба ритска насеља Овча и Борча била укључена у Војну границу, а 1785 године постала важна стратегиска места, јер се у време почетка Руско-турског сукоба концентрисала војска на домаку Београда (1; 22, 33). Због постојеће опасности, Аустријанци су избегавали пролаз поред Београда и Земуна, на тај начин што су се Дунавац и Тамиш прокопавањем оспособили за пловидбу, а преко њих долазило се опет до Дунава ниже Панчева. Ради обезбеђења Дунавца подигнут је дуж њега насып (Лаудонов бедем) и тврђава Кишвар. Паралелно са Дунавцем преко Рита је изграђен и камени пут. Он постоји и данас, излокан и неупотребљив.

Овај стратегиски фактор и фактор насељавања Овче и Борче утро је прве путеве локалног значаја. У Војној граници путеви су се изграђивали помоћу бесплатне радне снаге граничара. Тек у XIX веку долази до друге фазе оживљавања саобраћаја

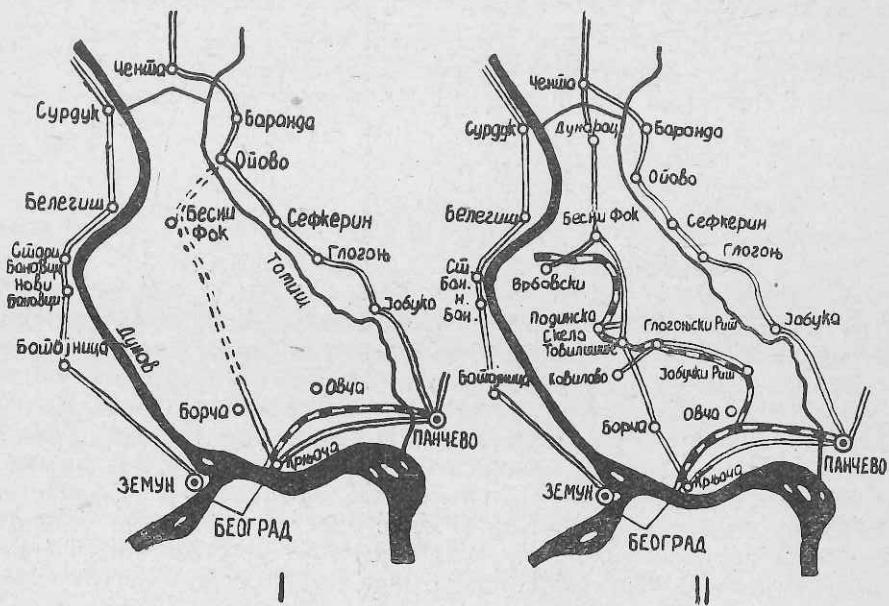
изазивањем нових политичких прилика (јачање улоге Србије). Чамци и скеле одржавали су важне саобраћајне везе са Србијом, а за време поплава долазиле су чак и мале лађице до старе Борчанске општине. И доцније, када је Рит додељен суседним општинама, промет између тих села и њега нарочито је живањску. Запрегама се долазило само у време када опасности од поплава нема, а преко ритских река пребацивало се скелама (Падинска скела постојала је у близини данашњег добра које носи ово име, а назив јој долази од села Падине у Банату. И данас се виде стубови на обали Визеља за које је некад скела привезивана). Главни прелаз за Србију био је код данашње Електричне централе. Код „Кожаре“ била је финансијска станица, а на сектору Црвенке постојао је чардак под који су се кола заклањала за време непогоде. Чардаци су раније имали функцију стражарница (стражара „Нова Борча“). То су биле мале дрвене куће на стубовима — наколци или сојенице — са којих се имао јасан преглед. Поред плате стражари су добијали и награду за ухваћену кријум-чарену робу. Војнички чардаци замењени су доцније крчмама које су биле уздигнуте и имале пушкарнице.

Пре Првог светског рата, у погледу коришћења поште, телеграфа, железнице и речне пловидбе, Овча се ослањала на Панчево, а Борча на Земун.

Трећа фаза у развоју саобраћаја дошла је као одјек скидања границе са Дунавом 1918 године и затим измене природних услова у Риту. При високом водостају сељаци Овче и Борче одлазили су у Београд и Земун и даље чамцима. Између Београда и Панчева успостављен је контакт паробродима, а на сектору Електричне централе и земунског пристаништа прелаз скелом. Овај прелаз користили су прво становници ритских насеља, а доцније и остала банатска села све до 1935 године, када је пуштен у саобраћај велики мост на Дунаву — највећи по својим димензијама у нашој земљи — и мост на Тамишу код Панчева. Паралелно са подизањем пруге завршен је и тврди друм Београд—Панчево у дужини од 16 км. Ова железничка линија везала је Србију са Банатом и Румунијом. Изградњом пута Крњача—Борча—Опово, која је одобрена августа 1939 године, омогућено је и становницима Борче да се пребацују на везу преко моста, а Овча се директно за Београд везала железницом. Ове промене имају, као што се види, шири регионални значај, јер су гравитационо привукле и остала банатска села. Тиме је Београд саобраћајно везан за Зрењанин, Кикинду са једне, Вршац са друге стране. Економско јачање и нови политички услови одиграли су, dakle, одлучујућу улогу у развоју саобраћаја.

Али, као наставак овога, у социјалистичкој Југославији, у вези са економским јачањем и потребама, тврди друм Крњача—Борча продужен је средином Рита, поред Товилишта — Падинске Скеле — Бесног Фока ка Ченти. Овај пут уздушно пре-сеца Рит и претвара се у будућу магистралу Београд—Зрењанин,

чиме би се стари заobilазни пут преко Панчева, Глогоња и Опова избегао. Ово је други пут на територији Рита који задобијашири регионални значај. Сем њега, у току је и изградња попречних тврдих путева који везују Ковилово са Глогоњским и Јабучким Ритом (18 km), а Врбовски са Бесним Фоком (8 km). Тиме је свако градско добро везано за главни уздушни пут. Остали путеви су рђави, польског карактера и у могућности за коришћење при сувљем времену. Ово спречава ефикасно коришћење постојећих превозних средстава а тиме утиче и на производност рада. Ради решења проблема транспорта и установљења што бољег контакта са Београдом, бригаде београдских студената подигле су 1948 године за свега 47 дана железничку пругу Овча

Ск. 27 — Развитак саобраћајних магистрала у Панчевачком Риту. I = Станje 1939 године; II = Станje 1952 године.

—Падинска Скела — Кишвара у дужини од 31 km. Она повезује сва градска пљоопривредна добра изузев Ковилова. Редовни путнички саобраћај обавља се само до Падинске Скеле.

Ради што бржег транспорта Рит је добио и дековилске пруге, преко којих се вагонетима допремају производи до железнице. Велику помоћ у питању транспорта дају и камиони. У данашњим условима још непотпуне механизације транспорт обављају и за-прежна возила. Она преовлађују тамо где је приватни сектор јак (Борча, Овча). Због своје гравитације и ка Земуну, Борча односи своје производе и тамо користећи се постојећом скелом Земун—Црвенка.

Брзина транспорта поврћа намеће посебне проблеме и игра одлучујућу улогу у пласирању робе на тржишту. Један од акутних проблема је питање неколико утовара и истовара потребних док поврће дође до пијаце. Овакав стил рада повећава режиске трошкове, смањује приходе предузећа и доводи до закашњења робе. Врло уместан предлог за продужење железничке пруге до најближе дорћолске пијаце остао је запостављен и потцењен.

Водена линија Београд—Панчево нашла се у потпуном одумирању. С обзиром на недовољност железничког саобраћаја установљена је и аутобуска линија Београд—Падинска Скела—Бесни Фок, поред већ постојеће Београд—Панчево. Сељаци из сремских и банатских села користе локалне прелазе скелом.

Из овога се дало закључити како и саобраћај као нужна појава у процесу производње-потрошње баца тежиште ка гравитационим центrimа и прилагођава се постојећим економским потребама, по постојећим законитостима природе и друштва, оријентишући се и на потребе регионалног, ширег, а не искључиво локалног карактера.

ТЕНДЕНЦИЈА ПРИВРЕДНОГ РАЗВИТКА

Гравитација данашњих ритских насеља усмерена је ка Београду и Земуну. Тако није било увек. До Првог светског рата (граница), Рит се више усмеравао ка Панчеву и насељима у Банату и Срему којима је припадао. Ово окретање Рита на другу страну је потпуно разумљиво. Потрошачка снага нашег главног града је веома јака, а њени све већи захтеви тражили су нове производне центре. И по своме положају у непосредној близини и по природним могућностима, Рит је имао све услове да постане тај нови производни центар, само је била потребна друштвена снага која ће га у то претворити. Мада Рит није још испунио сва очекивања, несумњиво је то да је он постао најјачи снабдевач нашег главног града поврћем и сточарским производима. Што он досада није у потпуности испунио очекивања одлучио је стицај разних околности о којима је већ било речи. Да бисмо још једном поткрепили његов утицај на београдско тржиште, а нарочито на кретање цена, где се Рит преко свог трговинског предузећа јавља на свим пијацама као главни конкурент, треба навести и следеће. Редовно сваке године, захваљујући добром семењу, обради, топлим лејама и брзом транспорту, Рит се међу првима појављује на готово свим београдским пијацама са зеленом салатом, спанаћем, кромпиром и другим поврћем, и то у прилично великим количинама. Постављајући увекiju цену, онемогућава шпекулантски део производића да држи високе цене. Тако иде и са снижавањем цена месу, месним прерађевинама, масти. Оне су као и цене поврћу увек ниже од пијачних цена. Допринос Панчевачкој

Рита регулисању цена је веома карактеристичан и извесно је то да ће се тај утицај на стабилизацију из године у годину све више осећати.

Али близина Београда има и своје негативне стране. Велики део радне снаге привлачи градска индустрија, те су пољопривредна добра принуђена да трагају за радном снагом из удаљенијих крајева. Ово се не односи на административно особље, које је после децентрализације наших државних и привредних органа, изгубивши службу у Београду, нашло запослење у Риту.

У прилог свему што је речено види се да је Панчевачки Рит данас продуктивна област са активним привредним билансом. Однос између производње и потреба његових становника је врло повољан, јер су вишкови производње знатни, а са тиме и могућности за извоз. Потребе увоза ограничавају се на индустриско-техничке производе и првенствено на повишење степена механизације. Из године у годину Панчевачки Рит сеближи циљу да постане главни чинилац у исхрани Београда. Ове 1952 године требало је да изнесе на београдске пијаце 653 вагона кромпира, 479 вагона купуса, 137 вагона парадајза, 200 вагона бостана, 140 вагона лука, 75 вагона паприке и преко 300 вагона другог поврћа (44; —). Међутим, удружене климатске непогоде, мраз, град и суша смањиле су ове количине за више од 60%, па ипак Београд захваљујући Риту није тешко погођен.

Према свему, привредни карактер насеља у Риту могао би се овако класификовати:

- 1) повртарско-сточарска насеља (градска добра);
- 2) ратарска насеља укључивши ту као допунске гране повртарство и сточарство (Овча и Борча);
- 3) насеље Крњача задржаће и даље своју приградску привреду.

Овакав правац одредили су закони природе и друштва.

VI. ПРОЦЕС НАСЕЉАВАЊА

ТРАГОВИ РАНИЈИХ НАСЕЉА

Одлучујуће компоненте за зачетак и развитак насеља су биле:

- 1) природно-географске одлике и
- 2) друштвено-политичка збивања и економске потребе људи.

Панчевачки Рит није претстављао мртав угао кроз историјске векове. Истина, његова околина дала је много више одјека, много више докумената из прошлости. Мочварни терени, поготово овакви близу великих река, привлачили су разне скитачке групе, али ми расположемо недовољним доказним материјалом за насеља из прошлости. Археолошки налази ипак доводе на неке закључке. Интересантно је да су они нађени у атарима насеља Борче, Овче и Глогоњског Рита. Код Борче нађени су новац, благо и појединачни налази из времена Јазига, Сармата и Римљана. Код Овче је такође нађен новац из римског доба (18; 81). Западно од Глогоњског Рита 1949 године нађени су (47;—): преп, нога, земљана зделица за рибу из неолита; препић, чекић, ушка, ножић, кашика из металног доба; преп из доба Јазига и Римљана и препић из доба Сеобе народа-Словени. Сем тога нађени су зуб вепров, дршка, нож, прстенчић, дутгмаџ и гроб на осамдесет сантиметара дубине неодређене старости.

За време орања и после поплава, у атару Овче и Борче често се наилазило на фибуле од бронзе, златне медаље из III и IV века наше ере и на турски новац (1; 327).

Изванредан географски положај — обиље река, створили су све услове за живот преисториског человека. Али насеља из преисториског доба тешко је утврдити. Међутим, доласком Римљана живахнуло је Подунавље, те имамо пуно докумената о активизацији периферије Рита. Дуж већ поменутог стратегиског пута на десној обали Дунава, низала су се римска утврђења и насеља. Јазиги, чије трагове пролаза смо нашли у Риту, дошли су из области Дњепра и дуже времена се насељавали по Војводини. После сукоба са Римљанима допуштено им је да држе своје лађе на Дунаву, али да станују даље од река. Вероватно да су се они тада населили у Риту. Колико су десна обала Дунава и лева обала Тамиша постале за насељавање и пролаз стратегских путева

активне, најбоље нам говоре остаци из старина. За Средњи век недостају историски факти (в. ск. 28).

Село Борча се помиње већ 1567 г., када је у њој земунски свештеник Петар написао свету књигу-јеванђеље (48; запис 667). У Крушевском поменику је поред Борче већ забележена и Овча (49; —). Оба се насеља помињу за време Турака (око 1663—5);

Ск. 28 — Археолошки трагови у Панчевачком Риту из најстаријих времена.

Борча чак као нахиско место (49 стр. 119). Али буђење Панчевачког Рита долази у правом смислу тек у доба аустро-турских сука. Бежећи испред Турака, многи наши суграђани нашли су природан заклон-уточиште у Риту. Тада настаје период бурних збивања. Оба села су неколико пута засељена и расељена. Отуда се час јављају као насељена места час као пустаре. Пустаре су биле пространи пашњаци и ледине насељене чопорима говеда, коња, свиња, и пре свега стада оваца. Да су баш пустаре постојале као зачетак будућих насеља сведоче не само стара топографска имена (ливаде, утрине), већ и историски документи. 1717 год. са имена (ливаде, утрине), већ и историски документи. 1717 год. Борча се бележи као пустара са 30 кућа (1; 33). На аустријској карти од 1718 год. и на карти грофа Мерсија од 1723—25 г. унесена су на карту као насељена места и Борча и Овча (1; 22, 33).

После 1716 г., када су се испред аустријске војске под командом Евгенија Савојског Турци повукли из Баната, настало је период обнове Баната, који је нашао свог одраза и у овом пределу. Борчу и Овчу почела је да насељава инверсна струја већ пребе-

глих Срба и нова струја досељеника из Србије. Према опису Темишварске епархије из 1727 године у Панчевачком округу помињу се, мада још увек као слабо насељена, места Борча са 39 и Овча са 20 кућа (23; 10). Овча је била јужније од данашњег насеља, ближе Дунаву, на месту које се данас зове „Црквиште“ (50; 467). Све доскоро били су сачувани темељи ове старе цркве. Међутим, досељеници из прекодунавских провинција пренесу болест кугу која је проузрокovala праву пустош. Болест су пренели и сами Борчани прелазећи преко Дунава тајно. Да би се ширење ове болести спречило, власти предузму мере хитног расељавања дошљака преко Дунава одакле су и дошли и спаљивање оба насеља (50; 83, 468). Тако су села Борча и Овча поново опустела. Из пописа насеља 1762 године Борча, Овча а уз њих и Црвенка помињу се у Панчевачком Риту као пустаре (20; 78) отсечене рекама и баруштинама. Ритско земљиште давано је под годишњу аренду заинтересованим сточарима. За принос се каже да је врло лабилан, због поплава, а услови постоје једино за сточарство и сено-косе. Закуп ливада био је јефтин (20; 78).

Стварање савремених насеља Борче и Овче пада тек крајем XVIII века. Цео процес формирања данашњих ритских насеља јасно се изражава кроз два периода:

ПРВИ ПЕРИОД ПОДИЗАЊА ДАНАШЊИХ НАСЕЉА

Овај период настаје крајем XVIII века и траје до вештачког мењања природних услова за живот у Риту (1929—1934 г.). Он је временски дуг и може се разматрати кроз три фазе:

Прва фаза настаје поновним насељавањем пустара Борче и Овче крајем XVIII века. 1794 године Борчу насељавају панчевачки рибари пошто им је држава подигла 16 кућа од грађе неке порушене касарне у Срему. Пре тога у Борчи је живело само неколико рибара у колибама и земуницама (50; 83). Тек 1797 године настаје интензивно насељавање Борче из разних места и предела, појачано и планским колонизовањем добровољаца. Тада је формирана Нова Борча ближе Дунаву, у оквиру такозване Банатске милиције, и Борча званично као општина установљена (37; —).

Топографски називи словенског порекла, укључујући ту и називе самих пустара, упућују на то да су се по пустарама Срби први настањивали тј. да су они стари становници Рита. То се види и из камених натписа на споменицима. Чак и једна породица у Опову носи презиме „Борчанин“ (50; 84). Међутим, средином и крајем XVIII века, услед пренасељености и турских освајања, јавља се нов етнички елеменат-сточари Румуни из Ердевљских Планина, који својим спуштањем у Банат дођу и на територију Рита.

По запису једног свештеника Овчани су досељеници из села Клек код Зрењанина, а само село населило се 1813 године. Међутим, већ 1800 године, за време Фрање I, годину дана после поиздања цркве у Борчи, подигнута је румунска црква у Овчи (1; 22). Ово несумњиво сведочи да су Румуни тада већ били насељени. На тај начин, доласком Румуна, Овча се претворила у румунско насеље.

1848 године, за време мађарске буне и битке код Банатског Новог Села, Новосељани су се разбежали у оближња села ка Дунаву и многи од њих дошли у Борчу и Овчу. У духу мађаризације насеља Овчи је дато име Барањаш (барањ-јатње).

Ово насељавање Рита у неповољним природним условима изазвали су: прво, фактор густине насељености, — ера колонизације слободне земље у Банату у XVIII веку; и, друго, фактор политичких прилика (границна зона) и административна мера власти. Аустријске власти су давале извесна права граничарима и плански их насељавали. Интересантно да је Црвенка остала запуштена и ненасељена. Свакако да су на ово имали утицаја непосредна близина Дунава као границе и, што је још важније, директна опасност од његових поплава. И тако од момента када је Панчевачки Рит постао важна војна стратегиска зона у суседству Београда и када је Војводину захватила ера колонизације, имамо утемељење Борче и Овче — двају насеља која су у борби са водом докраја издржала.

Друга фаза је колонизација Немаца и Мађара у Риту. Потошто је раније (1765 год.) већ створена Немачка регимента у Јужном делу Баната, одлуком аустријског цара од 1868 године у духу планова колонизатора, формиране су на територији Рита немачке општине Кенигсдорф, Гизелахайм и мађарска општина Албрехтсдорф. Међутим, оне нису успеле да издрже борбу са водом и пошто им је Дунав порушио насеља, раселили су се 1876 године у Ердјел (31; —). Занимљив је случај насеља Гизелахайм. Оно се првобитно налазило у близини данашњег Ковилова (Гизела), али налазећи се у неповољнијим приликама од насеља Борче и Овче напустили су своја становишта етапно, задржавајући се код данашњег Глогоњског Рита, јер су ту услови били повољнији. Међутим, приликом велике провале Дунава у Рит 1876. г. заједно са осталим колонистима они су напустили Рит (приликом копања темеља за зграде у Глогоњском Риту нађени су многи предмети материјалне културе).

После ове фазе настао је један период затишја. Само по-негде подизани су по гредама и хумкама привремени рибарски и сточарски станови-колибе и салаши, који су били везани за привредну функцију као наставак ранијих пустара, а одражавали су два диференцирана друштвена слоја, сиротињу и газде.

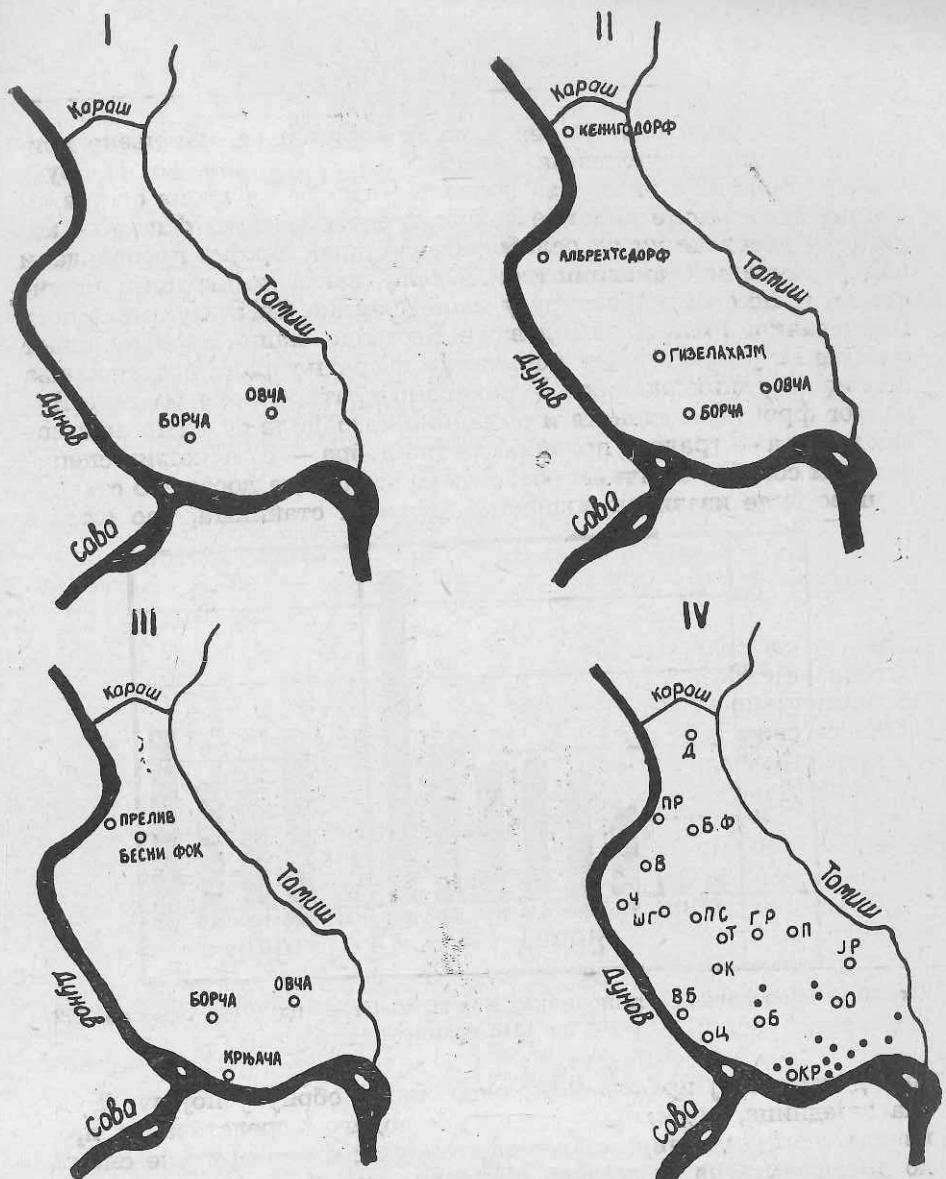
Трећа фаза наступила је скидањем границе са Дунава 1918. г. Као печурке израсле су по Риту колибе и мале кућице везане

поред сточарско-рибарске и за повртарску функцију — окружене непрегледним коровом. Њих су подизали банатски сточари, печалбари са југа и сиромашно сељаштво, пропало процесом раслојавања. Ове су кућице израстале и нестајале и одразиле борбу човека да се и поред природних и друштвених неповољности одржи. У томе је коначно и успео. Али је положај и корисност земље намамила и имућније. Процес још бржег израстања салаша карактерише управо ову фазу која је, и поред тога што је била кратка, врло маркантна.

ДРУГИ ПЕРИОД ПОДИЗАЊА ДАНАШЊИХ НАСЕЉА

Овај период почeo је од подизања одбранбеног насипа и извођења хидротехничких радова и траје све до данас. Он се јасно диференцира на два дела.

Прва фаза уоквирује коришћење измене природне средине за насељавање у условима капитализма. За време бивше Југославије развило се приградско насеље Крњача од најсиромашнијег варошког пролетаријата и ситних ћифтинских трговчића са свих страна који су га претварали у друмску механу и кровињаре „под мостом“. На формирање Крњаче дејствовало је више фактора. Подизањем одбранбеног насипа промењена је географска средина. То је омогућило да се Рит за Београд привеже у најкраћој линији, и то за део града поред Дунава, који се индустриски развијао. Подизање моста органски га је везало за престоницу. Јефтина индустриска и ситнозанатска радна снага подигла је ту своје скромне кућерке, јер је земљиште за закуп било јефтино. А то је разумљиво у таквој средини која је доскора била нездрава и у којој се одједном појавило слободно земљиште. Природно, велепоседници су живели ван Рита. Кроз свој даљи развитак, за време окупације и после ослобођења, Крњача се развила као велико перифериско насеље. За свега две деценије надмашила је по броју становника и Борчу и Овчу. Али оно што Крњачу разликује од свих насеља Рита је то да је најбоље задржала печат капиталистичке стихије. Дуж подигнутог друма Београд—Панчево, у овој фази развитка, а у вези са новим потребама, подизане су друмске механе и пољопривредне економије. Салаши у Глогоњском Риту и нарочито у Бесном Фоку израстали су у стална насеља, а северозападно од Бесног Фока, развучен на знатном пространству, створио се насељски низ Прелив. Због удаљености насеља и скупих превоза скелом, све је већи број домаћинстава из банатских и сремских села који су остајали у Риту и подигли нове домове. У јужном делу Рита основано је добро Црвенка и Војна башта. Још увек привремени сточарски станови задржавали су своју функцију. Окупација која за ритска насеља претставља период стагнације на Крњачи се обрнуто одразила постављањем царинске границе на Дунаву.

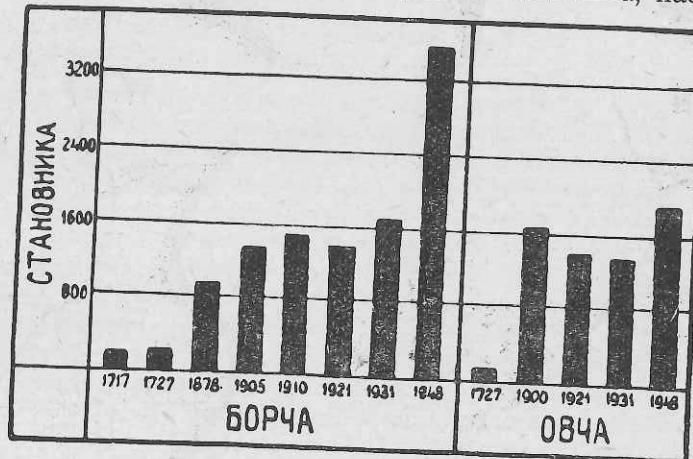
Ск. 29 — Поједине фазе у стварању данашњих насеља у Панчевачком Риту.
I = Прва фаза у развоју савремених насеља. (Борча и Овча губе карактер пустара и постају стална насеља у XVIII веку).

II = Друга фаза карактеристична колонизацијом Немаца и Мађара у другој половини XIX века.

III = Трећа фаза везана за прилике у старој Југославији, после одбране Рита од поплава. У то време пада јачање салаша и њихово претварање у стална насеља и формирање приградског насеља Крњаче, у близини подигнутог Панчевачког моста и индустриског дела Београда.

IV = Четврта фаза. Општедруштвени напори у социјалистичкој Југославији на подизању пољопривредних добара, снабдевача главног града ФНРЈ који се брзо развија. ПС = Падинска Скела; Т = Товилиште; ШГ = Широка Греда (Живинарник); БФ = Бесни Фок; Д = Дунавац; В = Врбовски; Ч = Четворка; К = Ковилово; ГР = Глогоњски Рит; П = Пачарник; ЈР = Јабучки Рит; Ц = Црвенка; ПР = Прелив; Б = Борча; О = Овча; КР = Крњача. Тачкама су обележене остале економије.

Друга фаза настаје тек када је коришћење, изменење природне средине, у условима социјализма, постављено на другу основу. Величина акције за подизање насеља за време социјалистичке Југославије може се лако сагледати само из факта — колико су досељеници од ослобођења до данас бројно преовладали над затеченим становништвом. Овако нагла имиграција јединствена је по свом карактеру у нашој земљи. Схватајући важност Панчевачког Рита за снабдевање Београда, наша Народна власт омогућила је грандиозну капиталну изградњу ради настањивања пољопривредних радника. У рекордно кратком року бригаде Народног фронта, студената и омладине изградиле су читав низ нових насеља — градска пољопривредна добра — са њиховим специфичним социјалистичким обележјем. Уместо да досељено становништво буде изазивач подизања људских станишта, као што је

Ск. 30 — Повећавање становника Борче и Овче од 1717, односно 1727 до 1948 године.

то у досадашњој пракси било, овде имамо обрнуту појаву. Људска заједница, подизањем станица и доделом средстава за производњу ствара материјалну основу која снажно привуче онолико досељеника за колико су остварене могућности егзистенције. Фактор густине настањености Београда и пораст његових потреба изазвао је овакво освајање Рита. Све већа потрошња диктира све рационалније коришћење ових површина. Ова фаза обележена је подизањем насеља: Падинска Скела, Широка Греда, Бесни Фок, Дунавац, Врбовски, Ковилово, Глогоњски Рит, Јабучки Рит и Товилиште и увећањем раније постојећих насеља Овче, а нарочито Крњаче, Борче и Црвенке. Дуж друма распоредиле су се у низу нове економије које смо раније уврстили у другу групу.

Већ је било речи о томе да је на увећање ових насеља дејствовао природни фактор. Томе треба само додати да је на знатно

увећање Борче деловала и административна мера којом су после ослобођења сви пољопривредни радници са ранијих ритских села пресељени на периферију Борче и добивши тамо земљу изградили су тамо нову колонију коју називају Мартинова Греда. Отуда је Борча по броју становника данас далеко надмашила Овчу (види скицу 30).

Оно што је посебно од интереса јесте ранији и садашњи однос насеља у југозападном Банату. Доскојо, анекумену Панчевачки Рит опкољавао је затворени ланац насеља: Београд, Вишњица, Панчево, Јабука, Глогоњ, Сефкерин, Опово, Чента, Сурдуک, Белегић, Стари Бановци, Нови Бановци и Земун. Ритски међупростор био је пуст и играо је мању улогу у привредном животу тих насеља. Данас, међутим, унутар тог ланца уметнута су градска пољопривредна добра и економије које се јављају као такмац старатом. Све што се у Риту затекло дошло је у подређен положај. Нова насеља узимају улогу водича и повлаче стара ка револуционарном преображају.

VII. КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Становништво настањено у Риту није одредило већ је само делимично утицало на географски лик овог предела. Главна улога у добијању данашњег изгледа припада друштву.

Процес етничке консолидације, у којему је тешко било повући оштру границу између сталних и привремених досељеника, доводи до прегледних тешкоћа. Тешко је данас утврдити тачан број становника у Риту. Сматра се да има 19.000. Тешкоће произилазе из тога што етничка инвазија стално траје, а млади народни одбор, релативно скоро образован, није у стању да региструје право стање и установи коначну евидентију. Овоме нарочито доприноси несталност становника, која се огледа у општем комештању, у процесу долажења и одлажења. Знатан број оних који би дошли као стални и пријавили се као такви брзо би ишчезли не подносећи воду, комарце, начин и темпо рада. Са друге стране, знатан је број сезонских радника који су природне услове лакше поднели, снашли се у процесу рада и усталнили. А колики је тек број оних који се никде нису ни пријављивали да су присутни. Овако нагле и брзе промене становништва захтевале су савршену организацију, која је првих година недостајала. Данас је етничка стабилизација много чвршћа и лакше се може повући граница између сталних и сезонских становника.

ДОСЕЉАВАЊЕ

Време досељавања. — Данашње становништво Рита можемо према времену досељавања разврстати у две категорије: 1) старији досељеници и 2) нови досељеници. Под старијим досељеницима подразумевамо становнике Борче и Овче чији су преци насељени углавном у XVIII и XIX веку, а под новим — све остало становништво (XX век). До подизања насила, старији досељеници били су апсолутно бројнији етнички елеменат. За свега двадесетак година овај однос знатно се променио. Данас проценат старијих досељеника у односу на нове износи свега око 20% и са главне прешли су на колосек споредне улоге.

Имиграционе струје и кретања, узроци, порекло и јачина. — Етничка струјања која су везана за даљу прошлост тешко је утврдити. Може се само рећи да их је било, а детаљи нису нам

познати. Из познатих података очигледно је струјање ка овом и из овог предела у XVIII, XIX и XX веку. У том периоду јавиле су се три струје и неколико регионалних и локалних кретања становника.

Прву струју изазвали су услови за сточарство и риболов и давање привилегија граничарима. Наш живљање, који је доспео далеко на север, враћао се из Ердеља, Молдавије, расформиране Поморишко-потиске Границе, мађарског Подунавља ка југу и настањивао на пустари Борча у XVIII веку етапно. Ова струја улази у ред инверсних миграција. Међутим, за време аустро-турских ратова било је и нових бежања из Србије и насељавања Борче и Овче.

Другу струју чине Румуни сточари који су дошавши из Ердеља у другој половини XVIII века населили пустару Овчу. Њих је покренула најезда Турака, пренасељеност, пространи пашњаци у Банату и богатство ритова у трсци и шевару — сировинској основи за домаћу радиност. Добар део је овамо дошао етапно и приучен економским разлозима застално се настанио на пустари. Усмена предања говоре и о томе да је било и принудног насељавања, по казни, у Овчи од стране ондашњих власти.

Трећу струју представљали су колонизовани Немци и Мађари, насељени средином XIX века са циљем колонизације и јачања државног утицаја тих двеју онда владајућих нација двојне монархије. Насељено је 375 немачких и 300 мађарских породица из Штефансфелда, Молнфелда, Дебељаче и Итебеја (13; 233).

После 1918 године, због нових политичких услова и друштвеног раслојавања, настаје читав низ регионалних и локалних кретања нарочито ка крупним центрима, што је имало одраза и на Панчевачки Рит. Више хиљада становника населило је овај предео, нарочито у условима измене природне средине и појаве слободне земље. У Риту су се задржали и Мађари-кубикаши који су радили на насыту. Овај предео привлачио је и богаташе — експлоататоре јефтине радне снаге. Колико је сложено и разноврсно порекло насељеника из тог времена пре рата, може приказати овај делимични приказ који се односи на само 186 породица из Крњаче. Полазне тачке ових досељеника биле су са целе државне територије, и то:

Из Баната 35 (Кикинда, Нови Бечеј по 4; Панчево и Црепаја по 3; Крстур, Ковачица и Опово по 2; Вршац, Ботош, Орловат, Сефкерин, Баваниште, Долово, Баранда, Банатски Деспотовац, Мокрин, Борча, Јабука, Перлез, Ковин, Алибунар и Ђала по 1).

Из Бачке 15 (Мол 5; Бачка Топола 3; Суботица 2; Тител, Ада, Сента, Стари Бечеј и Бачко Грађаште по 1).

Из Срема 5 (Сремска Митровица 2; Карловци, Крушедол и Ђољевци по 1).

Из Србије 62 (Београд 13; срезови — Књажевац 7, Ражањ 6; Вишњица 5; Лозница 4; Прокупље, Младеновац, Врање, Леба-

не, Смедеревска Паланка, Велика Плана, Ариље и Костолац по 2; Горњи Милановац, Параћин, Чачак, Љубић, Гуча, Богатић, Лесковац, Пирот, Орашје, Драгаш и Мали Мокри Луг по 1).

Из Хрватске 26 (срезови: Синђ 3; Славонски Брод, Славонска Пожега, Јасеновац, Имотски и Госпил по 2; Чаковец, Доњи Михољац, Слуњ, Бриње, Книн, Удбина, Дарувар, Иванец, Нова Градишака, Жупања, Суња, Петриња и Војнић по 1);

Из Словеније 7 (срезови: Марибор 3; Љубљана, Цеље, Мозирје и Кочевје по 1);

Из Босне и Херцеговине 13 (Власеница, Босанска Градишака и Б. Петровац по 2; Бос. Нови, Бихаћ, Бања Лука, Цазин, Велика Кладуша, Мостар и Посуђе по 1);

Из Македоније 16 (срезови: Струга 9; Демир-Капија 4; Гостивар, Прилеп и Градско по 1);

Из Црне Горе 4 (срезови: Даниловград 2; Котор и Никшић по 1) и

Из Темишвара 3.

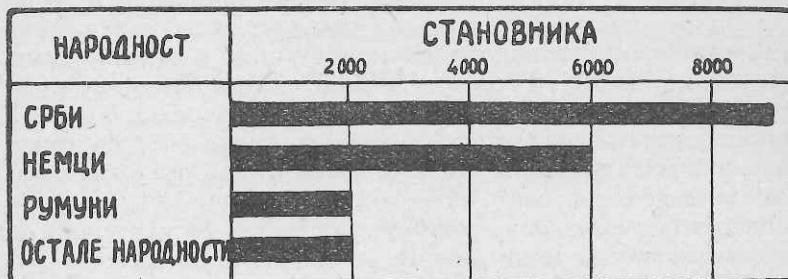
И најзад, социјалистички преображај Рита изазван општим друштвеним напорима, ствара материјалну основу за нове досељенике — за 3000 пољопривредних радника са породицама (око 10.000) покренутих из готово свих крајева наше земље. Близу две трећине ових досељеника представљено је Немцима из бачатских и бачких села (Мраморак, Качарево, Јабука итд.) који су пуштањем из логора ту на градска добра и економије распоређени. Ова имиграција, која је по бројности најјача (преко 50% од укупног броја становника Рите), није изазвана искључиво подизањем становбених просторија и давањем модерних средстава за производњу. Овде су се срели и други узроци: фактор густине насељености у матичним крајевима, економско осиромашење услед рата и разарања домаћа, а за Немце одобрење народних власти.

За ову и све раније имиграције било је и других узрока који би покренули становништво, али у мањим групама и појединачно. То су бежање испред Турака (Андрејићи и Ристићи у Борчи), долазак из Београда за време рата због ратних и економских прилика, утицај досељеника на своје земљаке, избегавање друштвених обавеза, инфильтрирање у Београд због привремене забране усељавања у њега, криминалистичка делатност и разни случајни узроци. Привремене (сезонске) становнике најчешће је привлачио економски узрок, јер се радом у Риту остваривала добра зарада, како у новцу тако и у натури. И сточари који су у својим колибама проводили један део године привучени су економским узроцима — пространом испашом.

Најновији досељеници у Борчи који су образовали перифериско насеље Греду доселили су се са ритских салаша. Иначе, они су по пореклу такође из свих крајева земље. Ту је највећи број Мађара из бачких и бачатских села, затим Срба, Словака итд. У

Овчи се осећа прилив Срба из пиротског краја, Лужничког, Тимочког, Моравског, Београдског, Космајског, Огулинског среза, Баната итд.

Као што видимо, Панчевачки Рит добио је врло шарену етничку композицију и у погледу порекла и у погледу националне припадности становништва. Од укупно 19.000 становника, они се према националности могу разврстати у три веће групе (в. ск. 31).

Ск. 31 — Национални склоп становништва Панчевачког Рита.

Према националној структури насеља би се могла разврстati на више група:

- 1) насеља у којима апсолутну већину чине Срби (Борча и Крњача);
- 2) насеља у којима апсолутну већину чине Румуни (Овча);
- 3) насеља у којима апсолутну већину чине засада Немци (мање економије и Војна башта).

Што се тиче градских пољопривредних добара и добра Црвенка, они би се могли уврстити у посебну групу. Српски и немачки елеменат претстављен је подједнако. Негде незнатно преовлађују Немци (Ковилово), а негде Срби (Бесни Фок).

Највећу националну шароликост има насеље Крњача. Према процени, њен национални састав изгледао би овако: Срби 63%; Немци 20%; Хрвати 4,3%; Мађари 3,6%; Словенци 2%; Македонци 2%; остали (Бугари, Румуни, Чеси, Словаци, Руси, Шиптари итд.) 5,1%.

Борча је још 1921 године била претстављена југословенским народима са 99,1%. Данас међутим, ново становништво Борче смањује тај проценат. Међу досељеницима највећи је број Мађара. Слично је и са Овчом. 1921 године она је са 98,5% била претстављена Румунима. Прилив српских досељеника доста брзо смањује тај проценат, јер је њихов прираштај знатан. Велика имиграција утицала је и на структуру ових насеља дајући им шаролик вид.

Начин досељавања био је разноврстан. Већи део досељеника насељио се непосредно дошаvши из своје матичне области. Насељавање се вршило мањом појединачно, али и у мањим и већим

групама. Групни долазак нарочито карактерише колонизаторску струју и таласе насељавања Борче и Овче, јер су се насељавали под другачијим условима. Они су тежили да се групишу, концентришу, како би били што јачи. Притоме је сваки етнички елемент образовао своја насеља у тежњи да се изолује, да буде компактан — што је у многоме дотршило задржавању стarih обичаја и навика, а спречавало духовно и материјално изједначење.

Последице. Прилагођавање новој средини претстављало је озбиљан проблем. Нарочито је било тешко прилагодити се животу у нездравој, мочварној средини пре подизања насипа и извршења хидротехничких радова. Овде нису били у питању само мапарија или каква друга болест. Требало је прилагодити се непрестаној борби против поплава, навикнути на одређену привредну делатност, савлађивати тешкоће око изношења робе на тржиште и читав низ још других момената, укључујући ту и лош ćвалиет пијаће воде.

Девојке из села Овче радо су пристајале на удају ако је био у питању одлазак из мочварног Рита. Насупрот томе, врло је мали број девојака из других румунских насеља које би из тог разлога дошли да живе у Овчу. Међутим, промена природних услова изазвала је и мењање друштвених односа. Данас је Овча у економски повољнијем положају од било ког румунског села у Банату. Сада се сматра великим добитком насељити се и уdomити у Овчи.

У одељку борба човека на привођењу земље култури већ су разјашњени његови напори са природним неповољностима. Добар део досељеника није могао да издржи ту комплексну борбу, економски је осиромаштио и напустио Рит. Неки су напустили ову област и због ратова јер су човечији живот и имовина долазили често у опасност од уништења. Колико је занимљив процес прилагођавања човека најбоље нам казује осврт на његово привремење у прошлости (риболов, лов, сточарство, домаћа радиност, ратарство).

Иако су природни услови Рита скоро изменjeni, процес прилагођавања остао је и даље проблем, само у мањим размерама. Досељеници наших пасивних крајева тешко су се или уопште нису могли прилагодити другојачијој клими, води и привредној активности. Оно што нарочито неповољно делује на животну средину, а чега се Рит још није ослободио, то су пространа легла комараца који у летњој половини године постају неподношљиви. Чим се сунце ближи своме заласку, затворе се сви прозори и врати и тражи заклон од њих. Нарочито их пуно има ближе речним токовима који су престали да отичу и у барама изменују Дунава и одбранбеног насипа (Крњача, Црвенка). Све је то отежавало услове рада новим досељеницима. По градским добрима може често да се чује од Немаца да су Ужичани, Пироћанци и уопште досељеници из наших пасивних крајева лењи, тј. да много мање доприносе од њих. За овакво нацистичко објашњење није потре-

бањ коментар. Јасно је да се овде ради о другачијим радним навикама војвођанских Немаца и наших становника из пасивних крајева. Досељеници се не могу тако лако одвојити од своје фруле, и прилагодити новом начину рада. Они нису сви навикли на стварање вишке рада и сопствено економско јачање. Најважније је за њих прехранити се. Дошавши из даљине, они уносе своје елементе у живот овога краја. Пироћанци проглашују своје кућице на Панчевачком друму „Мали Пирот“. Каткада, називи из свог матичног краја дају се кафанама („Нови Битољ“, „Качарево“). Једна босанска породица насељена у Новој Борчи жали се на то што мора сваку потребну стварчицу „да плати“ и што се често инсценира свађа између њих и старих Борчанаца. Али овде је важно забележити да је при овом контакту наступио процес изједначавања. У процесу рада стичу се нове навике, а заједничким напорима уклањају се антагонистичке појаве између њих. Ново социјалистичко васпитање ванредно брзо скраћује пут ка томе изједначавању јер је оно главни предуслов плодног рада и напретка (културни живот, СРЗ, стручна помоћ, колективна организација рада и расподела дохотка итд.).

Као што видимо, етнички додир бацио је на површину све заостале и штетне навике, како једних тако и других. Несумњиво да ће будућност показати резултате ове узајамне сарадње и да ће током времена сви постати напредни пољопривредни радници на високом степену социјалистичке свести, јер су пред њима исти проблеми и исти задаци социјалистичке изградње. И стари досељеници из Борче и Овче, који, бавећи се земљорадњом и грађењем навике у том духу, не личе више на оне сточаре и рибара који су крстарили по ритским мочварима са сточарским штапом или рибарском мрежом.

ИСЕЉАВАЊЕ

Процес исељавања обављао се упоредо са насељавањем. Они који су се исељавали појединачно (већи део) најчешће су разлог исељавања везивали за неповољне здравствене и економске прилике. Групна исељавања редовно су наступила сваке три-четири године после катастрофалних вода Дунава и материјалног опустошења. Становништво су каткада евакуисале лађище пред борчанском општином. Оваквих група је било пуно из Борче и Овче и оне су обично биле настањене на неповољнијим теренима. Место исељавања локализовало се најчешће у околна банатска села, а у XIX и XX веку проширило се на Срем и Београд. Као јаче емиграционе струје могу се сматрати расељавања Борче и Овче због куге и струја немачких колониста; ти исељеници су 1876 године отишли чак у Ердель.

Становници Борче и Овче често су се пребацивали у Србију. О томе имамо архивских докумената:

19 IV 1838, Бр. 1583, пише Магистрат Окружија београдског Совету: — „старешина среза Подунавског, полукарапетан г. Јанко Михаиловић, с рапортом своим од 17 текућег, бр. 233, послao је Магистрату Дионисија Милина из Борче у Банату, између 16 и 17 текућег на нашу страну са женом, двоје мушке и двоје женске деце пребегшег, кога Магистрат са учтивим рапортом овим по судствствујућој уредби к високославном Совету, заједно са женом и децом пошаље“ (Држ. савет 1838).

25 IV 1839, Бр. 1239 — Совет је дао Дионисију Милину „објављеније“ да може у Окружју београдском начин уживленија себи тражити и у одстојању десет сати од обале дунавске, у истоме станити се“ (5; 11).

Сличан докуменат постоји за неког Јована Првула родом из Овче који је у Србију пребегао па тражи да се опет врати натраг. Њему Совет одговара да се може вратити пошто се Магистрат „засведочи да он овде никоме ништа дужан није и да ни с ким никакве закачке не има“ (5; 11). Пада у очи да су оба докумената из краја месеца априла када је угроженост од поплава знатна.

Ради смештаја аустро-угарске војске, почетком 1915 године становници Борче и Овче принудно су исељени поневши са собом само најпотребније ствари. Они су се расули по Банату, а после рата и ослобођења 1918 поново се вратили на своја отчијашта.

Па и после измене природних услова, у најновије време, појединачно исељавање непрекидно траје због тешког прилагођавања новој животној средини, али су те размере у односу на раније смањене. Данас се лепо може пратити исељавање појединача и група. Стотине досељеника који су потписали радне уговоре за дуже време и настанили се „застално“ ишчезли су у непознатом правцу. Многи се враћају кући. Једна група Пироћанаца досељена прошле године напустила је Падинску Скелу у априлу 1952 године баш у моменту мог боравка на терену. Исто тако, Немци који су се овде сабрали постепено напуштају Рит враћањем у Немачку.

VIII. ОДРАЗ ПРОМЕЊЕНИХ УСЛОВА НА КЛАСНИ И ПРОФЕСИОНАЛНИ САСТАВ, ИЗГРАДЊУ ЗАЈЕДНИЧКИХ ЦРТА И РАЗВОЈ ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ СТАНОВНИКА

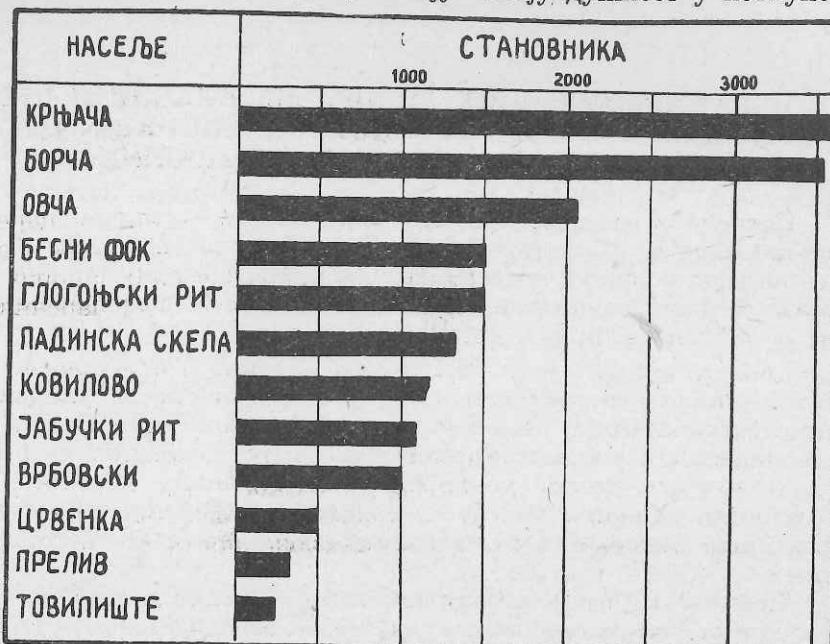
Последица оваквих кретања становника је етничко шаренило какво се мало где може наћи. Створен је прави мозаик. Овде се не ради толико о њиховом националном обележју колико о пореклу сваког становника једне националности. Ово шаренило види се и из приказане анкете.

Панчевачки Рит је у потпуности изменио и свој *класни и професионални састав становништва*. Данас, после укидања класне експлоатације, главнину чине пољопривредни радници и земљорадници, а као важан фактор све више, паралелно са преображајем Рита, долазе до изражавају службеници, занатлије и индустриски радници. Тек ће се пописом од 1953 године добити права слика данашњег класног и професионалног састава становништва.

Панчевачки Рит је суток разноврсних обичаја, песама, игара, дијалеката. Али се они почињу да губе изградњом новог заједничког духа. Ово шаренило нашло је већ своје место и у песмама досељеника. У једној од њих се каже „која мајка изгубила кћери, нек је тражи у Падинској Скели“. Збијају се разне шале о томе да родитељ који изгубе сина или кћер дођу у Рит јер ће их ту сигурно наћи. Мало-помало, сви досељеници изграђују под новим материјалним и културним условима *заједничке социјалистичке навике и црте*. Нема сумње да ће сви они радне тековине стећи далеко брже од старих досељеника у Борчи и Овчи и да ће их чак и превазиђи.

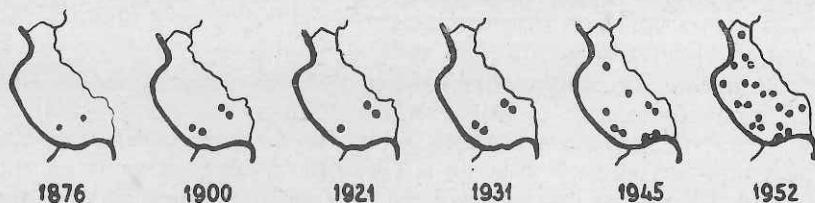
За време Аустроугарске школа је била запостављена. Неколико деце обучавали су свештеници. Брига за просветно уздижење у старој Југославији била је такође запостављена. Преправљене старе кафане у Борчи и Овчи и превара Општине града Београда у Крњачи претворене су у школе. У близини Падинске Скеле служила је просветним сврхама 180 сантиметара висока школа покривена трском. Данас, међутим, у Крњачи је отворена гимназија, а на свим градским добритма основне школе. Због немогућности за стварање осмогодишњих школа и удаљености Крњаче за остала насеља, у Борчи, Бесном Фоку и Падинској Скели основане су у октобру 1952 године продужне шестогодишње школе. Резултати наше Народне револуције нису се ипак још довољ-

но одразили у духовној култури становника. Социјалистичко вaspitanje није још добило свестрани карактер. Културни развој заслужује замерке. Новоподигнути културни домови и основне школе на добрима не испуњавају своју дужност у потпуности.

Ск. 32 — Бројни распоред становника по насељима у Панчевачком Риту (према процени средином 1952 године).

Све је још на почетничком ступњу. Стручни просветни кадар који се Риту додељује не задовољава. Већина учитеља су путујући, те слабо подижу културни рад из заосталости. На добрима

Ск. 33 — Густина насељености у ранијим и данашњим природним и друштвеним условима. Свака тачка означава 1000 становника насељених у Панчевачком Риту.

има и неписмених. Овоме највише доприноси чињеница да су вaspitачи и руководећи кадар у већини становници Београда, те пољопривредни радници буду препуштени сами себи.

Здравствена служба организована је већ на свим добрима преко мреже амбуланата и једне болнице за болеснике од трахоме, која је овде донета. Пошто одводњавање унутарњих вода није још окончано, као посебан здравствени проблем јавља се пападаћска болест и шири свуда около.

Бројни распоред становника по појединим насељима био је према процени следећи (види скицу 32).

У односу на површину, густина становника је око 52 на један километар квадратни. Ово повећање броја становника по јединици површине резултат је досељавања, јер је природни прираштај незнатан. Узроци досељавања, а тиме и повећање густине становништва, већ су разјашњени. Како се временом повећавала густина насељености приказано је на скици 33.

IX. ПОЛОЖАЈ И ТИП НАСЕЉА

ПОЛОЖАЈ НАСЕЉА

Одредили су га физичкогеографски и друштвени услови. Сва насеља могу се у погледу положаја разврстati на две групе:

Прву мању групу чине старија насеља која леже у рејону читавог комплекса греда, на ивици танке лесне плоче, која је у погледу рељефа највише заталасана. То су Борча и Овча. Површину овог лесног платоа гради чернозем, а отсеки на ивицама слабо су изражени. Больје је изражен отсек на западу (услед праваца кошаве). Борча и Овча постале су баш на томе месту из више разлога:

1) Комплекси греда најsigурнији су били за природну одбрану од воде, јер је на ширем простору надморска висина прелазила 75 м. Микрорељеф заталасане лесне плоче играо је крупну улогу. Борча је искористила боље изражену западну ивицу лесне плоче, и то на левој обали Визеља, где је она релативно вишта у односу на суседну алувијалну раван. Овча је то исто учинила на суседној, слабије израженој ивици. Тиме је при високим водостајима Дунава борба са поплавном водом била олакшана. Насеља су често остајала као острва опкољена водом. После подизања насипа, подземне воде не претстављају опасност за ова насеља ни при условима највишег водостаја Дунава.

2) Као што видимо, за формирање насеља проблем одбране од поплава био је најважнији. Подлога чернозема је лес који је био оцедитији од ритске прнице. Поред вишег земљишта, за обезбеђење од поплава важан момент одиграо је дакле избор оцеđитијег тла. Ово тле било је и по својој плодности повољно.

3) На микроположај насеља утицао је мезоположај целиг предела. У оквирима наведених природних захтева требало је остварити услов што већег приближења ставама Саве и Дунава, а у исто време приближења великим центрима Београду и Земуну. То је остварила Борча. Овча се међутим наклонила Београду и Панчеву. Овакав положај оправдавало је више разлога, пре свега стратегиски и економски. На што већој близини требало је створити стабилну платформу, преко које ће се нападати ови велики градови. Дунав је дуго био гранична линија од које се требало мало и удаљити, а у исто време — у слу-

чају напада са југа — ова би насеља као стратегиске тачке требало савладати.

И овде видимо узајамну условљеност и преплитање природних и друштвених фактора у одређивању положаја насеља. Положај простирања у вези је са правцем пружања греда, али и најбоље заклања од хладних ветрова-кошаве која долази са југоистока и горњака са северозапада. Борча је поред свега искористила и водоток Визеља за своје економске потребе. Као што видимо, положај ових двају насеља има у крупним цртама сагласност, али се у извесним елементима разликује. Борча се налази на левој, вишој обали Визеља, док Овча није везана ни за какав водени ток. У новим условима природне и друштвене стварности ове разлике дошли су до јачег изражаваја. Борча се нашла у пољнијем положају према тржиштима Београду и Земуну — упркос чињенице да је Овча везана за Београд железницом. У данашњим условима погодност положаја не одређују више они стари фактори. Сада је примарно бити што ближе тржишту ради сопственог економског јачања. Отуда, нови део Борче заузима нови положај настављајући се ка друму и концентришући се око њега. Овча, која је показала слаб напредак, има тенденцију ширења ка Утрини на североистоку.

Другу већу групу чине насеља новијег постанка у ниској алувијалној равни Рита. Ту долазе Крњача, Јабучки Рит, Глогочки Рит, Пачарник, Товилиште, Падинска Скела, Широка Греда, Бесни Фок, Дунавац, Прелив, Врбовски, Четворка, Ковилово, Црвенка. Већина од њих формирана су на местима старих насеља (Глогоњски Рит), рибарских салаша (Бесни Фок, Ковилово) и пустара (Црвенка). Главни фактори који су одредили њихов микроположај су:

1) Промена природних услова, а са тиме у вези појава слободне земље повољне за искоришћавање.

2) Избор таквог локалног положаја и типа тла при којем виши водостај не изазива пре-ко подземне воде плављење. Овог услова нису се придржавали Крњача, Црвенка и Прелив (види ск. 9).

3) Равномерна — планска распоређеност по територији целог Рита који је у државном поседу, тако да свако пољопривредно добро постигне максимум искоришћења кружног прстена око себе. Притоме, атари Борче, Овче, Сефкерина, Опова, Баранде, Уздина, Ченте, Сурдука, Белегиша и Бановаца нису узимани у обзир. Дакле, ова врста положаја коју имају градска добра условљена је планском социјалистичком изградњом у вези њихове функције и друштвених потреба. Када географски положај Панчевачког Рита не би имао велики значај за привредну функцију главнога града положај би одређивали други фактори.

4) Избор погодног положаја за саобраћај ради олакшања транспорта.

Црвенка и Крњача претстављају варијетет ове врсте положаја, јер су на њихов положај одлучили и други моменти. Пољопривредни факултет из Земуна подигао је своје добро непосредно преко Дунава, извесно због близине и најпогоднијег састава земљишта. Алувијум је најпогоднији за гајење оплемењених култура, а бујни и широки пашњаци у појасу ритских црница ближе Дунаву за интензивно сточарство. Крњача се привезала за Београд што је могуће ближе, одмах преко пута Панчевачког моста и насила, иако при вишем водостају долази у опасност од плављења изданске воде. Њен положај одредило је дакле оно место где су се спојили железница и путеви за прелаз преко моста. Изванредан географски положај који је дошао до свог пуног изражaja подизањем Панчевачког моста, победио је ипак лоше природне услове. У одељку о процесу насељавања већ је било речи о осталим повољним чиниоцима за образовање овог насеља.

Остале пољопривредне економије, које припадају појединим установама, могле би се сматрати појединачним насељима са свим нове врсте. Оне су административно прикључене Крњачи. Њихова је еволуција посве специфична, са тенденцијом развитка дуж друма, али у исто време свако од тих појединачних насеља задржава тежњу ка административној и привредној самосталности, јер тако одређују њихове функције. Њихов положај дуж Панчевачког пута у директној је вези са саобраћајном магистралом која их привезује за београдске установе. Дуж овог друма постоји испрекидани низ приватних кућица и механа подигнутих у последње време, тако да са првима сачињавају друмско насеље.

Што се тиче привредних сточарских зграда и колиба које су подизане у великом броју пре Другог светског рата, њихов положај одређивали су слободни и сочни пашњаци дуж Дунава, а делнично и у унутрашњости Рита, границе општинских атара и микрорељеф (греде, хумке).

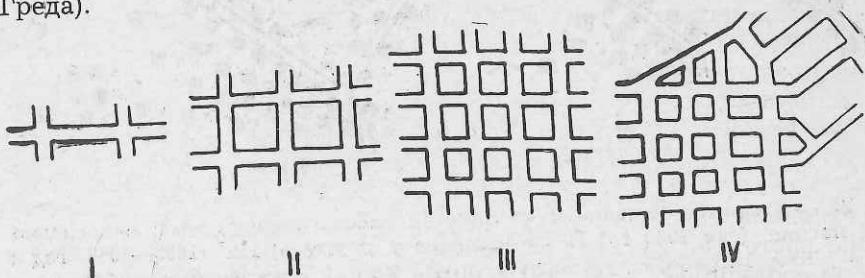
У ширем смислу, с обзиром на карактер рељефа, сва насеља у Панчевачком Риту су по положају низиска, везана за три типа земљишта са њивама изван села, а њихов микроположај разврстava их у више варијетета. Положај старих насеља тесно се везао за природне услове, док су нова насеља остала мање зависна од њих.

ТИП НАСЕЉА

Узимајући у обзир услове под којима су се развила насеља, у погледу типа издиференцирале су се углавном три групе:

1) Збијени, панонски тип карактерише села Борчу и Овчу. Улице су праве, широке са ушореним кућама. На развој овог типа утицале су некада аустријске власти и отвореност према северу (утицај Средње Европе). Облик села изазвале су и топографске прилике укључујући и климу. Процес развоја овог типа пролазио је у оба насеља сличне стадијуме (види скицу 34).

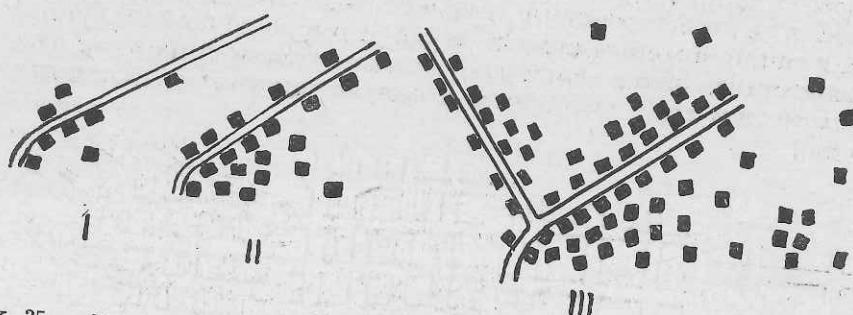
Док је Овча у пуном развоју другог, Борча је постигла последњи стадијум. Најстарије улице Борче су данашње главне улице Маршала Тита и Жарка Зрењанина, које управно излазе на Визељ. Новији део развијао се ка северу дуж Мартинове Греде и доспео до друма Крњача—Падинска Скела. Општа тенденција ширења је ка североистоку и истоку — ка поменутом друму, па чак и са друге његове стране. Отуда је дошло до поремећаја правилног ортогоналног система. При новим условима ширења насеља, власти и даље настоје ка њиховом ушоравању (Мартинова Греда).

Ск. 34 — Стадијуми развитка Борче I = Облик крста (средина XVIII века); II = Облик правоугаоника (крај XVIII века); III = Облик квадрата (XIX век); IV = Комбиновани облик изазван увећавањем насеља и његовим ширењем дуж природних узвишења-греда, а доцније и пута који постаје копнена веза са Београдом.

2) Разбјени тип има приградско насеље Крњача. Оно се развило под сасвим другим околностима. Без икаквог плана, у условима капиталистичке стихије, куће су подизане где је ко хтео. Притом сваки нови досељеник тежио је у томе да буде даље од свог суседа. Ова „дивљина“ задржала се све досконо, до парцелисања и утврђивања земљишних поседа, јер је све досконо трајао дефиле становништва у ову и из ове области. Ни данас није ситуација сасвим јасна. Ипак, и под законима стихије, диктиран је известан ред. Непосредно иза насила, кућице су се низале дуж друма и прерастале у друмско, приградско насеље. Међутим, упоредо са све већим удаљавањем од моста, почеле су се кућице градити и ван друма, у куту између њега и бедема, јер је тај сектор апсолутно најближи Београду, у непосредном заљеју одбранбеног насила. Подизањем друма Крњача—Борча, а нарочито његовом активизацијом после Другог светског рата, и дуж овог друма разредиле су се са обе стране куће нових досељеника, и то на великој дужини. Очигледни су и стадијуми еволуције Крњаче и њена тенденција ка што већем збијању, јер јачање градске привреде подиже значај овог рејона и привлачи нове становнике. Идући ка периферији разређеност је све већа — растојања између кућа све изразитија. Због свог изванредног положаја Крњача је за непуних 20 година постала највеће насељено место

у Риту са преко 3500 становника. Несумњиво, она ће се и даље повећавати много брже од осталих насеља у правцу СЗ, С и СИ, а то ће изазвати и све веће збијање, а нарочито планско уређење и добијање градских одлика.

Ск. 35 — Развитак Крњаче. I = Зачетак насеља поред друма, непосредно иза насипа (око 1930 г.); II = Ширење у другој фази (1935—1945 год.); III = Концентрација дуж другог друма који је оживео (после 1945 год.).

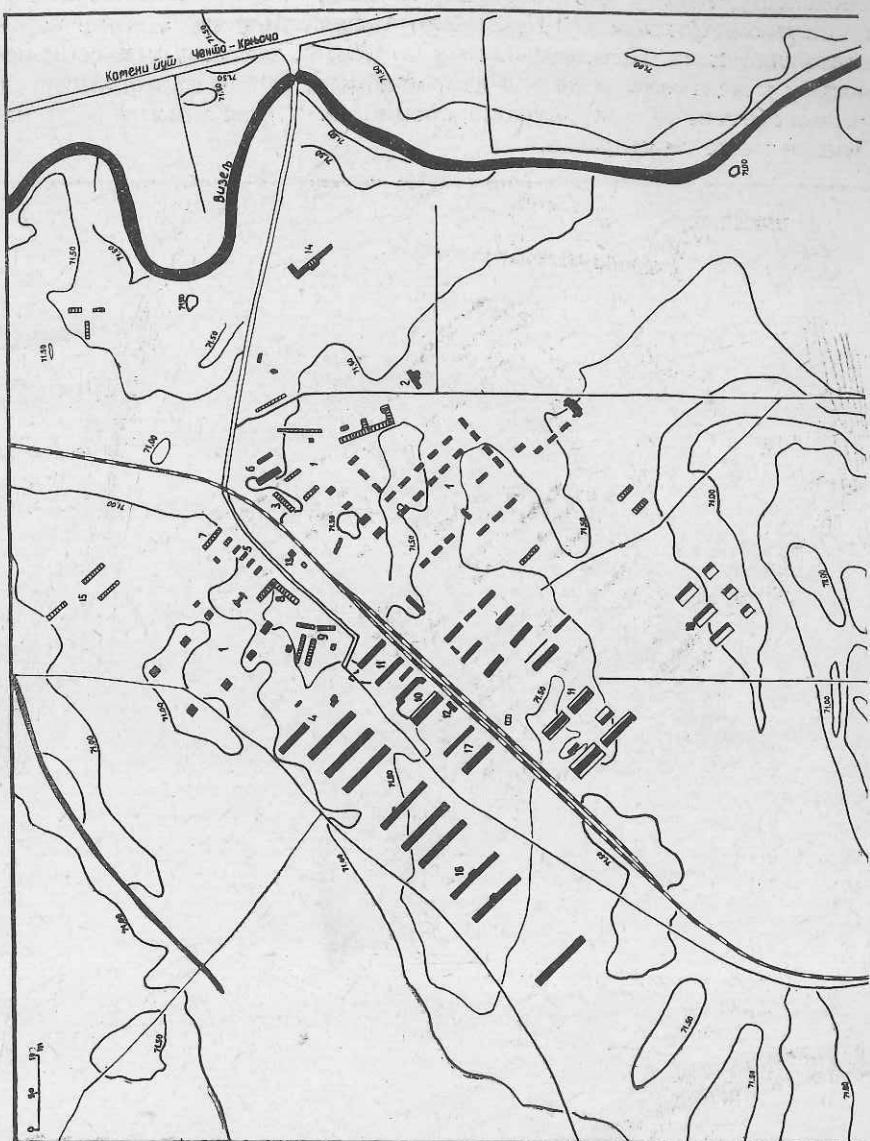
3) Разређени социјалистички тип заснован је на планској изградњи у вези са одређеном наменом ових насеља. Овога типа јединственог у нашој земљи су сва градска пољопривредна добра. Станбене зграде заузимају једну страну (обично југоисточну), а стаје за стоку, магацини, радионице итд. другу (СЗ). Између њих или у склопу са станбеним делом су зграде за административне, културне и задружне потребе. Станбене зграде имају плански распоред, симетрично се равна једна према другој, међусобно су удаљене 5—20 м, ради стварања лепих зелених појасева. Улице су само делимично изграђене, те добра лице на насеља без улица. Оваква разређеност условљена је из више разлога. Најважнији су:

a) Савремени урбанистички принцип. Хигијенски услови су овим знатно остварени, поготово када се простори између зграда уреде. Здравствени принцип је остварен и у том погледу што су сточне стаје посебно издвојене, а то је омогућено колективизацијом;

b) Велике површине слободне земље нису диктирале потребу збијања људских станишта;

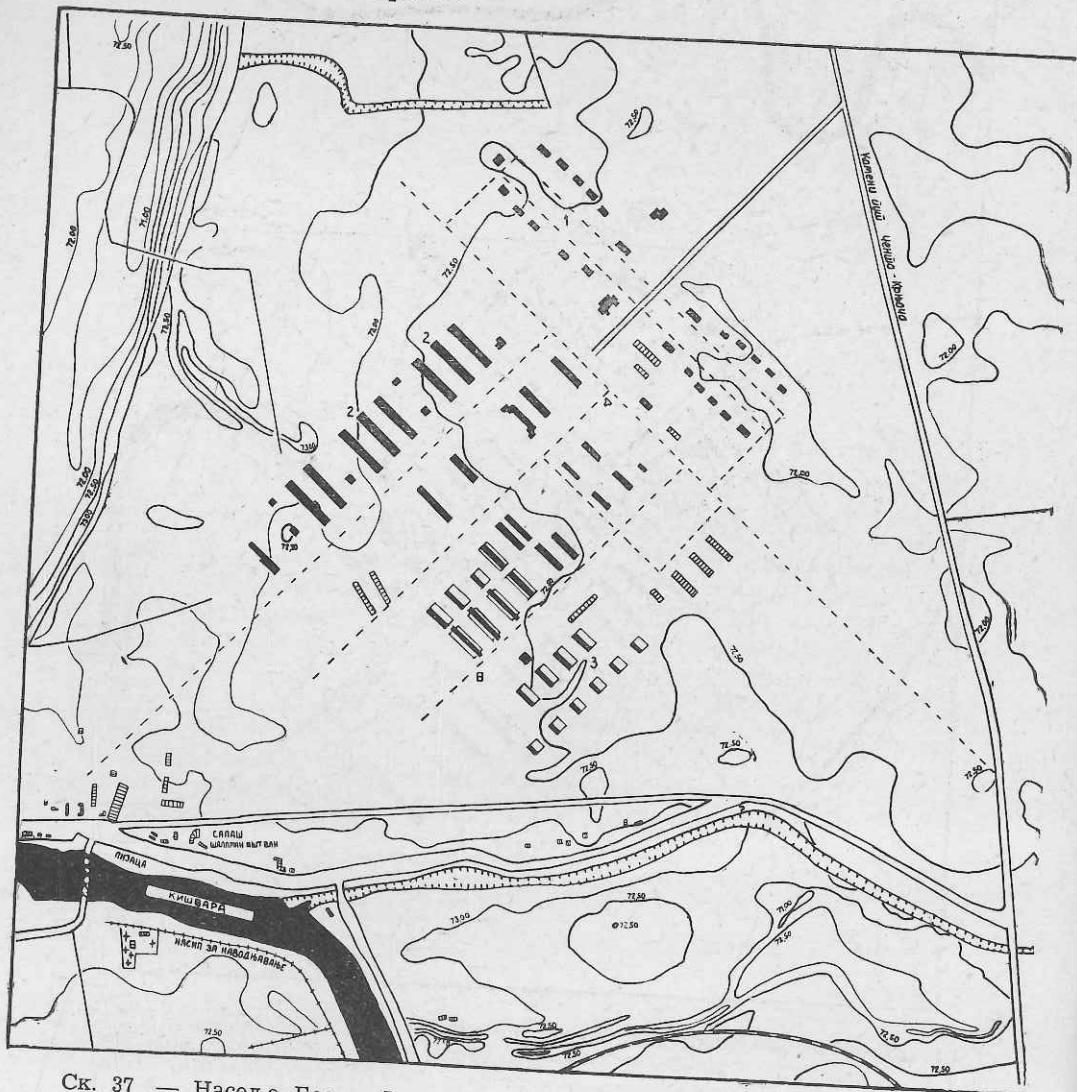
в) Социјалистичка организација рада захтева груписање и изградњу колективних насеља као најпогоднијих не само за производну делатност него и за свакодневни културни живот — за развој смисла за заједнички живот и ослобођење од навика капиталистичке прошлости.

Из наведених разлога ова насеља и немају тенденцију ка потпуном збијању. Она нису еволуирала од разбијеног ка зби-

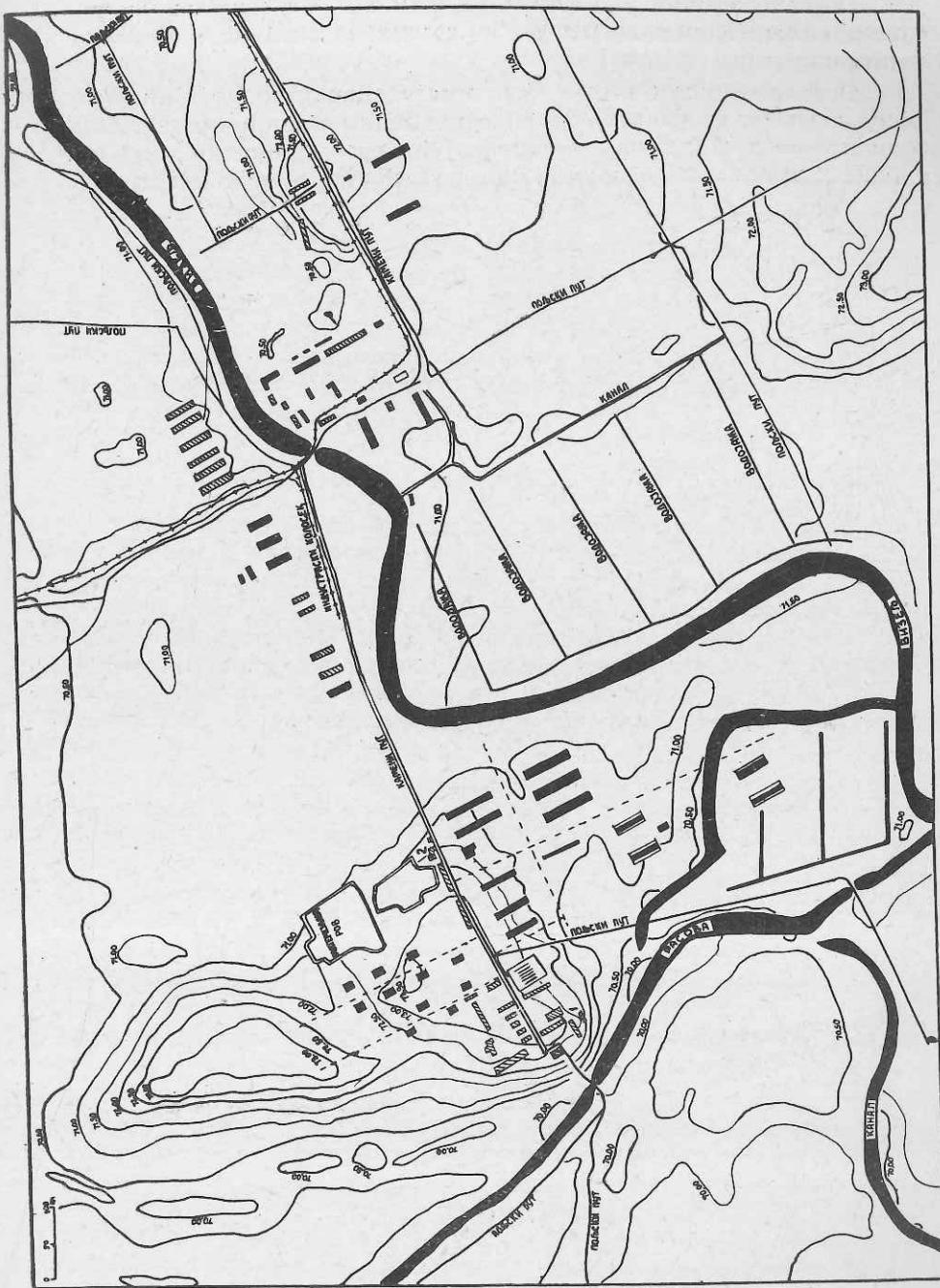

Ск. 36 — Насеље Падинска Скела, привредни и административни центар.
 1 = станови; 2 = школа; 3 = Дом културе; 4 = биоскоп; 5 = друштвене установе; 6 = Општински народни одбор; 7 = Управа Пољопривредног комбината „Панчевачки Рит“; 8 = Управа добра Падинска Скела; 9 = занатске радионице; 10 = радионице за оправку возила; 11 = магацин; 12 = железничка станица; 13 = пошта; 14 = болница за лечење трахоме; 15 = Поправни завод; 16 = стаје за говеда; 17 = стаје за коње; 18 = свињци.

јеном типу, већ су као разређена подигнута и таква ће остати упркос њиховог ширења. Према својој намени постоје више варijетета овог типа. Падинска Скела (в. ск. 36), захваљујући свом положају у централном делу Рите, изабрана је као најпогоднија за административно и привредно средиште. У том правцу је и извршено њено планирање.

Ск. 37 — Насеље Бесни Фок, једно од најнапреднијих добара. Стари рибарски салаш поред Кишваре добио је уза се ново напредно насеље са повртарско-ратарском функцијом. 1 = станови; 2 = стаје за говеда; 3 = свињци. Исти размер као на ск. 36.

Ск. 38 — Насеље Ковилово, некада такође рибарски салаш. 1 — машинска станица; 2 — тракторска станица.

Највеће од њих је Бесни Фок (скица 37), а некадашњи рибарски салаш Ковилово постао је машинска станица и једно од најистакнутијих добара Рита.

Остале економије које још имају карактер појединачних насеља такође се формирају по савременим принципима, распоредивши се дуж друма, сачињавајући са поменутим кућама с једне и друге стране друма ново, разређено друмско насеље.

X. КУЋА И ПРИВРЕДНЕ ЗГРАДЕ

Сагледати у правом светлу све елементе људске културе и тековине захтевало би посебну, опширу студију. Због тога, важно је изнети само оно што је најбитније, што даје људској култури у Риту специфична обележја и што се у даљем развоју становника осећа као најактивније у његовом свакидашњем животу. У разматрању материјалне културе ограничићемо се на анализу куће и привредних зграда.

КУЋА

По својим разноврсностима куће превазилазе сва очекивања. У вези са етничким шаренилом и условима, јавља се читава серија типова, а нарочито варијетета појединачних типова, донетих из различитих крајева наше земље почев од најпримитивније колибе до модерне спратнице. Сваки од њих има свој посебни развитак и одлике. Паралелно са економским јачањем и друштвеним развојем, појављивали су се и издиференцирали ови главни типови, идући од простијих ка сложенијим, од старијих ка млађим.

1) Колиба је најпримитивнији облик куће са функцијом привремених станова сточара. Купастог је облика, унутра са једном једином округлом просторијом. Нема отвора који би одговарао прозорима, без тавана је и са земљаним је подом. Врата су ниска, а ватра се по потреби пали у средини. С обзиром на материјал који се у Риту налазио, покриване су трском. Служе за ноћивање и заклон од непогода пастирима. Као стални станови нису могле да се одрже. Било их је грађених и од дасака.

2) Кућа — плетара облепљена блатом јавила се такође врло рано. Главни материјал за градњу дала је природна средина (врба и трска). Нарочито је заступљена у Преливу, док је из старијих насеља потиснута.

3) Кућа од набоја покривена трском и рогозом била је до XX века најраспрострањенија у Риту. Обично су биле са две собе и кујном у средини. Редовно су биле неокречене, бедне и трошне. Подизале су их прве досељеничке струје у XVIII и XIX веку. Тамо где их је било највише, у Борчи и Овчи, данас се једва могу наћи по периферији насеља. Оваква кућа чешћа је једино у насељу Крњачи, што је и разумљиво с обзиром на сиротињски

елеменат који ју је насељио. Из осталих крајева Рита готово су ишчезле, јер су масовно рушене 1948 године као ругло на градским добрима. За сваку срушену кућу плаћало се по 300 динара. Има их једнодељних и дводељних. Под је земљан, прозорска окна мала и малобројна — једно или два. Улазна врата су примитивна и ниска. Пећ се јавља у новије време. У Крњачи, знатан број кућа ове врсте је са кровом на једну воду. Кућу од набоја подижу понекде и данас досељеничке групе из сиромашних пасивних крајева, али у бољем стању. На десетом километру Панчевачког друма нанизале су се једна за другом више кућица истог типа. Док им је доњи део од набоја, горњи је од ћерпича. Кров је већ од црепа. Ове кућице подигле су пироћанске породице („Мали Пирот“). Неки досељеници и даље подижу кућице од набоја, али се кров од трске замењује црепом.

4) Кућа од ћерпича покривена црепом претставља даљи ступањ материјалног и културног развитка становништва. Њу су први почели да подижу имућнији. Нарочито се убрзала градња под утицајем досељеника са југа — пре свега из пиротског краја и Поморавља. Она се у хоризонталном правцу проширује. Дводељна је или тродељна. Има је и по периферији Борче и Овче, а нарочито у Крњачи. Кров је у Крњачи често на једну воду, а окренута је тако да су јој врата и прозори ка југу. Око ње је мало двориште са мало стаја или га уопште нема. Ћерпич производе сами сељаци искоришћавањем глиновитог земљишта са лица места.

5) Кућа од цигле покривена црепом добија масовне размере тек у XX веку и најраспрострањенија је данас у свим насељима изузев Крњаче и Прелива. Економско јачање у условима капитализма обезбедило је мањини — онима који су се обогатили — да први подижу куће од скупог материјала. Томе је до принео и развој цигларске индустрије и нов развој транспорта. Али се постепено број имућних становника повећавао паралелно са повећањем производа који се носе на градско тржиште. Готово би се могло рећи да су баш Београд и Земун условили подизање читавог низа великих и пространих кућа које се данас могу срести у Борчи, а нарочито у Овчи. Те куће имају две или више соба, често са широким прозорима по угледу на градске. Све су лепо окречене. Оџаци су као и код варошких кућа. Махом имају једна врата. У собама пећ је најчешће земљана. Дворишта су пространа са многобројним стајама. Старије куће и куће релативно сиромашнијих изграђене су по панонском, северном типу са пружањем од улице ка дворишту — на бразду. Пошто се простиру у дужину, иза одељења за станововање простиру се стаје за стоку и пољо-привредни алат. У унутрашњости дворишта су чардак, стаје, обори за свиње итд. Куће релативно имућнијих добиле су више градских цртага, нарочито цртага панонских градова. Оне се пру-

жају уз пут, паралелно са улицом, већих су димензија, али су остале приземне.

Станбене зграде на градским добрима и економијама такође су од цигле, покривене црепом и изразито модерног типа. Материјал за њихову градњу допремљен је из циглана у Јабуци и Опову. Оне нису одраз материјалне културе присутног становништва, већ целе друштвене заједнице. Поред кухиње, обично постоје две собе, претсобље и остало. Има их мањих и већих. Изграђене су по пројектима наших стручњака. Међутим, њихов број не задовољава. На појединим добрима смештено је у једном стану по две, па чак и више радничких породица. Услови живота су због тога још неповољни све док капитална изградња не да нове станбене зграде, друштвене и комуналне објекте.

6) У последње време, с обзиром на напредак у изради новог грађевинског материјала и његову економичност, у јужном делу Рита који је најближи електричној централи, појављују се куће од шљаке и бетона. Овај материјал показао се као врло повољан и отпоран према климатским неприликама. Плоче од шљаке су шупље, али врло успесно замењују циглу.

Под утицајем Београда у Крњачи се појављују куће на којима су се градски утицаји јако одразили.

Из овога закључујемо да су се куће подизале од средстава која су се у Риту могла наћи (блато, врба, трска, рогоз, ћерпич), а да је тек на одређеном ступњу економског јачања довожен солиднији материјал из ближе околине.

Могућно је претпоставити да су и сибе служиле за градњу куће некада, јер је један од некадашњих рукаваца Тамиша понео назив Сибница. Сигурно је да је било кућа уздигнутих на колу (в. фот. 1).

У Борчи и Овчи изглед кућа се мења идући од центра ка периферији, из главне улице ка споредној. Оне у средини села су боље, веће и од чврстог материјала, а оне на периферији мање, од лошијег материјала и са мањим бројем споредних зграда. То су изазвали ранији социјални и економски односи и прилике. У кућама се огледа и знатан део људског културног стања. Како год се човек преображавао, мењао се и облик и грађа куће. Нарочите промене изазвало је скидање границе са Дунавом и економска оријентација ка Београду и Земуну, особито после измене географских прилика. Раније, када су улице Овче и Борче биле претваране у канале и када је вода достизала један метар висине, до те висине подизане су степенице пред свим кућама, а под је био уздигнут. У новијим кућама за тим нема више потребе. Човек се чврсто везао за земљу и не налазећи се више у непосредној опасности, као у доба сточарства и риболова, сав свој труд и капитал жртвовао је у изградњу што бољих и удобнијих станишта. Отуда, све куће високе вредности носе на себи печат скоријег датума, јер се раније није ни исплатило ни могло ово подизати. Из-

мена природних услова револуционарно је преобразила и кућу и њен облик, и никаде се то лепше не може видети него баш у Борчи и Овчи упоређујући куће ранијих и новијих датума. При свему овоме важно је још објаснити и једну занимљиву појаву: да се у Овчи наилази на читав низ бољих кућа него у Борчи. То отуда што је Овча, иако мања, имала више велепоседника, више имућнијих и богатих сељака, а прираштај и уситњавање земљишта врло слабо изражено. Што се тиче Крњаче, разумљив је узрок што се погодније куће од бољег материјала јављају тек у новије време.

За куће на градским добрима и економијама карактеристична је типизација по одређеном пројекту. Све су подигнуте тако да задовоље хигијенске услове и уопште модерне принципе урбанизма. Нове станбене зграде грађене су према својој намени. Једноставне зграде од набоја (в. таблу I) служе за смештај сезонских радника, а зграде од цигле имају двојаку намену. Једне служе за смештај самаца, а друге породица пољопривредних радника. Из приложених типова на табли I види се савременост и конфортивних станова — обично двособних, са осталим споредним просторијама — купатилом, оставом итд.

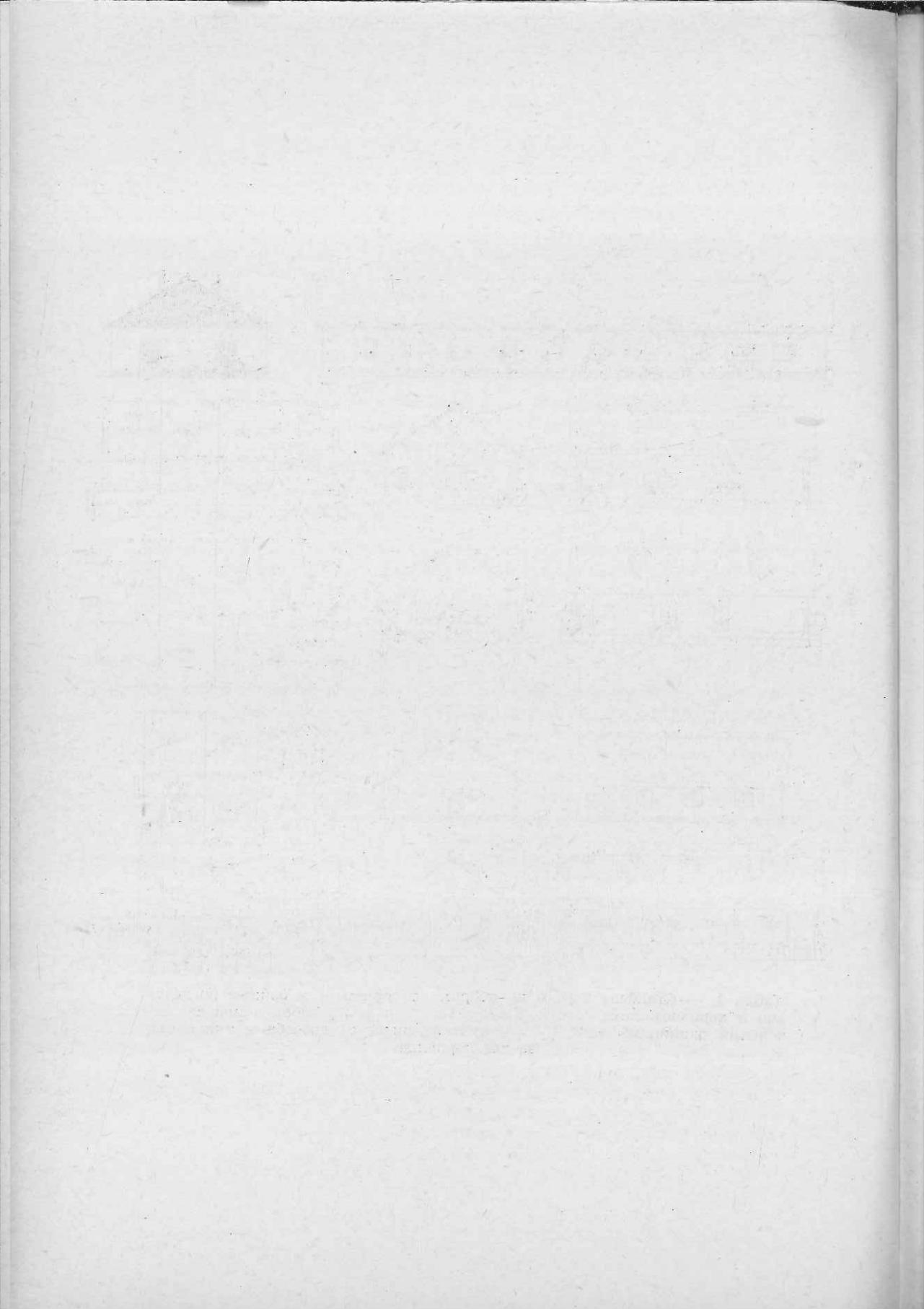
ПРИВРЕДНЕ ЗГРАДЕ

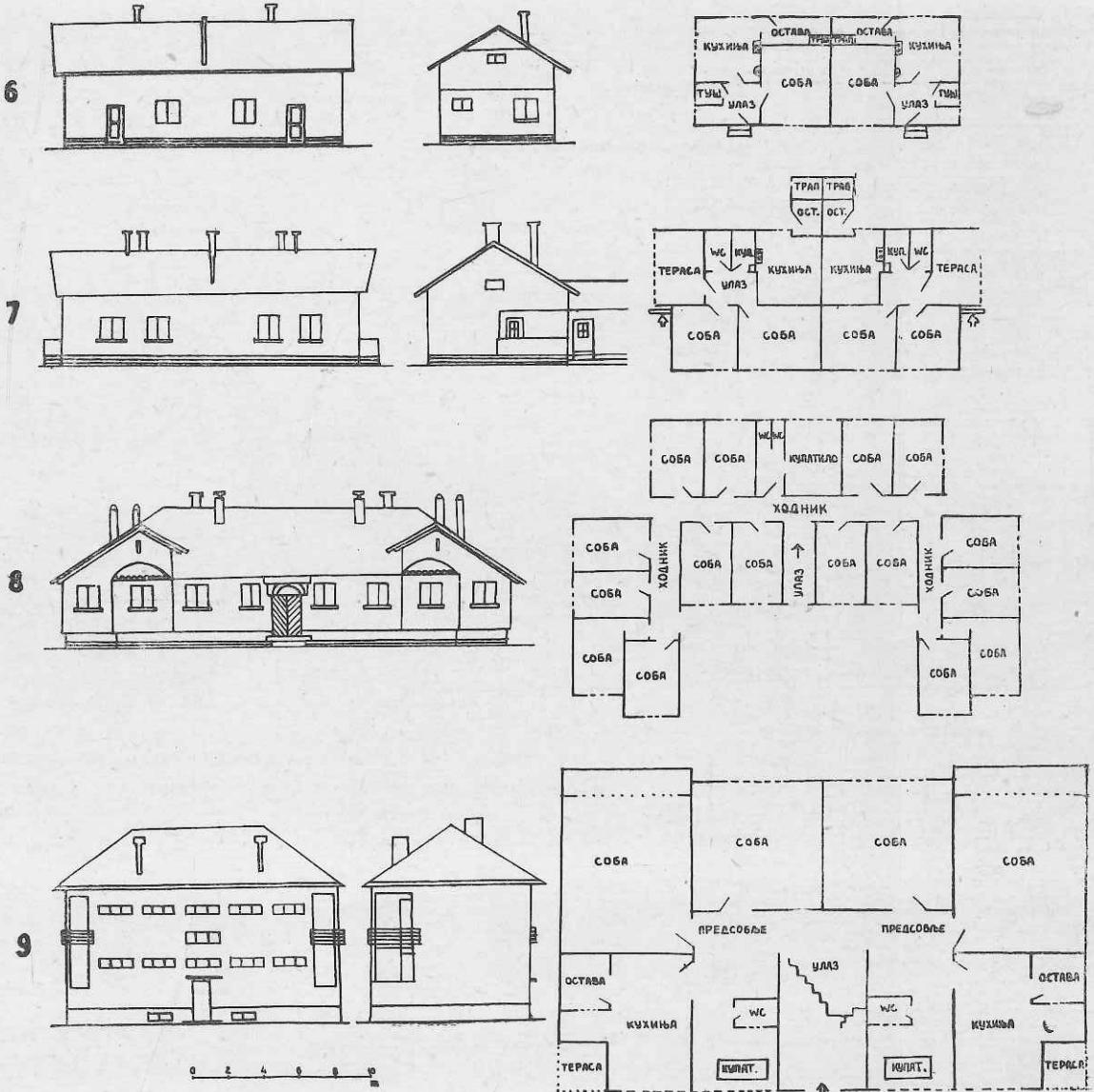
Оне су се развијале према економским потребама и могућностима. Старије привредне зграде сасвим су друкчије од савремених, социјалистичких. Обори за свиње, торови за овце, стаје за говеда и коње, амбари, кошеви итд. били су примитивно подигнути најчешће уједно са кућом, а тек појавом и јачањем земљорадње долази и до вреднијих привредних зграда — кошева за кукуруз, амбара за жито, живинарника, бољих стаја за стоку зиданих циглом итд. Раније је пољопривредних зграда било и по салашима. Многи су подизали усамљене чардаке у Риту које су чували пољари. Стаје су подизане по угледу на исте у суседним бачким селима. Међутим, у Крњачи помоћне привредне зграде су врло сиромашне, грађене од блата и разбацане. Често их и нема, па се пољопривредни производи уносе у кућу, а по слабо огранићеним двориштима распореде се пластови сламе, кукурузовине итд.

На Пољопривредним добрима и економијама стаје су изграђене на колективној основи, по новом савременом типу, и за њих су дати крупни инвестициони издаци. Подигнути су магацини за жито, поврће, пољопривредни алат, вештачко ћубре; кошеви за кукуруз; машинске и обичне радионице, хангари за машине и кола; штале за коње; стаје за говеда, телад и јунад; свињци; торови; живинарници; кланица, силоси за сточну храну итд. Ове привредне зграде привлаче посебну пажњу и чекају детаљнији

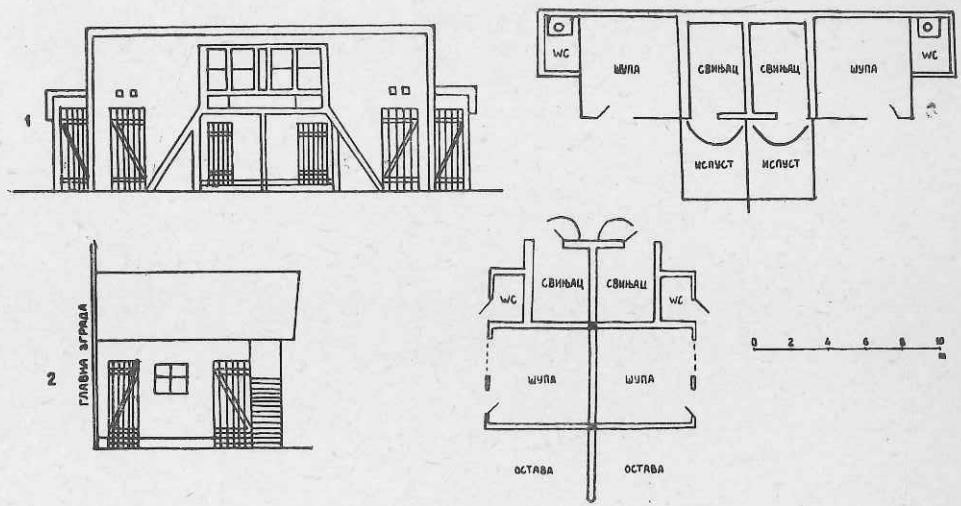

Табла I. — Станбене зграде на добрима са предњим и бочним изгледом као и хоризонталним пресеком куће. 1 = зграда од набоја намењена се-
зонским радницима. 2, 3, 4, 5 = куће од цигле са двособним становима
за две породице.

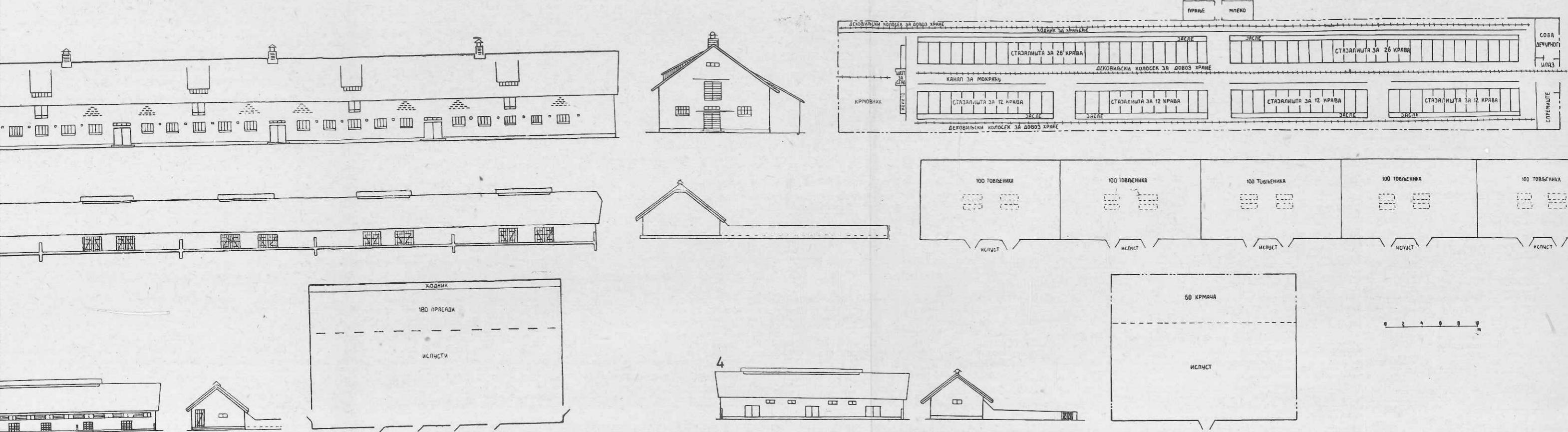

Табла Ia (наставак Т. I). — 6 = једнособни станови за две породице, израђени по пројекту архитекте Вражалића; 7 = двособни станови за две породице (арх. Вражалић); 8 = једнособни станови за 16 самаца-пољопривредних радника; 9 = двособни станови за 4 породице.

Табла II. — Помоћне зграде. 1 = граде се посебно; 2 = припајају се главној згради.

едне зграде на добрима са својим предњим, бочним изгледом и хоризонталним пресеком. 1 = стаја за 100 крава са спремницом; 2 = товилиште за 500 свиња; 3 = свињац за 180 одбијене прасади; 4 = свињац за 60 крмача (све по пројекту арх. Вражалића)

опис. Њихова величина у складу је са потребама колективног социјалистичког газдинства. Оне су према својој намени различитог типа. Карактеристичне су дугачке стаје за говеда и свињи разних величине (види таблу III).

Све зграде на доброма електрифициране су путем подигнутих далековода. У новије време, СРЗ околних села приступају подизању угледних кућа за задругу (магацини, стаје за стоку и инвентар).

Тамо где постоји двориште ограђено је трском, прућем или зидом од цигле. У већини случајева нове куће на градским доброма немају дворишта, јер је привређивање колективно, а исто тако многе досељеничке породице насељене по Риту не ограђују своја дворишта због неразвијене производње добара.

XI. ДАЉИ ЗАДАЦИ

Оно што је основно, данас се осећа као неопходно да се инвестициона изградња настави; да се Рит снабде довольним количинама модерних средстава за производњу; осигура одбранбени насип; заврши са одводњавањем и дефинитивно реши питање на водњавања; настави са пошумљавањем; реши повољније питање брзог транспорта; подигну улице у насељима или бар поспу шљаком, које на претек има по београдским фабрикама; и читав низ других подухвата који су од значаја за живот человека (дубљи бунари са филтрома, уништавање инсеката, попуњавање културних домова, озвучење већих добара, одређивање места за гробље итд.) Нарочито треба скренути пажњу на питање уништења зечева, јер би потцењивање овога изазвало нове тешкоће. Панчевачки Рит треба да буде брига и Београда, нарочито организације Социјалистичког савеза радног народа. На крају, развити раднике високе свести и умешности захтева више напора и искуства, стручног и културног напредовања.

Довршење плана инвестиције и обезбеђење бољих услова живота радницима учврстиће Панчевачки Рит на првом месту по учешћу снабдевања Београда поврћем и сточарским производима. Велике резултате обећава и иницијатива Месног синдикалног већа из Београда да се јужни део Рита, нарочито између Крњаче и Борче и Ада Хуја, обогате малим фармама од стране приватних производија — чланова НФ, Удружења пензионера или радника београдских колективса. Ту би се гајило поврће и бела перад, јер за то постоје најбољи услови. Тиме би овај северни, повртарско-сточарски део појаса спојен са јужним (Земунски лесни плато и Северна Шумадија — где је у перспективи воће) уоквирио потребе београдског тржишта, а по јужном делу Рита расуле би се кућице одгајивача и допуњавали производи са градских добара. То су одредили не само географски положај Рита и тле, већ и социјалистички друштвени систем који овакве природне погодности најбрже и најцелисходније уме да искористи. Ко зна колико би још година овај предео остао под водом, неприведен екумени, без данашњих насеља и културе, да је његов положај био негде другде, а не у непосредном суседству Београда. Исто тако, велико је питање када би Рит био обогаћен снажним пољопривредним до-брима и економијама и када би се рационално искористио, да га није захватио талас социјалистичког преображаја и реконструкције из самог главног града наше социјалистичке земље.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Найомена: напред у тексту — у загради први број означава редни број из овога списка „Литературе и извора“, а други број у истој загради означава страну употребљеног списка.

1. Borošzky Samu Dr.: *Torontál Vármegye*, Budapest 1911.
2. Водна заједница — Панчево: Водопривредна основа Панчевачког Рита. Рукопис групе хидротехничких стручњака — инж. Петра Јаковљевића и др. Панчево, 1951.
3. Dervichevitch Chemso: *Evolution de Belgrade*, Paris 1939.
4. Димитријевић Бранко: Геолошка подлога земљишних типова у околини Београда. Годишњак Польопривредног факултета, књ. 2, 1949.
5. Ђорђевић Р. Тихомир: Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839). Насеља, књ. 22, Београд, 1926.
6. Искруљев Тоша: О Војводини и њеној колонизацији. Нови Сад 1925.
7. Јојкић Владан: Национализација Бачке и Баната. Нови Сад 1931.
8. Ласкарев Владимир: Артечки бунар у селу Овчи близу Београда. Геол. анализи 17, 1949.
9. Ласкарев Владимир: О стратиграфији квартарних наслага Војводине. Геол. анализи 19, 1951.
10. Ласкарев Владимир: Трећа белешка о квартарним наслагама у околини Београда. Геол. анализи 15, 1938.
11. A Magyar szent korona országainak — Helységnévtára — Budapest 1902, 1913.
12. Марковић Јелена: Тамишки лесни плато. Геол. анализи 17, 1949.
13. Millöcker Felix: *Geschichte der Banater Militärgrenze (1764—1873)*. Pančevo 1925.
14. Миловановић Светислав: По равном Банату, Београд 1935.
15. Николић Добривој: Срби у Банату. Нови Сад 1939.
16. Панчевачки Рит — петнаестодневни билтен за 1948 и 1949 г.
17. Петковић Владимир: Тектонска скица београдске околине: Гл. Геогр. друштва св. 1, 1912.
18. Поповић Душан: Војводина I, II. Нови Сад 1939.
19. Поповић Душан: Проблеми Војводине. Београд 1935.
20. Поповић Душан и Сечански Живан: Грађа за историју насеља у Војводини (1695—1796). Нови Сад 1936.
21. Радонић Јован: Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама. Изд. Чупићеве задужбине 1910, књ. 29.
22. Révai nagy lexikona: Budapest, 1911.
23. Руварац Димитрије: Опис Темишварске епархије 1727 г. Ср. Карловци 1923.
24. Савић Миливоје: Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда. Књ. X, Сарајево 1932.
25. Schwicker J.: *Geschichte des Temes-Banats*, 1861.
26. Удружење југослов. инж. и архитеката: Војводина 1924, Нови Сад.
27. Хрђан Павле: Ковачица и Падина: Прилози географији Банатске Пешчаре. Посебно изд. Географ. инст. САН, књ. I, Београд 1949.
28. Цвијић Јован: Балканско Полуострво и Јужнословенске земље — основе антропогеографије, књ. I, Београд 1921.

-
29. Џвијић Јован: Геоморфологија, књ. I, Београд 1926.
 30. Џвијић Јован: Језерска пластика Шумадије. Књ. 79 Гласа САН.
 Београд 1909.
 31. Целесник инж.: Подаци о Дунавско-тамишкој водној задрузи.
 Архив хидротех. одељења 1933 г. (рукопис).
 32. Шематизми источно-православне митрополије у Аустро-Угар-
 ској, године 1878.
 33. Усмена саопштења проф. В. Ж. Милојевића на екскурзији 6
 V 1951 год.
 34. Подаци добијени од Водне заједнице из Панчева.
 35. Подаци добијени од Комитета за водопривреду НРС.
 36. Политика од 20 VI 1952 г.
 37. Српска православна митрополија карловачка; Ср. Карловци 1910.
 38. Усмена обавештења од мештана.
 39. Недељне информативне новине 1951 год.
 40. Подаци добијени од Главне дирекције градских пољопр. добара.
 41. Подаци добијени од Дирекције градског добра „Падинска
 Скела“.
 42. Подаци добијени од Општинског народног одбора Овче.
 43. Подаци добијени од Катастарског уреда Крњаче.
 44. Политикин забавник.
 45. Према скицима Градског музеја у Београду.
 46. Према „Свезнану“, стр. 204.
 47. Према подацима Војвођанског музеја у Новом Саду.
 48. Љуб. Стојановић: Стари српски записи и натписи, Београд 1902,
 запис бр. 667.
 49. Поповић Душан: Срби у Банату (у рукопису).
 50. „Јавор“ 1880.

R é s u m é

VLADIMIR R. DJURIĆ

PANČEVAČKI RIT

(Terrain marécageux de Pančevo)

Une région près de Beograd adaptée à la culture

(Recherches de géographie humaine)

Situation et caractéristiques principales de la région

Dans le voisinage de trois villes importantes, Beograd, Zemun et Pančevo, s'étend la plaine alluviale du Danube et du Tamiš—Pančevački Rit (terrain marécageux de Pančevo). C'est une région où l'activité de l'homme se manifeste d'une façon spécifique et dont la vie entière et la manière d'être portent l'empreinte d'éléments de culture différents de ceux qui règnent dans les autres parties du Banat et de la plaine pannonienne en général. Ceci provient de la que cette contrée a toujours suivi son propre chemin, d'abord comme un terrain marécageux situé à la périphérie de la Monarchie Austro-Hongroise et plus tard comme une partie du territoire de la capitale de la RFP de Yougoslavie — Beograd. Ayant rattrappé tout ce qu'elle avait perdu dans le passé, elle a changé aujourd'hui son aspect géographique, sous l'influence du grand élan de l'activité humaine visant à dompter la nature. Pančevački Rit avance audacieusement d'un pas rapide en laissant derrière lui les régions avoisinantes. Il n'est plus l'objet d'une exploitation demi-sauvage, mais plutôt une nouvelle oasis de culture, un nouveau facteur économique qui, grâce à son progrès plus rapide, devance les contrées environnantes et passe de la position subordonnée qu'il occupait jadis à une position dominante. Après la libération de 1944, l'aspect géographique de cette région a subi, en dépit des conditions techniques fort modestes qui régnaiennt dans notre pays, des changements brusques grâce aux efforts de l'homme dirigés vers la conquête et la transformation de la nature. Et pourtant, l'étude de cette région a échappé à l'attention des investigateurs de géographie.

Dans les conditions des époques historiques antérieures, cette région située à la périphérie de l'Autriche-Hongrie, ne jouissait pas d'une situation économique favorable, mais comme une partie de l'espace anocuménique elle passait pour une zone stratégique de grande importance. Le terrain marécageux représentait la base d'opé-

ration d'où l'ennemi partait à la conquête de Beograd. Ses marécages, bois et jonchais lui ont assigné un rôle important même pendant la dernière guerre lorsqu'elle servit aux partisans de lieu de rassemblement où ils s'organisaient avant de passer en Srem.

En 1918, quand la frontière fut reculée du Danube vers le nord, Pančevački Rit entre dans la sphère d'activité la plus immédiate de la capitale et dans les nouvelles conditions politiques et économiques fut employé plus rationnellement de la part de l'homme. Une partie du Rit, en 1934 déjà, entre dans le cadre de Beograd, tandis qu'en 1949 le territoire de la capitale incorpore complètement, dans ses limites élargies, cette superficie de 36.575 ha, délimitée par trois fleuves, le Danube, le Tamiš et le Karaš.

Conditions naturelles et la lutte de l'homme contre les eaux

Faisant partie du Bassin Pannonien, le Rit est un terrain bas de 71 à 80 m d'altitude entrecoupé par les anciens bras fluviaux, microdépressions et élévations en forme de crêtes et de tumulus qui surmontent les terrains environnants de quelques mètres. Les plus connus d'entre eux sont représentés dans le croquis no. 4. Le terrain est composé des dépôts alluviaux du Danube et du Tamiš et en partie aussi de loess. La composition des couches alluviales à Pančevački Rit est représentée dans le croquis no. 1 (les profils I—VII présentent composition du matériel alluvial dans la direction nord-sud, tandis que les profils VIII—XII en donnent un aperçu pour la direction est-ouest). Les couches quaternaires atteignent une épaisseur de 40 m et reposent sur un lit d'argile tertiaire. Le milieu géographique naturel subit incessamment des changements, qui sont le résultat, soit des processus de géographie physique ou, dans les temps plus récents, de l'activité de l'homme. Les processus naturels produisent le déplacement visible des lits des rivières vers le plateau de loess de Srem, la formation de séries épaisses d'accumulation, des îles et des crêtes.

De son côté l'homme a, pour ses propres besoins, construit des tertres artificiels et dompté les masses d'eau du Danube et du Tamiš qui inondait le Rit lorsque ces deux fleuves atteignaient leur niveau le plus élevé et détruisaient les biens matériels et culturels. Par la construction de la digue, longue de 90 km entre le Danube et le Tamiš, qui encercle le Rit entier (1929—1934), l'homme a empêché ces débordements et par l'établissement d'un réseau de canaux intérieurs de drainage il a entrepris, d'une manière réfléchie, la régulation hydrotechnique de cette région. La digue de protection et le système de canaux de drainage sont représentés dans le croquis no. 7. Les cours d'eau naturels qui traversaient le Rit ont été canalisés, tandis que l'eau, à cause de son faible écoulement, est transvasée au moyen de pompes.

Les eaux souterraines, dont les oscillations dépendent du niveau du Danube et du Tamiš, jouent aujourd'hui un rôle beaucoup plus important. Le courant des mouvements de l'eau souterraine du niveau

du Danube et du Tamiš est représenté dans le croquis no. 8. Au printemps, les parties les plus basses sont submergées par l'irruption de l'eau souterraine. Le croquis no. 9 montre que rien qu'une petite partie du Rit (laissée en blanc) reste épargnée lors de l'irruption de l'eau souterraine à la surface quand les eaux du Danube et du Tamiš atteignent leur niveau le plus élevé. Le problème de l'eau potable se pose avec une acuité extrême. L'eau de bonne qualité qu'on pourrait débarasser du sable bourbeux au moyen de filtration se trouve à une profondeur d'environ 30 m. Le croquis no. 3 représente les profils de quelques puits profonds. Les habitants du village Ovča ont creusé jusqu'à 90 m de profondeur afin d'obtenir l'eau de meilleure qualité, mais sans résultat. Sous la pression jaillit l'eau saumâtre que l'on ne peut boire. La veine d'eau est peu profonde à cause du sol argileux.

En ce qui concerne les conditions climatiques on remarque le caractère continental du climat avec un maximum de précipitations au mois de mai et de juin. Les brouillards fréquents, gelées, grêle, sécheresse et le vent fort du sud-est provoquent le décroissement du rapport des cultures. Le croquis no. 10 représente le mouvement de la température dans la période de 1901 à 1940 à Beograd et à Pančevo, tandis que le croquis no. 11 indique la courbe moyenne de la répartition des précipitations suivant les mois, établis d'après les valeurs décennales pour les stations météorologiques de Beograd, Pančevo et Opovo.

La qualité du sol qui s'était formé dans ces conditions naturelles est hétérogène. La plus grande superficie est occupée par l'humus paludéen (53%) qui, à cause de son caractère marécageux et salin, est difficile à cultiver. Les sols cultivables sont les dépôts alluviaux le long du Danube (38%) et le tchernozem (8%) — voir le croquis no. 12.

Dans les conditions naturelles d'autrefois le Rit a été couvert de forêts, de plantes paludéennes et de jonchais, habitées par le gibier de toutes espèces et les animaux féroces (loups, renards, chevreuils, canards et oies sauvages, oiseaux des bois etc.). Aujourd'hui l'on a introduit dans la majeure partie les plantes de culture et les animaux domestiques, et une superficie considérable (environ 100 ha) est boisée. Le croquis no. 13 montre les superficies qui seront boisées prochainement.

La lutte de l'homme contre les eaux n'était ni facile ni simple. Impuissant devant la force des éléments il se réfugiait sur les coteaux de terrain local ou bien abandonnait le Rit. Les tentatives des autorités austro-hongroises ont ainsi éprouvé l'échec. Toute une série d'ordonnances bureaucratiques et de procès judiciaires avaient pour but d'établir à qui incombaît la tâche d'élever les digues de protection. A l'exception d'une tentative du consortium Sorger, aucune entreprise de ce genre n'eut lieu jusqu'à la première guerre mondiale. Et même cet unique effort resta infructueux. En 1876 le Danube a détruit la digue qu'on avait construite ainsi que trois villages d'Alle-

mands et Hongrois colonisés. Ce n'est que dans de nouvelles conditions de gravitation qui naissent après 1918, grâce à la nécessité de construire une voie ferrée et des routes qui relierait la Serbie et Beograd au Banat, que les propriétaires ayant des fonds au Rit, organisés en une association coopérative, et assistés par l'Etat, ont confié l'exécution des travaux à la société „Batignolles“ de Paris. Commencée en 1929, la digue de protection contre l'inondation fut terminée en 1934, tandis qu'on continuait à creuser les canaux de drainage. Ces travaux ont joué un grand rôle dans la vie économique et le mouvement de la population.

Evolution de la propriété foncière

Les terres ayant appartenu aux communes du Rit qui faisaient partie des anciens confins militaires, aussi bien que celles qui furent colonisées, ont été reparties, dans l'ancienne Yougoslavie, entre les deux guerres mondiales, de diverses façons et les gros propriétaires, les ministres, divers hauts fonctionnaires et spéculateurs s'étaient emparés des meilleurs lots qu'ils affermaient aux pauvres paysans colonisés. C'est seulement après la libération et la formation de la nouvelle RFP de Yougoslavie que la réforme agraire a réglé, d'une manière équitable, le problème de la propriété foncière et la majeure partie du Rit devient la propriété collective de toute la société (18.965 ha) — voir le croquis no. 14. La terre est affermée à des conditions fort favorables.

Vie économique dans les conditions d'autrefois et d'aujourd'hui

Ces transformations ont amené également des changements dans la vie économique. Avant la construction de la digue, à cause de la grande mobilité de la population, ont été développés l'élevage, la chasse et la pêche. Pančevački Rit était la garenne de la cour d'Autriche (de Marie Thérèse et de François I). Outre cela, les arbustes, roseaux, saules et massettes étaient utilisés à différentes fins et surtout pour le nattage. L'agriculture n'était développée que sur les points topographiques plus élevés et même là dans une assez faible mesure. Cependant, lorsque les grands travaux d'amélioration furent exécutés, on commença à labourer les pâturages et à intensifier la culture des légumes.

Dans les conditions de l'ancienne Yougoslavie la production n'avait jamais atteint un niveau élevé, l'économie n'étant pas fondée sur un plan. Dans la Yougoslavie socialiste on a commencé à utiliser le sol d'une manière rationnelle et à rendre cette région gradalement cultivable. Les résultats les plus importants sont obtenus par les exploitations agricoles communales, fondées récemment, qui sont réunies aujourd'hui en un combinat agricole, et par les économies de différentes entreprises de Beograd. Le croquis no. 17 montre comment leur superficie cultivable a augmenté d'une année à l'autre.

Quoique leur développement et leurs appareils mécaniques ne soient pas encore suffisants, ces exploitations obtiennent de grands rapport surtout dans la culture des légumes et dans l'élevage intensif. Le croquis no. 18 montre l'accroissement de la production de légumes, de plantes fourragères, de céréales et de plantes industrielles dans les exploitations communales. Le décroissement de la production en 1950 fut provoqué par la sécheresse. Le développement de l'élevage dans la combinat agricole de Pančevački Rit est représenté dans le croquis no. 23. L'accroissement du nombre de porcs et de volailles est surtout évident. Les coopératives agricoles (1567 ha) et le secteur privé (8.540 ha) jouent un rôle subordonné. On cultive aujourd'hui au Rit environ une totalité de 23 000 ha dont 10.600 ha appartiennent aux exploitations agricoles communales. On travaille la terre principalement au moyen de tracteurs et on la fertilise au moyen d'engrais et en introduisant l'assoulement. La salinité de l'humus paludéen et la sécheresse posent, d'une manière aigüe, le problème de l'irrigation. Pour le moment on n'irrigue que de petites superficies marquées dans le croquis no. 22 par une combinaison de lignes horizontales et verticales. Mais les terrains hachés de lignes obliques sont propres aussi à l'irrigation. Dans le but d'étendre les superficies irriguées on prévoit la construction de pompes hydrauliques et le creusement de canaux pour l'irrigation des sillons. Pour satisfaire aux besoins de la ville en viande, oeufs, lait etc. on stimule l'élevage de porcs, de volaille et de vaches laitières. L'élevage de porcs et de volaille s'exerce sur une échelle industrielle. La porcherie pour l'engraissement et les poulaillers, sont construits d'une façon moderne avec abattoirs et incubateurs. Le croquis no. 24 donne l'aspect du nouveau poulailler et le croquis no. 25 celui de l'établissement nommé Toviliste le plus grand centre pour l'engraissement de porcs au Rit. Une station pour la fabrication des produits laitiers a été également construite au Rit. La nouvelle voie ferrée (construite en 1948), longue de 30 km. et la route pavée servent au transport des marchandises pour la ville par le grand pont sur le Danube. Le développement du réseau de communications est représenté dans le croquis no. 27 (I situation en 1939; II situation en 1952). Grâce aux grands résultats des efforts faits pour rendre Pančevački Rit cultivable, il est devenu, par l'intermédiaire de ses magasins et débits, le fournisseur principal et le régulateur des prix sur les marchés de Beograd.

Formation des habitats

Outre ces nouveaux habitats qu'on appelle Exploitations agricoles communales et économies au Rit, il y a deux villages, situés à une position topographique élevée, qui se sont maintenus à travers le XVIIème, XVIIIème, XIXème, et XXème siècle: ce sont Ovča et Borča. Déjà à l'époque qui a précédé l'occupation turque, on mentionne Borča tandis que l'autre habitat Ovča, fut établi au XVIIème siècle. Vers la fin du XIXème siècle s'étaient formés dans son territoire trois habitats

colonisés par les Allemands et Hongrois: Giselaheim, Königsdorf et Albrechtsdorf, mais ils furent détruits par l'inondation. Ce n'est qu'après la construction de la digue que commence la phase de la formation intense d'établissements permanents de Krnjača et la multiplication des fermes. Après la Deuxième guerre mondiale la colonisation de la nouvelle population n'aboutit pas à la construction des habitations humaines, mais plutôt à un phénomène inverse. La communauté humaine du pays socialiste a créé la base matérielle pour la vie des nouveaux-venus, immigrants, qui apportent les éléments de leur culture, transforment l'ancien et créent le nouveau milieu géographique. Les phases successives de la formation des habitats actuels au Rit sont représentées dans le croquis no. 29. (Première phase dans le développement des habitats actuels. Aux points topographiques plus élevés, aux emplacements des anciennes fermes, apparaissent deux habitats permanents au XVIIIe siècle; Deuxième phase caractérisée par la colonisation des Allemands et des Hongrois dans la seconde moitié du XIXe siècle; Troisième phase qui se rattache, sous l'ancienne Yougoslavie, au développement du Rit après la préservation des inondations. C'est l'époque de l'accroissement numérique des fermes et de la formation de l'établissement suburbain Krnjača à proximité du pont construit sur le Danube et du quartier industriel de Beograd; Quatrième phase. Les efforts communs de toute la société dans la Yougoslavie socialiste ayant pour but la formation des exploitations agricoles, destinées à devenir les fournisseurs de la capitale de la RFP de Yougoslavie qui se développe rapidement. Les points indiquent les économies de diverses institutions et entreprises de Beograd.

Situation et type des habitats

Les conditions différentes qui existaient lors de la formation des habitats particuliers ont déterminé leurs situations respectives. Suivant la situation qu'ils occupent tous les établissements humains du Rit peuvent être classés en deux groupes: les habitats anciens Borča et Ovča occupent une position topographique plus élevée comme protection contre l'eau. Tous les autres habitats sont situés dans la plaine alluviale basse, mais pourtant dans les endroits où l'irruption vernaile des eaux souterraines ne provoque pas la formation de marais de longue durée. Les conditions historiques variées de leur origine ont produit aussi des différences du type de l'habitat. Borča et Ovča appartiennent au type pannonien des villages groupés, aux rues droites et larges, avec des maisons alignées. Krnjača, qui s'était déjà formée avant la Deuxième guerre mondiale dans les conditions du capitalisme, a l'air d'un établissement disséminé dont les maisons sont dispersées sans aucun ordre. Les exploitations agricoles communales, bâties dans les conditions du socialisme, sont disposées conformément au plan, comme des établissements du type disséminé, adaptées à leur destination et à l'organisation collective du travail.

Maisons et bâtiments économiques

Les maisons et les bâtiments économique du Rit présentent une grande variété au point de vue des matériaux, utilisés pour leur construction, ainsi que la trace d'influences diverses apportées de différentes parties du pays. En commençant par la hutte primitive — habitation provisoire de l'éleveur, la collection de types de maisons du Rit fut enrichie de la maison tressée d'osier, de la maison construite en pisé, de la maison en briques sèches et en briques cuites et, finalement, de la maison en scorie et ciment. La photographie no. 1 représente la cabane de pêcheur élevée sur pilotis; la photographie no. 7 la maison tressée d'osier et la photographie no. 10 la maison en scorie et ciment. La tuile se substitue au roseau et à la massette qui servaient autrefois à couvrir les toits des maisons. Les maisons d'habitation des exploitations agricoles communales sont modernes et confortables (voir tableaux I et II). De même les magasins de blé, de légumes, de maïs, les hangars pour les instruments agricoles et les engrains, les ateliers pour la réparation des machines agricoles, les étables, les soues, les bergeries etc. appartenant aux exploitations collectives surpassent en leur aspect extérieur et en utilité les mêmes bâtiments dans les propriétés privées. Le tableau III représente certains de ces bâtiments: étable, porcheries pour l'engraissement, soues construits d'après les projets de l'architecte Vražalić. Naturellement, les exploitations collectives qui, en comparaison des exploitations privées appartenant aux particuliers, atteignent un degré plus élevé, possèdent de moyens de production plus perfectionnés et ainsi leur travail est beaucoup plus productif.

Mouvement de la population et ses conséquences

La section du présent travail dans laquelle l'auteur traite le mouvement de la population illustre le long processus de la colonisation et de l'émigration. La circulation de courants ethniques subsiste toujours. De tous les courants d'immigration dans le passé se signalent surtout par leur importance: le courant inverse qui a peuplé le village Borča (au XVIIIe siècle), le courant d'éleveurs roumains qui vinrent s'installer, à la même époque, à Ovča et celui de colons allemands et hongrois au XIXe siècle. Après 1918 à cause de nouvelles conditions politiques et de stratification sociale, eut lieu toute une série de mouvements régionaux et locaux vers de grands centres et la colonisation de leurs environs. L'intensité de la colonisation devient de plus en plus grande, surtout après le changement des conditions de géographie physique, pour atteindre son maximum pendant la phase socialiste du développement. La base matérielle fondée, les conditions économiques favorables, la garantie des moyens de travail et une quantité d'autres causes, ont attiré un grand nombre d'immigrants de toutes les parties de la RFP de Yougoslavie. La population actuelle du Rit atteint le chiffre de 19.000 personnes. Au cours de quelques années seulement 10.000 personnes sont venues

s'établir au Rit et les aborigènes représentent maintenant à peine 20% de la population totale. De 8 habitants par km² en 1931, la densité de la population s'élève aujourd'hui à 52 personnes par km² et approche ainsi la moyenne yougoslave. Le mouvement de la densité de population dans les conditions naturelles et sociales d'autrefois et d'aujourd'hui est représenté dans le croquis 23 (chaque point indique 1.000 habitants installés à Pančevački Rit). La population est fort hétérogène, même au point de vue de la nationalité. A côté des Serbes, qui représentent la majorité de la population, il y a un nombre assez considérable d'Allemands récemment colonisés, venus de leurs anciennes colonies du Banat qui datent de l'époque autrichienne, et de vieux colonistes roumains (voir le croquis no. 31). Les difficultés qui se présentaient à leur accommodation au nouveau milieu (eau malsaine, sol difficile à cultiver, fièvre paludéenne etc.) ont déterminé un grand nombre d'immigrants à rentrer au pays d'origine. Cette accommodation était d'autant plus difficile que la plupart des immigrants provenaient des régions montagneuses.

Devoirs futurs

A la fin, la solution de quelques problèmes urgents complètera l'aspect de cette grande exploitation agricole – Pančevački Rit. Outre l'édification capitale, la nécessité se fait sentir d'un système mécanique plus complet et le transport des légumes à la ville plus rapide, de construire des rues et de creuser des puits-filtres, d'engager sans délai la lutte contre les lièvres qui causent de grands dégâts aux jeunes arbres, etc.

De l'exposé de l'auteur il résulte que le véritable changement de l'aspect géographique du Rit ne fait que de commencer, en réalité avec les efforts pour l'édification du socialisme. Cette action est d'autant plus importante qu'elle fut exécutée avec des moyens techniques fort modestes. En quelques années seulement cette région a été amenée à la culture par la transformation de la communauté socialiste. Comme un symbole du passé, on trouve ça et là, des marécages, des forêts et des bocages à la faune sauvage. Les nouveaux établissements socialistes sont devenus les foyers de la lutte pour la conquête des derniers vestiges de la nature sauvage. En devenant chaque année plus forts, ils ressemblent de plus en plus aux grandes exploitations agricoles et ils serviront bientôt comme modèles d'une création du socialisme.

РЕГИСТАР

- Авала 19.
Авари 60.
аграри 35.
агарна реформа 43.
Ада 75.
Ада Хуја 40, 98.
аде 9, 11, 40.
Албрехтсдорф 33, 69.
Алибунар 75.
алувијална пескуша 4, 25.
алувијум 25, 46, 47, 86.
Andrejini 76.
анекумена, њено савлађивање 1, 73.
Арачић Вук-Миливоје 40.
Ариље 76.
археолошки налази 66.
атар, његова структура 50, 51, 52.
атмосферски талог, његова улога 21.
Атобе 38.
Аустралија 39.
Аустријанци 61.
Аустро-Угарска Монархија 1, 2, 34, 81.

Баваниште 75.
Балчек 34.
Банат, 1, 2, 29, 33, 38, 39, 60, 62, 64, 67, 68, 69, 75, 77, 78, 80.
Банатска Милиција 68.
банатска раван 2.
Банатски Деспотовац 75.
Банатско Ново Село 29, 33, 34, 69.
Бановци в. Стари и Нови Бановци
Бања Лука 76.
Бањица 38.
Баранда 29, 33, 37, 38, 50, 75, 85.
Барањаш 69.
баре 11, 78.
бурске траве, њихова улога 26.
„Батињол“ 30.
Бачка 75.
Бачка Топола 75.
Бачко Градиште 75.
баште, вишњичке, земунске, панчевачке 35, 42.

баштовани в. Бугари-баштовани
беземљаши 42, 43.
Белегиши 2, 9, 29, 33, 35, 37, 50, 73, 85.
Бељарица 9, 15.
Београд, 1, 2, 3, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 94, 95, 98.
Београдска рибарска задруга 59.
богорадска коса 2, 7, 9.
Београдска област 11, 60.
богорадске пијаце 64, 65.
Београдски срез 77.
Београђани 37.
Берчук 12.
Бесни Фок, дунавски рукавац 11, 22, 40.
Бесни Фок, насеље 9, 25, 40, 44, 45, 46, 47, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 77, 81, 82, 85, 90, 92.
Беч 34, 40.
Бечкерек 29.
биљни покривач, његово смењивање 25.
биоценоза, њен поремећај 39.
Бихаћ 76.
Богатић 76.
Болман-филтери 19, 98.
болница за трахому 83.
Бољевци 75.
борба против воде 28, 29, 30, 31.
Борча 3, 4, 7, 11, 14, 16, 23, 24, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 55, 59, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 96, 98.
Борчани 68, 79.
Борчанин 68.
Борчанска општина 62.
Борчански Преток 24, 40.
Борчанско Поље 34.
Босанска Градишта 76.
Босански Нови 76.
Босански Петровац 76.

- Босна 76.
 Ботош 14, 29, 75.
Бошковић Душан-Дуда 35, 39, 40.
 Браун 26.
 бригаде радне 63, 72.
 Бриње 76.
 Бугари 50, 77.
 Бугарска 50.
 бунари, дубоки 7, 19, 98.
 бунари, плитки 18.
Буџак 24.
 бушотине, њихови геолошки профили и локализација 5, 8.
Вајферт 34.
 вегетациони период 20, 21.
 велепоседници 34, 42, 43, 70, 96.
Велика Кладуша 76.
Велика Плана 76.
Велики Пруд 9.
Велико Блато 11, 40, 59.
Велико Село 60.
 ветрови 22.
Vivipara diluviana 5.
Визељ 11, 14, 24, 40, 62, 84, 85, 87.
Вишњица 8, 42, 60, 73, 75.
Вишњичани 37.
Вишњичке баште в. баште
 влажност ваздуха 22.
Власеница 76.
 водена дивљач 26.
 Водна задруга-заједница 4, 12, 15,
 16, 30, 31, 35, 53.
 водолежност 18.
 водостај 12, 13, 16, 17, 30, 62, 84,
 85, 86.
Војводина 3, 50, 66, 69.
Војна башта 36, 48, 54, 70, 77.
Војна Граница 61.
Војнич 76.
Врање 75.
Врачар 38.
 врба, њено искоришћавање 60.
Врбовски 44, 45, 46, 55, 63, 71, 72,
 82, 85.
Вршац 41, 62, 75.
Гаврина Греда 9.
Гарда ЈНА 26, 48.
 гвоздено доба 67.
Гизела 69.
 Гизелахајм 33, 69.
Главни Канал 12, 14.
Глогоњ 14, 19, 25, 29, 32, 33, 35, 38,
 48, 63, 73.
Глогоњски Рит 2, 16, 24, 44, 45,
 46, 47, 56, 58, 63, 66, 69, 70, 71, 72,
 82, 85.
 горњак 22, 85.
Горњи Милановац 76.
Госпић 76.
Гостивар 76.
 гравитација 29, 42, 63, 64.
 град 21, 22.
Градска пољопривредна добра 35,
 36, 43, 44, 45, 48, 52, 63, 72, 73,
 76, 77, 81, 85, 88, 94, 95, 96, 97, 98.
Градско 76.
 граничари 32, 61, 69.
 граничарске општине 29, 32, 33.
 греде, узвишења микрорељефа 7,
 8, 9, 10, 11, 84, 85, 86.
Grenzgrundgezetz 32.
Grenzprivilegium 32.
Grenzrechte 32.
 граф Мерси в. Мерси
 густина насељености 82, 83.
Гуча 76.
Даниловград 76.
Дарувар 76.
 двориште 97.
Дебељача 39, 75.
 дековилске пруге 63.
Делиблатска Пешчара 26, 38.
Демир-Капија 76.
Дехељанова Хумка 10.
 дине, пешчане 24.
Дњепар 66.
 добра в. пољопривредна, огледна
 добра
Долово 75.
 дом ученика у привреди 60.
 домови културе 82.
Доњи Михољац 76.
 досељеници, нови 74.
 досељеници, старији 74.
Драгаш 76.
 државна пољопривредна имања
 в. пољопривредна добра.
Дубока Бара 40.
Дугачка Греда 9.
Дуда Бошковић в. **Бошковић**.
Дунав 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 16,
 17, 22, 25, 29, 30, 31, 35, 38, 40,
 42, 54, 59, 60, 61, 62, 66, 68, 69,
 70, 78, 79, 84, 86, 95.
Дунавац, пољопр. испостава 44,
 71, 72, 85.
Дунавац, рукавац код Београда
 11, 40.
Дунавац, рукавац код Опова 11,
 39, 55, 61.
 дунавске отоке 11, 12.
Дунавско-Тамишка водна задруга,
 в. Водна заједница.
Ђала 75.
Ђубрење 52.

- Евгеније Савојски** 61, 67.
економије 37, 44, 48, 49, 70, 71, 72,
 73, 76, 77, 86, 95, 96, 98.
екумена, њено освајање 28, 98.
електрична централа 62, 95.
Елизенхајм 33.
Ердеб 69, 75, 79.
Ердељске Планине 68.
еродирана ритска приница 24.
етничка композиција 77.
етничка консолидација 74.
железница 62, 63.
Живинарник, фарма 57, 58, 71.
живинарници 96.
живинарство 58.
животињски свет, његово смењивање 26.
Жигмондфалве 32.
Жика 16.
Жупања 76.
забаривање 4, 24.
задолмљивање в. одбранбени на-
 сип.
Зако Милан 35.
**Закон о ликвидацији аграрне ре-
 форме** 34.
занатство 41, 50.
Западни ветар 22.
Запоља 60.
засолјавање тла 4, 10, 15, 21, 42.
заштитни зелени појас 22, 26.
Збег 23.
здравствена служба 83.
земља, њено освајање 44.
Земљишна заједница 34.
Земљишна својина 32.
Земун 9, 12, 13, 38, 41, 42, 49, 60,
 61, 62, 63, 64, 73, 84, 85, 86, 94, 95.
земунице 39, 68.
земунске баште в. баште.
Земунски лесни плато 98.
Зрењанин 29, 62, 69.

Иванец 76.
игре 81.
издан 16, 17, 18, 19.
Имотски 76.
инверсна струја в. струја инвер-
 сна.
индустријски пролетаријат в. про-
 летаријат
инкубатор 58.
**Институт Ветеринарског факулте-
 та** в. огледна добра
Интача 40.
испаравање 22.
источно-европски предели, њихов
 утицај на поднебље 20.

исушивање мочвара 15, 22.
Итебеј 75.

Јабука 15, 19, 25, 29, 32, 33, 35, 48,
 73, 75, 76, 95.
Јабучки Рит 2, 24, 44, 45, 46, 63,
 71, 72, 82, 85.
Јазбичка Бара 24.
Јазити 60, 66, 67.
Јасеновац 76.
Јовановић 34.
Југозападни Банат 73.
југоисточни ветар в. кошава
Југославија 1, 42, 43, 62, 70, 71,
 72, 81.
Јужни Банат 22, 69.

Каловита Бара 11, 40.
канали за наводњавање 55.
канали за одводњавање в. одвод-
 ни канали
капитална изградња 47, 72.
капитал, његово продирање 42.
Карабурма 60.
Караџ 2, 11.
Карловачка Митрополија 34.
Карловци 75.
Качарево 33, 76.
„Качарево“ 79.
Кашикићева Греда 9.
Кенигсдорф 33, 69.
Кеташка Греда 9.
Кикинда 62, 75.
Кишвара 55, 61, 63, 90.
кланица 59, 96.
Клек 69.
климатске непогоде 65.
Кљоштара 9.
Кнежева Греда 9.
Книн 76.
Књажевац 75.
Ковачица 29, 33, 75.
Ковачички Рит 11.
Ковилово 23, 24, 26, 40, 44, 45, 46,
 63, 69, 71, 72, 77, 82, 85, 91, 92.
Ковин 75.
Кожара 9, 62.
колибе 38, 39, 42, 68, 69, 93.
колоноизациони фонд 34, 35.
колоноизоване општине 33, 71.
колонисти, колонизација 29, 68, 69,
 75, 78, 79.
комарци 59, 78.
Конзорција Соргер 29.
коњарство 59.
коров, борба против њега 53.
Космајски срез 77.
Костолац 76.
Котор 76.

- Кочевје 76.
кошава 22, 85.
кошеви 96.
Краљевски угарски епар 29, 34.
кретања становништва в. становници
Крњача 3, 16, 37, 42, 48, 50, 59, 60,
62, 70, 71, 72, 75, 77, 78, 81, 82,
85, 86, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 98.
Крстур 75.
Крушевски поменик 67.
Кру shedol 75.
куга 68.
култура, материјална и духовна
42.
културе, њихов распоред 45.
купе, узвишења микрорељефа 8.
Курјаковац 26.
Курјачица 26.
кућа 93, 94, 95.

лака ритска црница 24.
лаки чернозем 24.
Ласкарев Владимир 5.
Лаудонов бедем 61.
Лебане 75.
Леополдово 33.
лес, 4, 5, 23, 24, 84.
Лесковац 76.
лесоидна иловача 4.
Лисиччији Јарак 14, 26.
лов 39, 59.
ловиште 39, 59.
Лозница 75.
Лоргер Хуго 35.
Лутвигсдорф 33.
Лужнички срез 77.
Љубић 76.
Љубљана 76.
магацини 96, 97.
Магистрат окружнија београдског
80.
магле 22.
Мађари 31, 60, 69, 71, 75, 76, 77.
Мађарска 33.
„Мажестик“ 36, 48.
Македонија 76.
Македонци 77.
Макиши 5.
Мали Мокри Луг 76.
Мали Пирот 79, 94.
Мали Тамиш 24.
Марибор 76.
Марија Терезија 39.
Мартинова Грда 73, 76, 87.
Матић 34.
Маторакова Хумка 10, 55.
Мачкова Грда 24.
машине пољопривредне 44, 52.

машинска станица 92.
меањди 8, 11.
мелиорације в. хидротехнички
проблеми, одводњавање, навод-
њавање.
Мерси, гроф 67.
Месно синдикално веће 98.
метално доба 66.
механизација 43, 47, 48, 50, 63, 65.
миграције 75.
микродепресије 7.
микрорељеф 7, 8, 10, 11, 84, 86.
Митанковић Милутин 8.
Милановић 35.
Милин Дионисије 80.
Милорадовић 35.
Министарство пољопривреде, у-
гарско 29.
Министарство пољопривреде и во-
да 30, 34.
Михаиловић Јанко 80.
Мишковић 35.
Младеновац 75.
млекара в. парна млекара
могиле, гробне 9.
Мозирје 76.
Мокрин 75.
Мол 75.
Молдавија 75.
Молифелд 75.
Моравски срез 77.
мост в. Панчевачки мост
Мостар 76.
мраз 20.
Мраморак 76.

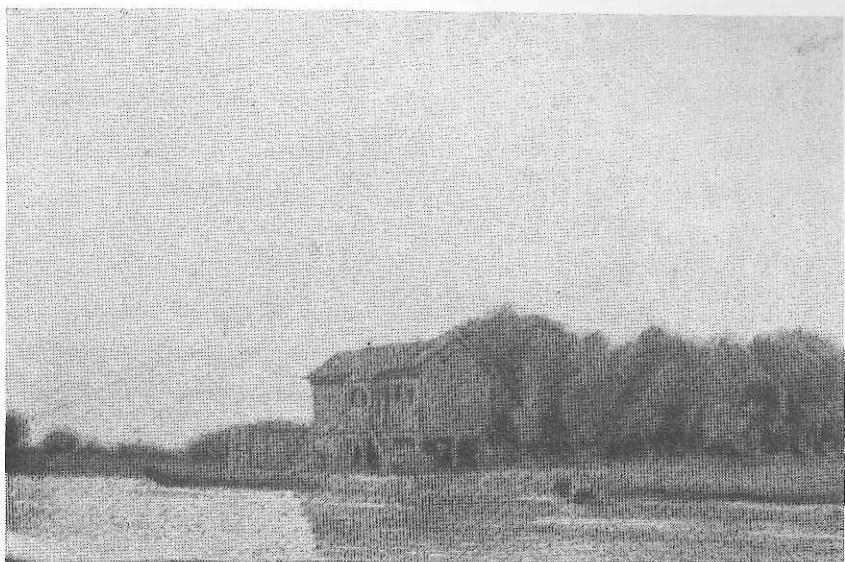
наводњавање 21, 25, 31, 52, 53, 54,
55, 98.
наколци 62.
наполичари 43.
наредбе аустријског цара 25, 29,
32, 69.
Народна револуција 44, 81.
насеља, колективна, социјалистич-
ка 1, 88.
насеља, колониста 29.
насеља, новија 85, 86.
насеља, њихов положај 84.
насеља, њихов тип 86.
насеља, њихово спаљивање 68.
насеља, њихово формирање 11, 68
—72, 84.
насеља, појединачна 92.
насеља, попис од 1762 год. 68.
насеља, преисториска 66.
насеља, старија 84, 86.
насељавање 28.
насеље, приградско 70, 71, 87.
насип в. одбранбени насип

- Немачка** 80.
Немачка Јчка 32.
немачке општине 69.
Немачко-банатска војна граница 9, 69.
Немци 43, 69, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80.
неолит 66, 67.
непогоде, времененске 22.
Никшић 76.
Нова Борча 68, 79.
„**Нова Борча**“ — стражара 62.
Нова Градишака 76.
Кови Бановци 9, 29, 37, 50, 73, 85.
Нови Бечеј 75.
„**Нови Битољ**“ 79.
Новобановачки Рит 55.
Ново Село в. Банатско Ново Село
Ковосељани 69.
обичаји 81.
облачност 22.
оброда земље 50, 53.
обрадива површина 45, 50.
Овча 3, 4, 6, 7, 11, 14, 16, 19, 23, 24, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 52, 55, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 96.
Овчани 69.
Овчанска Ада 9.
Овчанско Поље 34.
Овча-пумпа 16.
овчарство 59.
огледна добра — институти 36, 43, 44, 49, 52, 54.
Огулински срез 77.
одбор, ритски 29, 30.
одбранбени насип, његово подизање и улога 12, 29, 30, 31, 33, 41, 70, 98.
одводни канали, њихова изградња 14, 31, 41.
одводни канали, њихов систем 14, 15, 31.
одводњавање 15, 22, 31, 98.
Окружје београдско 80.
Оповачки Рит 12.
Оново 11, 14, 16, 21, 25, 26, 29, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 48, 62, 63, 68, 73, 75, 85, 95.
општине банатске 29.
Општински народни одбор у Овчи 19.
Орашић 76.
Орловат 75.
падавине 20.
Падина 29, 40, 62.
Падинска Скела, 3, 25, 26, 44, 45, 46, 47, 48, 60, 62, 63, 64, 71, 72, 80, 81, 82, 85, 87, 89, 90.
Панонска низија 19.
Панонски Басен 8.
панчевачке баште в. баште
Панчевачки друм 48, 62, 79, 86, 94.
Панчевачки мост 7, 42, 60, 62, 70, 71, 86.
Панчево 2, 4, 9, 11, 13, 14, 19, 20, 21, 29, 30, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 48, 50, 61, 62, 63, 64, 70, 73, 75, 84.
пападаћска болест 83.
паразити, борба против њих 53.
Параћин 76.
Париз 30.
парна млекара 47, 56.
партизани, банатски 2.
Партизански Пут 50.
парцелација 11.
Пачарник 44, 57, 58, 71, 85.
Перлез 75.
пескуше 24.
песме 81.
„**Петар Велебит**“, економија 36, 48.
Петар, свештеник 67.
Пети залив 29.
Петриња 76.
печалбари 42, 69.
Пешта 40.
пијаћа вода 19.
Широт 76.
Широтски крај 77, 94.
Пироћанци 78, 79, 80.
плетара 93.
плетарска радиност 40, 60.
плодоред 52, 53, 55, 56.
повртарски појас 56.
повртарско-сточарска насеља '65.
повртарство 55.
поврће, његов транспорт 64.
подземне воде 11, 12, 15, 16, 17, 53.
подизање насила в. одбранбени насип
Подунавље 40, 66, 75.
пољопривредна добра 1, 35, 43, 44, 47, 50, 65, 71, 85, 96, 98.
пољопривредне машине в. машине
Пољопривредни комбинат 36, 37, 44, 56.
пољопривредни радници 48, 72, 73, 76, 79, 81, 82, 96.
Пољопривредни факултет 86.
Поморавље 94.
Поморишко-потиска граница 75.
поплаве, плављења 11, 18, 29, 38, 41, 62, 63, 84.
поседи, њихова величина, карактер и производна снага 44, 49.

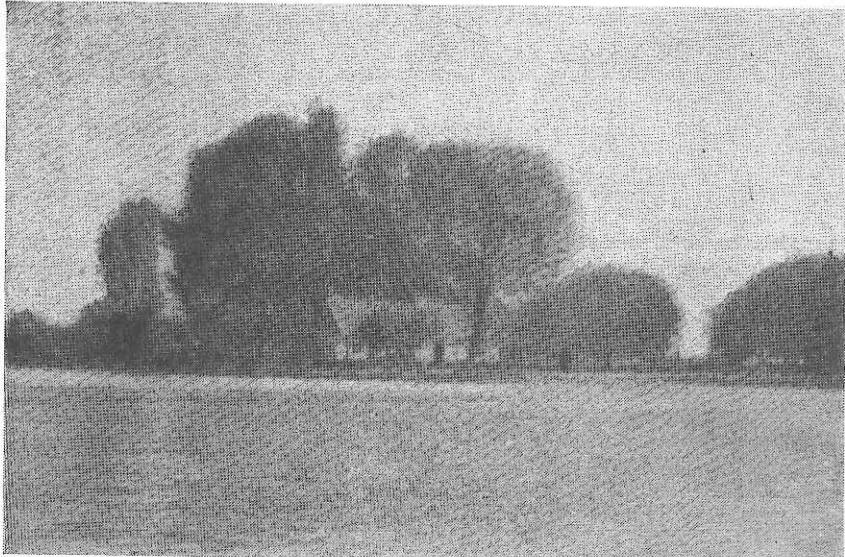
- поседи, њихова структура 36, 43.
 Посуђе 76.
 Потисје 40.
 Почарез, 9, 16, 35.
 пошумљавање 22, 26, 27, 98.
 Првул Јован 80.
 Прелив 70, 71, 82, 85, 93, 94.
 „Прецизна механика“, економија
 36, 48.
 привредне зграде 96.
 приградска привреда 65.
 прилагођавање 14, 28, 42, 78, 79.
 Прилеп 76.
 принос 47, 51, 68.
 производња на градским пољопр.
 добрима 46, 47.
 производња, њено унапређење 45.
 Прокупље 75.
 пролетаријат индустриски 42, 70.
 процес изједначавања 79.
 пумпне покретне 55.
 пумпне станице в. црпне станице
 пустаре 67, 68, 75, 85.
 путеви 11, 62, 63.
 пчеларство 59.
- Радаковић 34.
 радионице 96.
 радио снага 47, 52, 65, 70.
 радници в. пољопривредни, сезон-
 ски радници.
- Радновић 34.
 Ражањ 75.
 разоравање пашијака 42.
 расадник 26.
 расположавање на селу 42.
 расолјавање тла 54.
 ратарска насеља 65.
 ратарство 41, 42, 43, 50.
 Ратно Острво 9.
 Рева Бара 11.
 Рева I, економија 48.
 Рева II, економија 48.
 Рева, црпна станица 15.
 регулација водених токова 14.
 ремонтни завод 43.
 речна острва в. аде.
 рибарски салаши 40, 69, 85, 90, 91,
 92.
 рибњак 59.
 риболов 39, 41, 59.
 Римљани 60, 66.
 Римско Доба 67.
 Риова Бара 40.
 Ристић 76.
 Ристић Светозар 34.
 ритска црница 4, 10, 24, 46, 47, 54,
 58, 84, 86.
- ритски одбор в. одбор ритски.
 Романова Хумка 55.
 рукавци, бивши (речни) 7, 8.
 Румуни 40, 68, 69, 75, 77.
 Румунија 62.
 румунска црква 69.
 Руси 77.
 Руско-турски сукоб 61.
 Руло Лудвиг 34.
- Сава 59, 84.
 Савојски в. Евгеније Савојски.
 Сакуле 29, 33.
 салаши 34, 38, 39, 40, 42, 69, 70, 71,
 73, 76, 85, 90.
 Сармати 66, 67.
 свињи 96, 97.
 свињогојство 58.
 Себеш 11, 12, 40, 50.
 северац в. горњак.
 Северна Шумадија 98.
 Северни Банат 38.
 сезонски радници 47, 48, 96.
 сектор, приватни 35, 43, 49.
 сектор, социјалистички 35, 43, 44.
 селектор 45.
 сељачке радне задруге 35, 36, 43,
 49, 52, 59, 97.
 Сента 75.
 Сеоба народа 66, 67.
 Сефкерин 25, 26, 29, 32, 33, 37, 38,
 48, 50, 73, 75, 85.
 Си Миша, борчански рибар 40.
 сибе 95.
 Сибница 11, 14, 19, 40, 49, 95.
 силоси 96.
 сименталке 56.
 Синь 76.
 систем одводних канала в. одвод-
 ни канали.
 скела 62, 63, 64.
 скупљачка привреда 59.
 Славонска Пожега 76.
 Славонски Брод 76.
 слана вода 19.
 Сланкамен 8, 13, 60.
 Словаци 76, 77.
 Словени 60, 66, 67.
 Словенија 76.
 Словенци 77.
 Слуњ 76.
 Смедеревска Паланка 76.
 Совет државни 80.
 содна слатина 24.
 сојенице 62.
 Соргер, в. Конзорција Соргер.
 социјалистички преобрађај 43, 98.
 Социјалистички савез радног на-
 рода 98.

- Срби 68, 76, 77.
 Србија 3, 40, 42, 62, 75, 80.
 Средња Европа 86.
 средства за производњу 43, 44, 50, 98.
 Срем 2, 11, 26, 29, 33, 38, 40, 64, 68, 75, 79.
 Сремска зараван 2, 9.
 Сремска Митровица 75.
 стаје 96, 97.
 станбене зграде 96, 97.
 становници, њихов број 74, 82.
 становници, њихова кретања 75.
 становништво, класни и професионални састав 81.
Стари Бановци 2, 9, 29, 33, 35, 37, 50, 73, 85.
Стари Бечеј 75.
Стари Дунавац 11.
Стојанова Хумка 10.
 сточарска кретања 38, 39.
 сточарство 38, 41, 55, 56, 58.
 сточни фонд 56.
 стражара 62.
 Струга 76.
 струја досељеника 68.
 струје инверзна 67, 75.
 „студ. домови и мензе“, економија 48.
 Суботица 75.
 Суња 76.
 Сурдук 2, 9, 29, 33, 37, 50, 73, 85.
 суша 20.
- Тамиш 2, 4, 5, 9, 11, 12, 14, 16, 24, 30, 42, 55, 60, 61, 66, 95.
 Тамишки Канал 19.
 Ташлик Бурум 60.
 Темишвар 76.
 Темишварска епархија 68.
 температура 19, 20.
 терма, сумпорна 8.
 тешка ритска црница 24.
 Тимочки срез 77.
 Тиса 11.
 Тител 75.
Товилиште 44, 57, 59, 62, 71, 72, 82, 85.
 топле леје 64.
 торови 96.
Тотски Рит 17.
 трактори 45.
 трговинско предузеће „П. Рит“ 64.
 тржиште 39, 41, 59, 64, 85, 98.
 Турци 28, 60, 61, 67, 75, 76.
- УДБА, њена економија 36, 48.
 Удбина 76.
 Ужичани 78.
 Уздин 29, 37, 50, 85.
 Уздинско 12.
 улице, на градским добрима 98.
 улице, у Борчи 87.
 Урбаријалци 32.
 Утрина 55, 85.
- Фаркаждин 33.
 Фердинанд 60.
 Форконтумац 9, 11.
 Францфелд 33.
 Фрањо, аустр. краљ 39, 69.
 фронтовци, њихова помоћ Риту 48.
- хангари 96.
 Херцеговина 76.
 хидрографске прилике, њихово мењање 12; данашње стање 19.
 хидротехнички проблеми 30, 31.
 Хомоље 26.
 Хрвати 77.
 Хрватска 76.
 Хуја в. Ада Хуја.
 хумке, узвишења микрорељефа 7, 9, 10, 11, 86.
 хумус 23.
 Хуни 60.
- Цазин 76.
 Цариградски Друм 60.
 Царска шума 25.
 Царско-краљевски рескрипт 33.
 царско ловиште 39.
 Цеље 76.
Corbicula fluminalis 5.
 Црвенка 19, 62, 63.
 Црвенка, огледно добро 36, 49, 54, 70, 71, 72, 77, 78, 82, 85, 86.
 превара 81.
 Црепаја 29, 33, 75.
 Црепајске Колибе 24, 38.
 Црквиште 68.
 Црна Гора 76.
 црпне станице 14, 15, 31, 55.
- Чаковец 76.
 чардаџи 62, 96.
 Чачак 76.
 Чекљанац 40.
 Чента 15, 25, 29, 37, 38, 62, 73, 85.
 Ченђански Рит 2.
 чернозем в. лаки чернозем.
 Чеси 77.
 чуварнице насила 31.

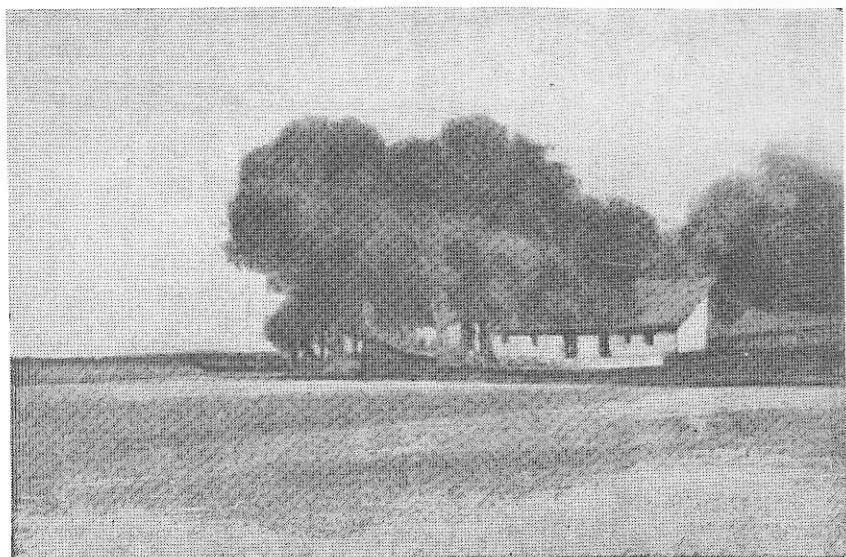
- шајкашке флотиле 60.
Шиптари 77.
Широка Бара 11, 16, 17, 40.
Широка Греда 9.
Широка Греда, живинарник 44, 58,
71, 72, 85.
школе, основне, продужне, средње
81, 82.
Шкрапља Бара 40.
- штале 96.
Штрајхер 34.
Штефансфелд 75.
штукатур-трска 60.
Шубанић Иван 35.
шумадиско побрђе 22.
шуме, њихово подизање, улога, у-
ништавање 25.

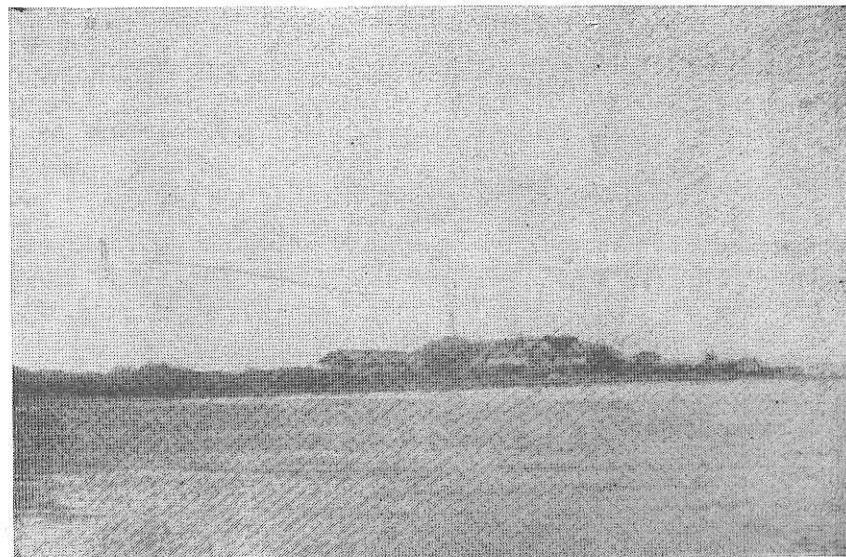
Фот. 1 — Чамац и рибарска колиба уздигнута на кољу, на обали Визеља (према фот. снимку приклjuченом у делу Самуила Боровског: *Torontál Vármegye*, Budapest 1911, стр. 189).

Фот. 2 — Матићев рибарски салаш у Бесном Фоку (исто, стр. 189).

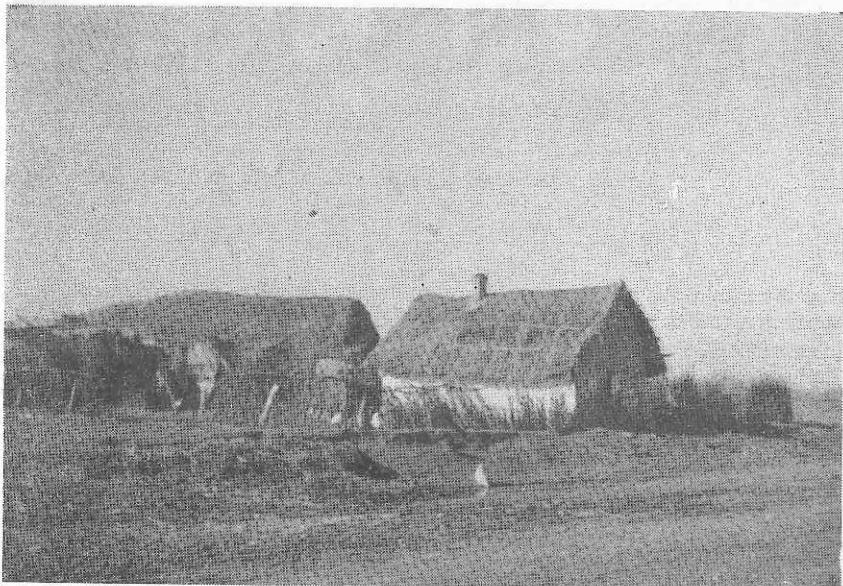
Фот. 3 — Ковилово — рибарски салаш у атару општине Опово
(исто, стр. 189).

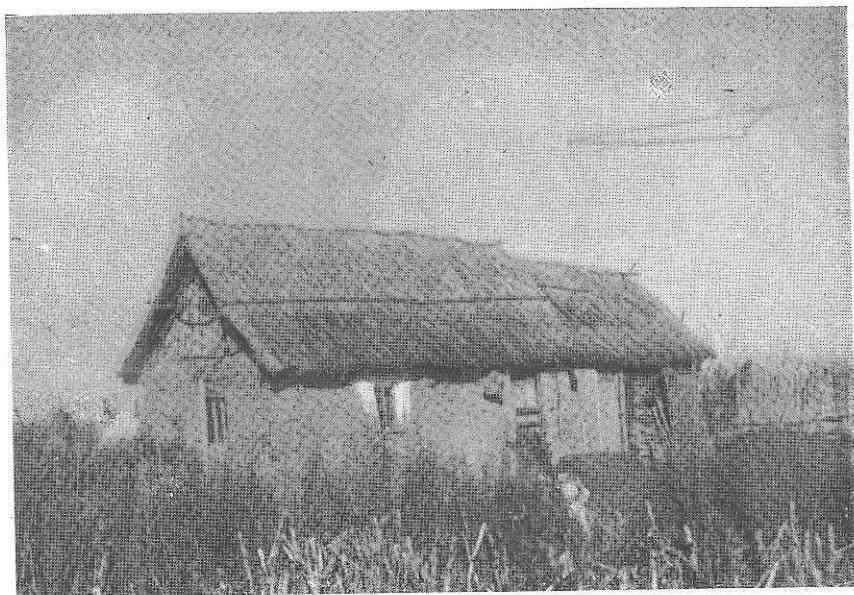
Фот. 4 — Детаљ из Рита за време високог водостаја (исто, стр. 189).

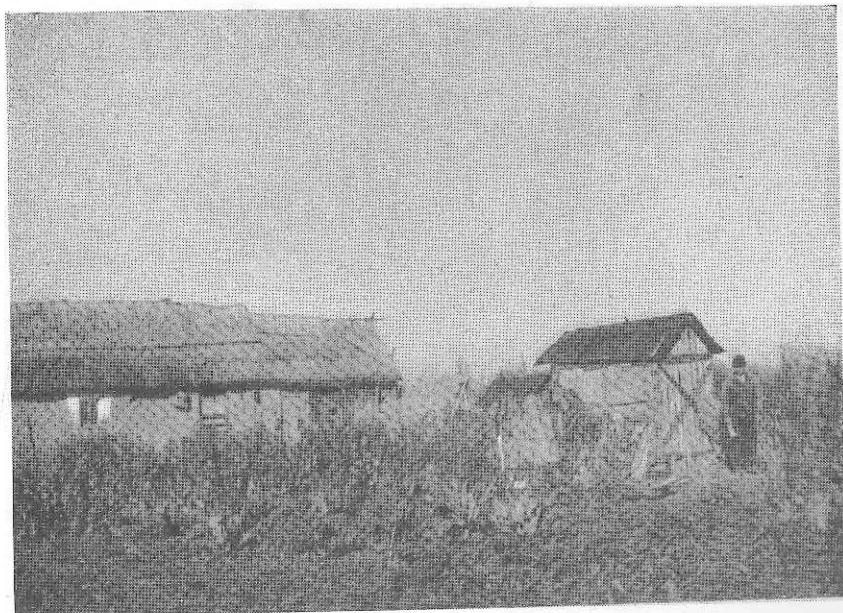
Фот. 5 — Ново насеље дуж Мартинове Греде код Борче (новембар 1952 г.).

Фот. 6 — Једна од старих кућа у Панчевачком Риту чије се двориште у новим условима привређивања нагло попунило (новембра 1952 г.).

Фот. 7 — Кућа плетара — остатак прошлости који се упорно одржава (новембар 1952).

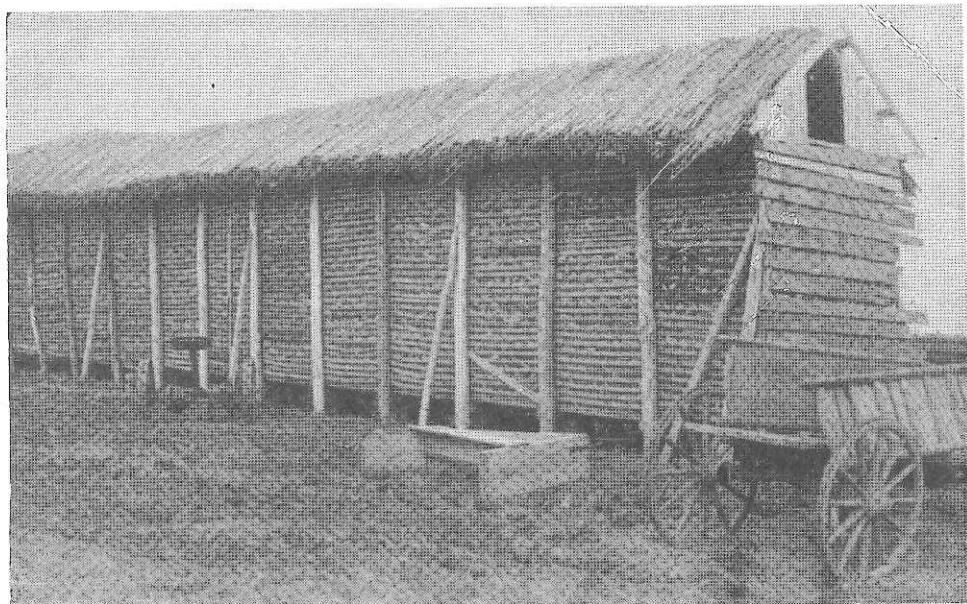
Фот. 8 — Иста кућа плетара са кошем, власништво Весков Севера предратног досељеника из Бан. Милошева (Драгутинова) у улици Саве Ковачевића бр. 40 — Крњача (новембар 1952).

Фот. 9 — Насеље Борча на левој,вишој обали Визеља (нов. 1952).

Фот. 10 — Једна од нових кућа у Панчевачком Риту изграђена од шљаке и бетона, поред друма Крњача—Борча—Чента (новембар 1952 год.).

Фот. 11 — Примитиван кош на пољопривредном добру Бесни Фок
(Снимак поклоњен од С. Ђуркина — асистента из Сарајева).

Фот. 12 — Стара основна школа у Риту. (Снимак поклоњен од
С. Ђуркина — Сарајево).

Панчево

Црнавски-Тамишки

водни затвори

у Панчеву

МЕРИДИЈАН

Карта I. Панчевачки Рит пре извођења хидротехничких радова 1924 г.